

ISSN 2707-1383 (Print)
ISSN 2707-1391 (Online)

МІНІСТЕРСТВО ОБОРОНИ УКРАЇНИ
НАЦІОНАЛЬНИЙ УНІВЕРСИТЕТ ОБОРОНИ УКРАЇНИ

ВОЄННО- ІСТОРИЧНИЙ ВІСНИК

ЗБІРНИК НАУКОВИХ ПРАЦЬ

1 2025
(55) MILITARY HISTORICAL BULLETIN

ISSN 2707-1383 (Print)

ISSN 2707-1391 (Online)

МІНІСТЕРСТВО ОБОРОНИ УКРАЇНИ
НАЦІОНАЛЬНИЙ УНІВЕРСИТЕТ ОБОРОНИ УКРАЇНИ

ВОЄННО-ІСТОРИЧНИЙ ВІСНИК

1 (55) / 2025

ЗБІРНИК НАУКОВИХ ПРАЦЬ

Рекомендовано
до друку Вченою радою Національного університету оборони України.
Протокол № 2 від 24 лютого 2025 року

Київ — 2025

Воєнно-історичний вісник: Збірник наукових праць Національного університету оборони України. — К.: НУОУ, 2025. — Вип. 1(55). — 118 с.

РЕДАКЦІЯ:

Веденєєв Д. В. (*головний редактор*), доктор історичних наук, професор
Сидоров С. В. (*науковий редактор*), доктор історичних наук, професор
Пашкова О. О. (*відповідальний секретар*), кандидат історичних наук

РЕДАКЦІЙНА КОЛЕГІЯ:

Карпов В. В., доктор історичних наук, професор
Лисенко О. Є., доктор історичних наук, професор
Машталір В. В., доктор історичних наук, професор
Потильчак О. В., доктор історичних наук, професор
Чайковський А. С., доктор історичних наук, професор
Бінар Алеш, PhD., Associate Professor (Чеська Республіка)
Сегеда С. П., доктор історичних наук, професор
Чорний В. С., доктор філософських наук, професор
Грицюк В. М., доктор історичних наук, професор
Павловська С. В., кандидат історичних наук, старший дослідник
Болтрик Ю. В., кандидат історичних наук, доцент
Пилявець р. І., кандидат історичних наук, доцент
Трофимович Л. В., кандидат історичних наук, доцент
Гребенюк М. В., кандидат історичних наук, доцент
Перга Ю. М., кандидат історичних наук, доцент

Засновник — Національний університет оборони України

Виходить — 4 рази на рік

Журнал внесено до Реєстру суб'єктів у сфері медіа рішенням Національної ради України з питань телебачення і радіомовлення від 31.10.2023 № 1214 та присвоєно ідентифікатор медіа R30-01598.

Рішенням Атестаційної колегії Міністерства освіти і науки України збірник включений до Переліку наукових фахових видань України категорія «Б» (наказ від 2 липня 2020 року № 886)

Вид видання — збірник наукових праць

Сфера розповсюдження — загальнодержавна

Адреса редакції:

Київ-49, Повітрофлотський проспект, 28

Телефон для довідок: 271-09-47, 21-447

© Національний університет оборони України, 2025

© «Воєнно-історичний вісник», 2025

ЗМІСТ

СТАНОВЛЕННЯ ВІЙСЬКОВОЇ ОРГАНІЗАЦІЇ ДЕРЖАВИ

- Чорний В., Іваненко С.** РОЛЬ ВІЙСЬКОВОЇ ОРГАНІЗАЦІЇ ДЕРЖАВИ
У ЗАПОБІГАННІ СОЦІАЛЬНОЇ ДЕЗОРГАНІЗАЦІЇ СУСПІЛЬСТВА
(ЗА ІСТОРИЧНИМ ДОСВІДОМ ПРОВІДНИХ ЗАХІДНОЄВРОПЕЙСЬКИХ КРАЇН) 5

ІСТОРИКО-ПРАВОВІ ОСНОВИ ПОЛІТИКИ БЕЗПЕКИ

- Руснак Ю., Федчук Т.** РОЗВИТОК МЕХАНІЗМІВ ЗАБЕЗПЕЧЕННЯ ДОТРИМАННЯ
НОРМ МІЖНАРОДНОГО ГУМАНІТАРНОГО ПРАВА У ЗБРОЙНИХ СИЛАХ УКРАЇНИ
В УМОВАХ РОСІЙСЬКО-УКРАЇНСЬКОЇ ВІЙНИ (2014–2024) 15

МІЖНАРОДНЕ ВІЙСЬКОВЕ СПІВРОБІТНИЦТВО: МИНУЛЕ І СЬОГОДЕННЯ

- Курдюк С., Білюга А., Филипенко А.** ДІЯЛЬНІСТЬ ЧОРНОМОРСЬКОЇ ГРУПИ
ВІЙСЬКОВО-МОРСЬКОГО СПІВРОБІТНИЦТВА У 2001–2014 рр. 26
- Каляев А., Куцька Л., Слюсаренко А.** ОНОВЛЕННЯ ВЕРТОЛІТНОГО ПАРКУ
СИЛ ОБОРОНИ УКРАЇНИ У КОНТЕКСТІ МІЖНАРОДНОЇ ВІЙСЬКОВОЇ ДОПОМОГИ
У 2022–2024 рр.: ІСТОРИЧНИЙ АСПЕКТ 37

РОЗВИТОК ВІЙСЬКОВОЇ ТЕХНІКИ ТА ВІЙСЬКОВО-ТЕХНІЧНОЇ ДУМКИ

- Васечко О.** ПАНЦІРНИЙ ПОТЯГ ГАЛИЦЬКОЇ АРМІЇ «ГАЛИЧИНА»
(СЕРПЕНЬ 1919 р. – СІЧЕНЬ 1920 р.) 43

ВІЙСЬКОВА ІСТОРІЯ МОВОЮ ДЖЕРЕЛ

- Филь О.** «ПІДТРИМКА МІСЦЕВИХ ЖИТЕЛІВ БУЛА ПРОСТО НЕЙМОВІРНОЮ...»:
ІНТЕРВ'Ю З ГЕРОЄМ УКРАЇНИ РОМАНОМ ДАРМОГРАЄМ 50

ГУМАНІТАРНИЙ ВИМІР ВІЙСЬКОВОЇ ІСТОРІЇ

- Пашкова О.** МІЛІТАРИЗАЦІЯ МОЛОДІ ТИМЧАСОВО ОКУПОВАНИХ ТЕРИТОРІЙ
ДОНБАСУ КРІЗЬ ПРИЗМУ НОРМАТИВНИХ ДОКУМЕНТІВ
ОКУПАЦІЙНИХ АДМІНІСТРАЦІЙ (2015–2021) 65

МУЗЕЙНА СПРАВА

- Дейнега В.** ОРГАНІЗАЦІЙНО-МЕТОДИЧНІ ТА НАУКОВО-ІСТОРИЧНІ ЗАСАДИ
КОМПЛЕКТУВАННЯ ФОНДІВ МУЗЕЮ ВАЖКОЇ БОМБАРДУВАЛЬНОЇ АВІАЦІЇ 76
- Міненко Л.** НОРМАТИВНО-МЕТОДИЧНІ ЗАСАДИ МЕМОРІАЛЬНОЇ ДІЯЛЬНОСТІ
У ВІЙСЬКОВИХ МУЗЕЯХ СИЛ БЕЗПЕКИ І СИЛ ОБОРОНИ УКРАЇНИ
(СТАНОМ НА 2024 р.) 86

ПАРАМІЛІТАРНІ ТА ІРРЕГУЛЯРНІ ФОРМУВАННЯ

- Печенюк І., Чірікалов О.** ПРОРОСІЙСЬКІ ТА РОСІЙСЬКІ ПАРАМІЛІТАРНІ
ФОРМУВАННЯ У РОЗВ'ЯЗАННІ ЗБРОЙНОЇ АГРЕСІЇ РОСІЙСЬКОЇ ФЕДЕРАЦІЇ
ПРОТИ УКРАЇНИ У 2014–2015 РОКАХ 100
- Вимоги до оформлення статті** 110

CONTENT

FORMATION OF THE MILITARY ORGANIZATION OF STATE

- Chorny V., Ivanenko S.** THE ROLE OF MILITARY ORGANISATION OF THE STATE IN PREVENTING SOCIAL DISORGANISATION OF SOCIETY (BASED ON THE HISTORICAL EXPERIENCE OF LEADING WESTERN EUROPEAN COUNTRIES) 5

HISTORICAL AND LEGAL FOUNDATIONS OF SECURITY POLICY

- Rusnak Yu., Fedchuk T.** DEVELOPMENT OF MECHANISMS TO ENSURE COMPLIANCE WITH INTERNATIONAL HUMANITARIAN LAW NORMS IN THE ARMED FORCES OF UKRAINE IN THE CONTEXT OF THE RUSSIAN-UKRAINIAN WAR (2014–2024) 15

INTERNATIONAL MILITARY COOPERATION: PAST AND PRESENT

- Kurdiuk S., Biliuha A., Fylypenko A.** ACTIVITIES OF THE NAVAL COOPERATION BLACK SEA GROUP IN 2001–2014 26
- Kaliaiev A., Kutska L., Sliusarenko A.** UPGRADING THE HELICOPTER FLEET OF THE DEFENCE FORCES OF UKRAINE IN THE CONTEXT OF INTERNATIONAL MILITARY ASSISTANCE IN 2022–2024: HISTORICAL ASPECT 37

DEVELOPMENT OF MILITARY EQUIPMENT AND MILITARY-TECHNICAL THOUGHT

- Vasechko O.** ARMOURED TRAIN OF THE GALICIAN ARMY “HALYCHYNA” (AUGUST 1919 – JANUARY 1920) 43

MILITARY HISTORY IN SOURCES

- Fyl O.** “THE SUPPORT FROM LOCALS WAS JUST OUTSTANDING...”: THE INTERVIEW WITH ROMAN DARMOHRAI, HERO OF UKRAINE 50

HUMANITARIAN DIMENSION OF MILITARY HISTORY

- Pashkova O.** MILITARIZATION OF YOUTH IN THE TEMPORARILY OCCUPIED TERRITORIES OF DONBAS THROUGH THE PRISM OF REGULATORY DOCUMENTS OF THE OCCUPIED ADMINISTRATIONS (2015–2021) 65

MUSEOLOGY

- Deineha V.** ORGANIZATIONAL-METHODICAL AND SCIENTIFIC-HISTORICAL PRINCIPLES OF COMPLETING THE FUNDS OF THE MUSEUM OF HEAVY BOMBER AVIATION 76
- Minenko L.** REGULATORY AND METHODOLOGICAL PRINCIPLES OF MEMORIAL ACTIVITY IN THE MILITARY MUSEUMS OF THE SECURITY FORCES AND DEFENCE FORCES OF UKRAINE (2024) 86

PARAMILITARY AND IRREGULAR FORMATIONS

- Pecheniuk I., Chirikalov O.** PRO-RUSSIAN AND RUSSIAN PARAMILITARY FORMATIONS IN RESOLVING THE ARMED AGGRESSION OF THE RUSSIAN FEDERATION AGAINST UKRAINE IN 2014–2015 100

- REQUIREMENTS FOR MANUSCRIPTS 110

Віталій ЧОРНИЙ

доктор філософських наук, професор
Науково-дослідний центр гуманітарних проблем
Збройних Сил України (Київ, Україна)
ORCID: <https://orcid.org/0000-0003-0342-1188>
Електронна пошта: chvs15@ukr.net

Сергій ІВАНЕНКО

доктор філософії
Національний університет оборони України
(Київ, Україна)
ORCID: <https://orcid.org/0000-0001-6382-040X>
Електронна пошта: ivanosergij888@gmail.com

**РОЛЬ ВІЙСЬКОВОЇ ОРГАНІЗАЦІЇ ДЕРЖАВИ
У ЗАПОБІГАННІ СОЦІАЛЬНОЇ ДЕЗОРГАНІЗАЦІЇ СУСПІЛЬСТВА
(ЗА ІСТОРИЧНИМ ДОСВІДОМ ПРОВІДНИХ ЗАХІДНОЄВРОПЕЙСЬКИХ КРАЇН)**

У статті аналізуються події соціальних революцій XVII–XVIII ст. в Англії і Франції та заходи щодо стабілізації обстановки у тогочасних суспільствах. Визначено, що Англійська та Французька революції відіграли важливу роль у становленні держави нового типу, стали серйозним випробуванням на міцність правової надбудови, що залишилася від попередніх часів. Зазначені революції руйнували застарілі соціальні відносини, утворювали сприятливі умови для модернізації суспільства. Від розмаху і рішучості революції залежали не лише її безпосередні кінцеві результати, а й увесь наступний соціально-економічний і політичний розвиток європейської спільноти. З'ясовано, що надзвичайно потужну роль під час зазначених революцій відіграли збройні сили, які, здійснивши військово-політичні інтервенції, зупинили соціальну дезорганізацію суспільств та домоглися соціальної стабілізації.

Встановлено, що Англія та Франція після успішних соціальних революцій здійснили ефективну модернізацію суспільств і перейшли до розряду індустріально розвинених країн регіону та світу. Спираючись на вищезазначене, обґрунтовано доктринальні засади, на яких має будуватися сучасна українська держава. Вони спрямовані на формування спільноти заможних, самодостатніх громадян з розвиненим почуттям гідності та оптимізму, а це, у свою чергу, код до перезавантаження та нового шляху творення Великої України.

Ключові слова: соціальна революція, російсько-українська війна, досвід, військово-професійна компетентність, стабілізація.

Постановка проблеми. Російсько-українська війна стала каталізатором низки політичних процесів, що торкнулися не тільки сучасного українського суспільства, а й світових процесів загалом. По-перше, російська федерація поставила під сумнів непорушність кордонів, встановлених після Другої світової війни. По-друге, спробувала розхитати єдність Західної цивілізації і, зрештою, спровокувала українську національну револю-

цію. Стало очевидним, що Україна після проголошення незалежності, перебувала у постійній соціальній кризі, що посилювалася режимом олігархічної демократії і могла призвести до соціальної дезорганізації.

Відтак, проблема потребувала вирішення. Напрацювання вітчизняних та іноземних політиків і науковців за роки незалежності виявилися недосконалими та неприйнятними для постколо-

ніального суспільства, яке після століть бездержавності потребувало модернізації. Водночас, в українській суспільно-політичній думці відсутня конструктивна традиція аналізу та застосування досвіду інших країн, які пережили подібні соціальні пертурбації. Зважаючи на те, що країни перебувають на різних щаблях розвитку, то й досвід необхідно використовувати відповідний. Саме таким, нашу думку, є досвід стабілізації соціально дезорганізованих суспільств Англії і Франції у XVII–XVIII століттях.

Аналіз останніх досліджень і публікацій.

Важливу роль у становленні держави нового типу відіграли Англійська (XVII ст.) та Французька (XVIII ст.) революції, що стали серйозним випробуванням на міцність правової надбудови, котра залишилася від попередніх часів. Зазначені революції руйнували застарілі соціальні відносини, утворювали сприятливі умови для модернізації суспільства. Від розмаху і рішучості революції залежали не лише її безпосередні кінцеві результати, а й увесь наступний соціально-економічний і політичний розвиток держав.

Відтак, європейські держави нового типу є продуктом небувалого соціального потрясіння, що призвело до радикальних (насиленницьких) змін попереднього соціально-політичного та соціально-економічного ладу і системи цінностей – соціальних катастроф у формі революції. Соціальні революції, що стали безпосереднім надбанням початку нової ери, відбувалися у різних державах і у різні епохи. Найпершою до ери соціальних потрясінь вступила Західна цивілізація, проте, залежно від ступеня визрівання достатніх умов зазначений процес проходив нерівномірно і тривав кілька сторіч (Павлів, А. 2011).

Зазначеним соціальним явищам присвячена велика кількість публікацій, серед яких відзначимо працю М. Барга «Велика англійська революція у портретах її діячів» (Барг, М. А. 1991). Зазначене дослідження написано у жанрі політичних біографій, воно містить історичні портрети найвидатніших діячів революції – Олівера Кромвеля, Джона Лільберна, Джерарда Вінстенлі. Ще один портрет – «портрет часу» – викладений у книзі: панорама соціально-економічного та політичного розвитку Європи, і особливо Великої Британії, що дає змогу глибше зрозуміти людську драму в епоху революції.

На сьогодні актуальною, як ніколи, залишається історична монографія Е. Тарле «Наполеон» (Тарле, Е. В. 1993). Монографію відрізня-

ють багатство фактичного матеріалу, глибина дослідження, чудовий літературний стиль. Автор створив яскраву картину життя першого французького імператора – Наполеона Бонапарта, охарактеризував його як людину, історичного діяча, полководця. Біографія Наполеона розгортається на тлі Французької революції, що була зразком найбільш радикального соціального перевороту. Вона рішуче вирішила проблеми, що стояли перед нею, завдала нищівного удару по основах віджилого соціального ладу. Водночас Французька революція стала класичним прикладом завершеного соціального перевороту.

У сучасних наукових дослідженнях, таких як «Французька революція 1789–1794 років» (Матвеева, Т. Ю. 2017) і «Роль Англійської, Французької та Російської революцій в історії Європи і світу» (Павлів, А. 2011), недостатньо уваги приділено ролі збройних сил під час стабілізації соціально дезорганізованих суспільств, а згодом й у модернізації держави. При цьому варто відзначити, що А. Павлів, спираючись на дослідження П. Сорокіна (Сорокин, П. А. 2008), доводить, що кожен революційний період обов'язково розпадається на дві стадії, нерозривно пов'язані між собою (Павлів, А. 2011). Зокрема він зазначає, що «реакція» на соціальну кризу не є феноменом, який перебуває поза межами революції, а є її органічною складовою, тобто другою стадією. Виникнення диктатури не означає занепад соціальної революції, а свідчить про її перехід до другої стадії – стадії «реакції» або «приборкання», проте, аж ніяк не її завершення. «Тільки тоді, коли “реакція” закінчується, коли суспільство вступає до фази своєї нормальної еволюції, лише тоді можна вважати, що революція закінчена» (Павлів, А. 2011). Саме тому, підсумовує автор, до термінів протікання соціальних катаклізмів доцільно включати періоди диктатур: в Англії – О. Кромвеля (1653–1658 рр.), Франції – Наполеона Бонапарта (1799–1814 рр., 1815 р. – «сто днів»). «Кожен із цих диктаторів був тісно пов'язаний з радикальними революціонерами: О. Кромвель – із лівими індепендентами, сектантами, Наполеон – із якобінцями» (Павлів, А. 2011).

Зважаючи на вищезазначене, **метою статті** є аналіз заходів щодо стабілізації обстановки у суспільствах Англії і Франції під час соціальних революцій XVII–XVIII ст., що розгорталися на тлі воєн, котрі вели зазначені країни задля збереження територіальної цілісності і суверенітету та реформування їхніх збройних сил в умовах ведення бойових дій.

Виклад основного матеріалу. Важливою подією XVII ст. вважається соціальна революція в Англії. Це був насправді величний період в історії англійського суспільства, що збагатив скарбницю світового історичного досвіду. З цього «скарбу» черпали історичні уроки мислителі наступних поколінь не лише в Англії, а й далеко за її кордонами. Їх використовували видатні діячі європейського Просвітництва, творці Конституції США, учасники Революційного конвенту часів Французької революції. Як перше соціальне потрясіння європейського розмаху, що проголосило політичні принципи нового суспільства, тогочасна «Велика революція» в Англії значно більшою мірою виражала потреби Європи, аніж самої Англійської держави. При цьому доречно відзначити, що Англія не була її найрозвиненішою складовою у чисто економічному плані. Проте саме таким був типологічний зміст цієї революції у низці соціальних революцій, що передували їй і слідували за нею (Барг, М. А. 1991, с. 5).

Збройні сили стали однією з рушійних сил Англійської революції, відігравши вирішальну роль у встановленні нового соціального та політичного порядку в англійському соціумі. На початку соціально-економічної та політичної кризи проблемою правління першого Стюарта, який, як і королі Франції, претендував на «абсолютну владу», була відсутність централізованого бюрократичного апарату та постійної військової організації у формі збройних сил, що фінансувалася б за рахунок держави. Англо-шотландська війна, що розпочалася дещо пізніше, стала першим серйозним викликом англійському абсолютизму. Коли у 1639 р. шотландські збройні формування увійшли у північні графства Англії, військова перевага шотландських збройних сил над армією Карла I стала очевидною. Причиною такого становища була не тільки наявність у шотландських збройних силах досвідчених полководців, які набули досвіду у бойовищах Тридцятилітньої війни, а й непридатність нашвидкуруч зібраної, погано оснащеної та низько оплачуваної англійської армії. Друга «єпископська війна» з шотландцями скінчилася принизливою поразкою роялістських сил, після чого шотландці захопили Ньюкасл-на-Тайні і навколишні північно-східні землі Англії. Із загостренням соціальної кризи парламент оголосив про набір ополченців і, фактично всупереч повноваженням короля, створив власну військову організацію та призначив командувача. У відповідь, 22 серпня 1642 р. король оголосив війну парламенту. Таким чином, почалася грома-

дянська війна, під час якої блискуче проявився лідерський талант Олівера Кромвеля.

Після перших поразок збройних сил парламенту, за пропозицією О. Кромвеля законодавчий орган розпочав реформування своєї військової організації, дозволивши представникам нижчих прошарків обіймати вищі командні посади. Солдати, сержанти та офіцери почали одержувати грошове утримання, водночас удосконалювалося їхнє спорядження і озброєння. Ініціюючи назрілі військові реформи, О. Кромвель наголошував, що законодавчому органу необхідні не найманці, які часто бунтували, перетворювалися на ватаги розбійників і взагалі були байдужі до справи, за яку вони воювали, а військовослужбовці, які ризикували життям свідомо, за свої переконання, що надавало б їм мужності та психологічної стійкості. «Ваші війська (тобто парламентські), – підкреслював він, – здебільшого складаються зі старих вироджених найманців, п'яниць тощо, а в їхніх військах (тобто королівських військах) є сини дворян, молодші сини та багаті люди: хіба такі нікчемні люди низького статусу можуть протистояти джентльменам, наділений честю, відвагою та рішучістю... Ви маєте вербувати людей такого морального стану, щоб він дозволив їм поводитися як джентльмени, інакше, я впевнений, ви знову зазнаєте поразки» (Юровская, Е. Е. 1990, с. 13).

Саме такі засади використовував О. Кромвель, набираючи охочих до своїх військ, підшукуючи «людей духу» – «божих ратників». Проповідник Р. Бакстер так описав зазначені підходи до відбору майбутніх військовиків: «Він особливо дбав про те, щоб вербувати до своїх формувань релігійних людей. Ці люди мали більше розуміння, ніж звичайні військовики, і, відтак, краще розуміли важливість і наслідки війни. Вони воювали не за кошти, а в ім'я того, що вони вважали своєю метою, тобто загальне благо» (Барг, М. А. 1991, с. 269).

У війнах О. Кромвель цінував такі якості, як самовідданість, професіоналізм, патріотизм, правдивість та мужність, і всіляко намагався захистити їх від переслідувань. Так, зокрема коли у січні 1644 р., будучи генерал-лейтенантом, заступником командувача армією Східної асоціації, він дізнався про вчинок генерала Кроуфорда, який звільнив зі збройних сил військовика у званні підполковника, мотивуючи це тим, що той анабаптист, О. Кромвель написав «ініціативному» генералу: «Припустімо, що він справді такий, чи це робить його непридатним для служби соціуму?... Сер, держава, обираючи людей для служби

собі, не звертає уваги на їхні (приватні) погляди, якщо вони прагнуть служити їй вірно – цього достатньо» (Барг, М. А. 1991, с. 172).

Відтак, у результаті реформ було створено нові регулярні збройні сили, що фінансувалися з державних джерел. Це були збройні сили «нового зразка» або «нової моделі». Особливістю цих збройних сил була відмова від традиційного принципу, згідно з яким тільки «джентльмен» міг претендувати на посаду офіцера. Не дарма у цих збройних силах сформувалася ціла група талановитих воєначальників із низів. «Нова модель» складалася здебільшого із селян і міщан, об'єднаних суворою військовою дисципліною та пристрасним бажанням переможно закінчити війну. Шотландський воєначальник Леслі, який мав за плечима досвід Тридцятилітньої війни, відзивався про них так: «Європа ніколи не знала кращих солдатів» (Барг, М. А. 1991, с. 179).

Військові досягнення О. Кромвеля, що проявилися невдовзі після проведених реформ, вражали уяву сучасників і його біографів: адже ці досягнення належали людині, абсолютно позбавленій військового досвіду, не те що полководця, а й просто рядового солдата. Після року відкритої ворожнечі між королем і парламентом О. Кромвель, який взагалі не мав уявлень про воєнне мистецтво, піднявся з позиції командира кавалерійського підрозділу до генерал-лейтенанта армії Східної асоціації. Швидкість, із якою він відкривав та засвоював закони війни, вражала уяву його сучасників. На нашу думку, причина такого стрімкого зростання військової кар'єри О. Кромвеля полягала у його здатності з самого початку розкрити найглибшу таємницю будь-якої війни: її можна виграти, лише перетворивши на війну справді народну. Другий висновок, до якого дійшов О. Кромвель під час Першої та Другої громадянських війн, стосувався головного знаряддя війни – збройних сил. Він усвідомлював їхню важливість та місце у соціумі, їхні безмежні можливості щодо підкорення верхівки влади.

По закінченню Першої громадянської війни між парламентом і збройними силами виникли політичні розбіжності, внаслідок чого парламент зробив спробу розпустити збройні сили. Більшість солдатів, сержантів і частина офіцерів вирішили не виконувати наказ про розпуск збройних сил. Для здійснення спільних дій на захист власних інтересів військовики обрали у кожному полку по два представники – так званих агітаторів. Опісля була створена армійська рада, що складалася зі старших офіцерів і агітаторів від кожного

полку. У зазначеній суперечності О. Кромвель як депутат парламенту обрав збройні сили. Так, у листі до полковника Р. Геммонда він запитував: «Хіба армія не є законною владою, покликаною чинити опір і боротися з королем на засадах принципів, проголошених (парламентом)?» (Барг, М. А. 1991, с. 201).

Наступним кроком збройних сил у боротьбі з парламентом стала так звана «прайдова чистка», під час якої військовий підрозділ під керівництвом полковника Прайда, який, до речі, теж походив із нижчих прошарків, перекрив входи та виходи із законодавчого органу і за задалегідь підготовленими списками затримував депутатів, відомих своїм ворожим ставленням до збройних сил (одних відправляли додому, інших – до тюрми). Загальна кількість затриманих депутатів становила 140 осіб. У результаті «прайдової чистки» О. Кромвель отримав переважну більшість у законодавчому органі. Однак пізніше виявилось, що залишки парламенту (охвістя) не влаштували ані англійський соціум, ані самого генерала О. Кромвеля. 20 квітня 1652 р. він прибув до парламенту із загоном військовиків, і під час дебатів про закон стосовно виборів депутатів до законодавчого органу, який передбачав, що депутати Довгого парламенту не підлягають переобранню, О. Кромвель оголосив про розпуск парламенту. Опісля цього він наказав мушкетерам звільнити будівлю законодавчого органу. Спікеру Палати представників, який відмовився залишити своє місце, «поки його не змусять зробити це силою», «допоміг» офіцер, а мушкетери вивели решту депутатів. Наприкінці того ж дня те саме сталося й з Державною радою (Барг, М. А. 1991, с. 117–251).

Відтак, унаслідок військового перевороту в Англії постала військова диктатура. Ініціатива у політичному «облаштуванні» держави повністю перейшла до військовиків, на чолі з Ламбертом. Ухвалена Офіцерською радою конституція, відома як «Інструмент управління», мала на меті зосередження політичної влади в одних руках. Згідно з нею, 16 грудня 1653 р. О. Кромвель був проголошений правителем Англії, Шотландії та Ірландії. У державі була встановлена одноосібна система влади.

Згідно з «Інструментом управління», вища законодавча влада у державі була передана главі країни – Лорд-протектору разом із однапалатним парламентом, а вища виконавча влада – Лорд-протектору разом із Державною радою. Завдяки широті повноважень, зосереджених

у руках О. Кромвеля, йому зміг би позаздрити будь-який державець: він був верховним головнокомандувачем армії і флоту, розпоряджався фінансами і правосуддям, проводив зовнішню політику, зі схвалення Державної ради оголошував війну і укладав мир, призначав вищих посадових осіб. Урешті-решт, його укази, видані в перервах між сесіями парламенту, набували сили законодавчих актів. Місцеве ж управління було зосереджене у руках бойових генералів, які очолювали одинадцять областей і підпорядковувалися безпосередньо Лорд-протектору.

Зважаючи на вищезазначене, нагадаємо, що подібна система адміністративно-територіального устрою вже існувала в Україні за часів козащини. Главою держави був гетьман, який обирався на невизначений термін. Він мав верховну адміністративну, судову та військову владу, а також наділявся законодавчими повноваженнями та проводив зовнішню політику. Реальна влада перебувала у руках Генерального уряду на чолі з гетьманом. Підвалинами адміністративно-територіального устрою країни була структура козацького війська – полки і сотні. Кількість полків була непостійною: якщо у 1649 р. їх було шістнадцять, то у 1650 р. – уже двадцять. Керували полками полковники, яких обирали на полкових радах і затверджував гетьман. Полковники мали адміністративну, військову та судову владу над територіальною громадою полку. Сотенний уряд зосереджувався у сотенних містах, а влада перебувала у руках сотників, які виконували ті ж функції, що й полковники. Гарантом успішного будівництва та розвитку країни були збройні сили, що формувалися на організаційних засадах Запорозької Січі. Ядро збройних сил складало козацьке військо (реєстрове козацтво) та допоміжні сили (наймані полки, розвідка, артилерія тощо) (Нартов, В. В. 2006, с. 99–100).

Характеризуючи форму правління часів козащини, варто згадати величну постать українських національно-визвольних змагань Б. Хмельницького, якого знали за межами тогочасної української протодержави. Так, зокрема лідер англійської соціальної революції О. Кромвель «сприймав Богдана Хмельницького як генералісимуса війська України, володаря запорізьких козаків, винищувача польської шляхти» (Смолій, В. А. & Степанков, В. С. 1995, с. 6). А французький науковець Б. Шевальє знаходив багато спільних рис поміж двома визначними сучасниками. Різниця полягала в тому, що Б. Хмельницький був професійним військовим, який оволодів глибинами державно-

го управління, а О. Кромвель був цивільною особою, яка проникала до глибин військової справи.

Відтак, Англійська революція стала соціально-політичною подією, що завершилася знищенням монархії та встановленням республіканської форми правління. Рушійною силою Англійської революції стали реформовані збройні сили (збройні сили «нової моделі»), що відіграли вирішальну роль у стабілізації соціально-дезорганізованого суспільства та заклали підґрунтя нового соціально-економічного та політичного порядку. Хоча згодом старі політичні структури були відновлені, революція залишила настільки глибоку борозну в історії Англії, що реально зробила незворотним процес встановлення нових суспільно-економічних і політичних відносин у ній самій і у Європі загалом. Тому політичні принципи, проголошені Англійською революцією, та досягнення англійських мислителів стали історичним надбанням новоєвропейської цивілізації та передвісником не менш епохальних подій.

Виходячи з вищезазначеного, XVIII ст., особливо його друга половина, виявилася надзвичайно насиченою подіями. У цьому столітті відбулося стільки змін, більшість із яких були безпрецедентні, що багато хто тоді й пізніше розглядали цей період людської історії як велику грань між минулим і сьогоденням. На їхню думку, це був справжній початок «сучасності». Озираючись назад, Алексіс де Токвіль, один із найвидатніших політичних і соціальних мислителів, не міг «знайти паралелі» в історії – «минуле перестало прояснювати майбутнє» (Бриггс, Э. & Клэвин, П. 2006, с. 1).

Французька революція, що виникла внаслідок суперечностей між розвитком ринкових відносин і застарілою соціально-економічною та політичною системою у державі, належить до подій, що радикально вплинули на хід історії (принаймні європейської). На думку К. Клаузевица: «Величезне значення Французької революції для зарубіжних держав полягає, вочевидь, не в нових засобах війни і новому погляді на її ведення, а в методах державного і адміністративного управління, що повністю змінилися, в характері урядування, становищі населення тощо» (Клаузевиц, К. 2003, с. 736).

Зовнішніми проявами соціальної кризи став занепад військової могутності Франції. Це продемонструвала, зокрема, втрата Канади і майже усіх колоній в Ост-Індії та програна Семирічна війна (1756–1763 рр.). Водночас, суперечка з Англією про колоніальну і морську першість надовго вирі-

шилася на користь Сполученого Королівства. Для розв'язання кризи, що виникла у державі, король був змушений скликати Генеральні стани, що не збиралися з 1614 року. Але це не принесло бажаних результатів. Після того як депутати третього стану проголосили себе Національними зборами, король вирішив розігнати їх силою, але парижани стали йому на заваді. Вони чинили опір королівським військовим формуванням, а 14 липня 1789 р. взяли штурмом Бастилію, що репрезентувала собою застарілу соціальну та політичну систему. Розпочався активний етап революції із її супутніми ознаками: нестабільністю, тероризмом, організаційним безладом, поглибленням економічної кризи тощо. Пізніше до внутрішніх проблем додалися й зовнішні: французька еміграція почала готуватися до інтервенції проти революційної Франції. Ця новина, а також спроба деяких політичних кіл, особливо жирондистів, використати війну для вирішення внутрішніх проблем соціуму і навіть для порятунку монархії, спонукали Людовіка XVI оголосити війну королю Угорщини та Богемії. Але після перших поразок, коли французькі військовики поводитися не зовсім як «озброєні місіонери», чого вимагали від них збуджені революцією громадяни, іноземні війська вступили на територію Франції.

У липні 1792 р. парламент звернувся до населення із закликом «Батьківщина в небезпеці», на який відгукнулися десятки сотень добровольців. 23 серпня 1793 р. Національний конвент запровадив загальну військову повинність, фактично заклавши підґрунтя для створення масової революційної армії. Завдяки цьому закону чисельність французьких збройних сил зросла до 800 тисяч осіб. При цьому варто зазначити, що з 1789 р. у Франції діяла Національна гвардія, створена на основі цивільного ополчення. Загальне керівництво збройними силами було покладене на Військове бюро Комітету громадського порятунку. Війська були очищені від зрадників революції, корупціонерів та симпатиків опозиції. У напружені дні березня 1793 р. був створений революційний трибунал і у війська, з метою мобілізації суспільства до війни, були послані віддані справі захисту батьківщини «representants-en-mission» (уповноважені або комісари Конвенту), які здійснювали інтенсивну суспільно-політичну агітацію. Бажання якомога швидше перетворити усіх французів на військовиків означало, що відтепер «*élan*» (порив) став ціннішим за військову дисципліну. Цьому настрою відповідав й новий національний гімн Франції – гімн братерства і вій-

ни, що вперше прозвучав на Рейні: «Aux armes, citoyens!» («До зброї, громадяни!») (Бриггс, Э. & Клэвин, П. 2006, с. 26).

Зазначені заходи сприяли досягненню позитивних результатів. Так, у вересні 1793 р. стався кардинальний перелом у війні – окупанти були зупинені. Наступного місяця революційні збройні сили розпочали контрнаступ на Австрію, Англію, Нідерланди та Пруссію. До січня 1794 р. французька територія була повністю очищена від окупантів, а бойові дії були перенесені за її кордони. Коаліція країн-окупантів зазнала нищівної поразки.

На хвилі зазначених війн на політичний олімп зійшов молодий і ще тоді маловідомий офіцер-артилерист Наполеон Бонапарт (1769–1821 рр.). Після приєднання до революції у віці двадцяти чотирьох років він отримав звання бригадного генерала за перемогу над англійцями та взяття Тулона. Під час правління Директорії, проявивши визначні військові здібності, Наполеон був призначений на посаду командувача армією. Вочевидь, відтоді він перебував у полоні двох пристрастей: війни і влади. Війна, тому що вона породжувала владу, і влада, тому що вона давала можливість розпочати наступну війну. На думку С. Тарле: «Війна була настільки його стихією, що коли він готував її або вів, завжди справляв враження людини, яка живе повним життям, дихає на повні груди...» (Тарле, Е. В. 1993, с. 297).

Відповідним чином Наполеон ставився й до війни як суспільно-політичного явища. Перемогти ворога, щоб нав'язати йому свою політичну волю, підпорядкувати його надовго, міцно, «назавжди», творити історію переможеної країни на свій розсуд, а якщо цього не вдається досягти відразу, то хоча б впливати на її історію – ось для чого, на думку Наполеона, потрібні війни. Перемога заради перемоги, тобто така, що не супроводжувалася прямою політичною вигодою, Наполеона не цікавила.

У 1799 р. французький соціум досяг такого стану, коли майже усі політичні сили втратили довіру. Казнокрадство, корупція, тероризм, хабарництво, кумівство, протекціонізм і бандитизм прокотилися Францією. Соціальна криза постійно загострювалася, загрожуючи перерости у соціальну дезорганізацію. Її підігрівали невдалі військові операції в Європі та Азії. У суспільстві визрівало усвідомлення, що вихід із такої ситуації був лише один – формування сильного уряду національної довіри, який міг би стабілізувати обстановку, покінчити з негативними явищами і,

врешті-решт, вивести державу із соціальної кризи. Генерал Наполеон розумів це, як ніхто інший. За його керівництва була ретельно спланована і організована політична змова з метою повалення Директорії із залученням збройних сил.

9 листопада 1799 р. відбулася військово-політична інтервенція, внаслідок якої була встановлена військова диктатура. Сценарій був абсолютно схожий на той, який колись розіграв О. Кромвель (недарма тодішня опозиція порівнювала Наполеона то з Юлієм Цезарем, то з О. Кромвелем). Наполеон по черзі увійшов до зали засідань, спочатку Ради старійшин, потім Ради п'ятисот, і намагався домовитися з депутатами про мирну передачу влади консулам, одним із яких був і він. Проте після того, як ці спроби провалилися, втрутилася армія.

Ось як зазначено подію описав у своїй знаменитій праці «Наполеон» уродженець України Є. Тарле: «Пролунав барабанний бій, і військовики, очолювані генералом Мюратом, швидкими кроками увірвалися до зали. ...поки гуркіт барабанів стрімко наближався до сесійної зали, серед депутатів лунали заклики вчинити опір та загинути на місці. Двері розчинилися, військовики зі зброєю наперевіс вдерлися до зали засідань; продовжуючи швидко пересуватися залом, але у різних напрямках, вони миттєво її очистили. Безупинний барабанний бій глушив усе, серед народних обранців почалася панічна втеча. Депутати тікали через двері, багато хто з них розчиняв або вибивав вікна і вистрибував на подвір'я. Вся ця сцена тривала від чотирьох до шести хвилин. Попередньо військовики отримали наказ не затримувати і не вбивати народних обранців. Члени Ради п'ятисот, які вибігали з дверей і вистрибували через вікна, опинилися серед військовиків, які з усіх сторін оточили палац. Гучний голос генерала Мюрата, який на мить заглушив барабанний бій, наказавши військовику: «Викиньте-но мені всю цю компанію геть!» (Foutez-moi tout ce monde dehors!), закарбувався в їхній свідомості не тільки в ці перші хвилини, а й, як відомо зі спогадів, не забувався багатьма з них протягом усього життя» (Тарле Е. В. 1993, с. 77–78).

Відтак, Франція опинилася під владою Бонапарта Наполеона, який повернув стабільність дезорганізованому суспільству та розпочав у ньому процес модернізації.

Знову спрацювала закономірність, яку підмітив ще Н. Макіавеллі: воєначальник, повернувшись переможцем із успішної війни, претендував на вищу політичну владу в країні. Удатний гене-

рал Наполеон не став винятком. Гете дуже влучно описав його ставлення до влади: для Наполеона влада була тим самим, що й музичний інструмент для великого музиканта. Він одразу використовував цей інструмент, щойно отримував його у своє розпорядження. Беззаперечно, що велетенська роль у цьому процесі належала збройним силам, що, з одного боку, є соціальною організацією суспільства, а з іншого – особливим органом держави. Наполеон це добре розумів, і навіть ставши імператором, він ніколи не приховував, що необмежену владу для нього здобули збройні сили.

Бути у всьому відданим лише своїм батальйонам, у всіх починаннях спиратися тільки на право сили – такою була не тільки філософія Наполеона, а й практичний підхід до політики. «Великі батальйони завжди праві» (Les gros bataillons ont toujours raison) – був одним із найулюблених висловів Наполеона. Великі батальйони 18 і 19 брюмера підкорили для нього Францію, як раніше вони під його орудою захопили Єгипет та Італію, а згодом майже всю Європу, відтак, ніхто, на його думку, не мав права вимагати від нього звіту або претендувати на частку влади, що належала йому (Тарле Е. В. 1993, с. 83).

Отже, військово-політична діяльність Бонапарта свідчить про те, що він став одним із найяскравіших прикладів об'єднання в одній постаті якостей державного діяча і військового лідера. Його політична діяльність була агресивною, як війна, яку він сприймав у незвичному для сучасників і нащадків значенні – не як останній шанс для досягнення мети, а як найважливіший елемент своєї зовнішньої та внутрішньої політики. Основну роль під час цього процесу відігравали реформовані збройні сили, що стали локомотивом модернізації французького соціуму.

Висновки. У розвитку європейської цивілізації XVI–XVIII століття стали перехідною епохою від аграрного суспільства до індустріального. Революція в Англії (1640–1660 рр.) завершила пізні Середньовіччя і заклала початки нової історії. Змістом перехідної епохи стала ліквідація старих суспільних відносин і поява основних ознак індустріального суспільства, яке у результаті промислового перевороту в Англії та революції у Франції трансформувалося до системи, яка пізніше стала домінуючою в Європі та у світі загалом. У результаті цього Англія перетворилася на одну з найрозвиненіших країн світу, яку стали називати «майстерня світу».

Водночас Французька революція стала одним із найвидатніших соціальних явищ в історії

Франції та Європи загалом, оскільки спричинила докорінні зміни у французькому соціумі та суспільствах європейських держав того часу. Вона вважається основною переломною подією в історії західної цивілізації, оскільки це була епоха переходу від авторитаризму до епохи народовладдя та участі широких верств населення у житті європейських країн.

Надзвичайно потужну роль під час зазначених революцій відігравали збройні сили, які, здійснивши військово-політичні інтервенції, зупинили соціальну дезорганізацію суспільства, домоглися соціальної стабілізації, а згодом модернізації та розпочали агресивні війни, що можна охарактеризувати як прагнення до панування над світом. Так, в Англії за часів О. Кромвеля було закладено підґрунтя Британської імперії. Наполеон же ніколи не приховував свого бажання зробити французьку націю володарями світу.

Мовлячи про роль збройних сил та їхніх лідерів у відродженні держави, варто згадати й Т. Шевченка, який вважав, що остаточне визволення сплюндрованої української землі відбудеться тоді, коли «підростуть гетьмани» (Шевченко Т. Г. 2005, с. 142), коли «з новим і праведним законом» «ми діждемося Вашингтона» (Шевченко, Т. Г. 2005, с. 350).

Які ж уроки може почерпнути для себе Україна з особливостей генезису Англії та Франції, які після успішних соціальних революцій здійснили ефективну модернізацію суспільства і перейшли до розряду індустріально розвинених країн регіону та світу загалом? При цьому необхідно враховувати, що Україна перебуває у стані війни з колишньою метрополією – Російською імперією у формі російської федерації. Для цього потрібна комплексна концепція модернізації усіх сфер життя українського соціуму, і, насамперед, глибока реформа сектору безпеки і оборони. Реалізація зазначених чинників визначає зміст і спрямованість основних засад і пріоритетних завдань модернізації. Передусім реформи мають відбуватися одночасно в усіх сферах українського соціуму. Стрижнем реформ має стати сектор безпеки і оборони, адже від перебігу російсько-української війни залежатиме майбутнє нашої

країни. Відтак, оновлена система призову, продумана конверсія військовослужбовців, створення замкнутих циклів виробництва озброєння та військової техніки на власних промислових фондах тощо – мають стати тим рушієм, який сприятиме відродженню потужного військово-промислового комплексу, а завдяки цьому – реіндустріалізації нашої держави (Чорний, В. С. 2021, с. 171–193). Водночас у результаті військової реформи має виникнути нова модель Збройних Сил України та загалом нові підходи до російсько-української війни.

Кардинальних перетворень потребуватимуть й інші сфери життя українського соціуму. Так, зокрема, у політичній царині, з одного боку, поширення реальної демократії на противагу олігархічної демократії, а з іншого – збільшення централізації, посилення ролі виконавчої влади із одночасною модернізацією законодавчої. Прискорене формування політичної нації та вироблення консолідуючої національної ідеї. Політична нація повинна мати ціннісні підвалини та горизонт прагнень – свій «редактор реальності» світу. Утім, такий горизонт прагнень здатні визначити лише нові лідери із іншим «ландшафтом» свідомості (Жебрівський, П. 2021, с. 214).

У соціально-економічній сфері необхідно встановити соціоекономічну рівновагу суспільства, узгодженість інтересів окремих людей з інтересами соціальних, етнічних, релігійних та демографічних груп і верств населення, зокрема й з інтересами держави. Зазначений процес поряд з іншим має сприяти підвищенню ролі держави, яка під час модернізації має посісти належне їй місце у політичній системі суспільства (Чорний, В. С. 2019, с. 179–194).

Головні умови нових можливостей для українського суспільства мають бути закладені у формулі – «сильна держава, соціальний порядок, дисципліна». З цієї формули витікають доктринальні засади, на яких має будуватися нова українська держава.

За межами даної статті залишається низка питань, які ще потребують вирішення, а саме комплексний аналіз соціального феномену олігархічної демократії в Україні та її впливу на розвиток нашої держави.

СПИСОК ВИКОРИСТАНИХ ДЖЕРЕЛ І ЛІТЕРАТУРИ

- Барг, М. А. (1991). *Великая английская революция в портретах ее деятелей*. М.: Мысль, 397 с.
- Бриггс, Э. & Клэвин, П. (2006). *Европа нового и новейшего времени. С 1789 года и до наших дней*: авториз. перевод с англ. А. А. Исэрова, В. С. Нестерова (ред. пер.). М.: Весь Мир, 600 с.
- Жебрівський, П. (2021). *Роздуми*. Дрогобич : Коло, 230 с.
- Клаузевиц, К. (2003). *О войне*. М.: Эксмо; СПб.: Terra Fantastica. 864 с.
- Матвеева, Т. Ю. (2017). Французька революція 1789–1794 років. *Юридичний науковий електронний журнал*. № 1, с. 14–17. URL: http://lsej.org.ua/1_2017/4.pdf [дата звернен.: 14.11.2024].
- Нартов, В. В. (2006). *Історія України з давніх-давен до сьогодні*. Харків : Книжковий Клуб “Клуб сімейного Дозвілля”, 352 с.
- Павлів, А. (2011). Роль Англійської, Французької та Російської революцій в історії Європи і світу. *Політичний менеджмент*. № 4, с. 160–169.
- Смолій, В. А. & Степанков, В. С. (1995). *Богдан Хмельницький (Соціально-політичний портрет)* (2-е вид., доп., перероб.). К.: Либідь, 624 с.
- Сорокин, П. А. (2008). *Социология революции*. М.: Астрель, 784 с.
- Тарле, Е. В. (1993). *Наполеон*. Мн.: Тривиум, 429 с.
- Чорний, В. (2021). Перспективи розвитку українського суспільства крізь призму праці Л. Кучми “Україна – не Росія”. *Social Development and Security*. Vol. 11, № 6, с. 171–193. DOI: 10.33445/sds.2021.11.6.14.
- Чорний, В. С. (2019). Українське суспільство на сучасному етапі: виклики і загрози. *Соціологія: теорія, методи, маркетинг*. № 3, с. 179–194.
- Шевченко, Т. Г. (2005). *Кобзар*. К.: МАУП, 472 с.
- Юровская, Е. (сост.). (1990). *Из речи Кромвеля 13 апреля 1657 г. Сборник документов по истории нового времени стран Европы и Америки (1640–1870)*. М.: Высш. шк., 255 с.

REFERENCES

- Barg, M. A. (1991). *Velikaia angliyskaia revoliutsiia v portretah ieye deiatelei* [The Great English Revolution in portraits of its leaders]. М.: Mysl, 397 s. [in Russian].
- Briggs, E. & Klievlin, P. (2006). *Yevropa novogo i noveichego vremeni. S 1789 goda i do nashih dnei* [Europe of the new and modern times. From 1789 to the present day]: avtoriz. per. s angl. (A. A. Iserova, V.S. Nesterova, Trans.). М.: Ves Mir, 600 s. [in Russian].
- Chorny, V. (2021). Perspektivy rozvytku ukrainskoho suspilstva kriz pryzmu pratsi L. Kuchmy “Ukraina – ne Rosiia” [Prospects for the development of Ukrainian society through the prism of the work of L. Kuchma “Ukraine is not Russia”]. *Social Development and Security*. Vol. 11, № 6, s. 171–193. DOI: 10.33445/sds.2021.11.6.14 [in Ukrainian].
- Chorny, V. S. (2019). Ukrainske suspilstvo na suchasnomu etapi: vyklyky i zahrozy [Ukrainian society at the current stage: challenges and threats]. *Sotsiologhiia: teoriia, metody, marketynh*. № 3, s. 179–194. [in Ukrainian].
- Klauzevits, K. (2003). *O voine* [On war]. М.: Eksmo; SPb.: Terra Fantastica, 864 s. [in Russian].
- Matvieieva, T. Yu. (2017). Frantsuzka revoliutsiia 1789–1794 rokiv [The French Revolution of 1789–1794]. *Yurydychnyi naukovyi elektronnyi zhurnal*. № 1, s. 14–17. URL: http://lsej.org.ua/1_2017/4.pdf [Accessed: 05.12.2024]. [in Ukrainian].
- Nartov, V.V. (2006). *Istoriia Ukrainy z davnih-daven do sohodni* [History of Ukraine from ancient times to the present]. Kharkiv: Knyzhkovyi Klub “Klub simeinoho dozvillia”, 352 s. [in Ukrainian].
- Pavliv, A. (2011). Rol Anhliiskoi, Frantsuzkoi ta Rosiiskoi revoliutsii v istorii Yevropy i svitu [The role of the English, French and Russian revolutions in the history of Europe and the world]. *Politychnyi menedzhment*. № 4, s. 160–169. URL: https://ipiend.gov.ua/wp-content/uploads/2018/08/pavliv_rol.pdf. [Accessed: 05.12.2024]. [in Ukrainian].
- Shevchenko, T.H. (2005). *Kobzar* [Kobzar]. К.: МАУП, 472 s. [in Ukrainian].
- Smolii, V.A. & Stepankov, V. S. (1995). *Bohdan Khmelnytskii (Sotsialno-politychnyi portret)* [Bohdan Khmelnytskyi (Social and political portrait)] (2nd ed.). К.: Lybid, 624 s. [in Ukrainian].
- Sorokin, P.A. (2008). *Sotsiologhiia revoliutsii* [Sociology of revolution]. М.: Astrel, 784 s. [in Russian].

Tarle, E. V. (1993). *Napoleon* [Napoleon]. Mn.: Trivium, 429 s. [in Ukrainian].

Yurovskaya, E. (comps.). (1990). *Iz rechi Kromvelia 13 apreliya 1657 g. Sbornik dokumentov po istorii novogo vremeni stran Evropy I Ameryki (1640–1870)* [From Cromwell's speech on April 13, 1657. A collection of documents on the history of modern times in Europe and America (1640–1870)]. M.: Vissh. shk. 255 s. [in Russian].

Zhebrivskiy, P. (2021). *Rozdumy* [Reflections]. Drohobych: Kolo, 230 s. [in Ukrainian].

Vitalii CHORNYI

*Doctor of Philosophy Sciences, Professor
Scientific and Research Centre for Humanitarian Issues
of the Armed Forces of Ukraine (Kyiv, Ukraine)
ORCID: <https://orcid.org/0000-0003-0342-1188>*

Serhii IVANENKO

*PhD
The National Defence University of Ukraine
(Kyiv, Ukraine)
ORCID: <https://orcid.org/0000-0001-6382-040X>*

THE ROLE OF MILITARY ORGANISATION OF THE STATE IN PREVENTING SOCIAL DISORGANISATION OF SOCIETY (BASED ON THE HISTORICAL EXPERIENCE OF LEADING WESTERN EUROPEAN COUNTRIES)

The article analyzes the events of the social revolutions of the 17th–18th centuries in England and France and the measures taken to stabilise the situation in those societies. It is determined that the English and French revolutions played an important role in the formation of a new type of State, became a serious test of the strength of the legal superstructure left over from previous times. These revolutions destroyed outdated social relations and created favourable conditions for the modernization of society. Not only its immediate final results, but also the entire subsequent socio-economic and political development of the European community depended on the scale and determination of the revolution. It is found that an extremely powerful role during these revolutions was played by the armed forces, which, through military and political interventions, stopped the social disorganisation of societies and achieved social stabilisation.

It is established that after successful social revolutions England and France, carried out effective modernization of societies and moved to the category of industrially developed countries of the region and the world. Based on the above, the author substantiates the doctrinal principles on which the modern Ukrainian state should be built. They are aimed at forming a community of wealthy, self-sufficient citizens with a developed sense of dignity and optimism, which, in turn, is a code for overload and a new way of creating a Great Ukraine.

Keywords: *social revolution, russian-Ukrainian war, experience, military-professional competence, stabilization.*

Юрій РУСНАК

кандидат юридичних наук, старший дослідник,
заслужений юрист України

Національний університет оборони України
(Київ, Україна)

ORCID: <https://orcid.org/0000-0002-1418-5793>

Електронна пошта: russnaki@ukr.net

Тетяна ФЕДЧУК

Національний університет оборони України
(Київ, Україна)

ORCID: <https://orcid.org/0000-0002-6821-1969>

Електронна пошта: tanyafedchuk07@gmail.com

**РОЗВИТОК МЕХАНІЗМІВ ЗАБЕЗПЕЧЕННЯ ДОТРИМАННЯ
НОРМ МІЖНАРОДНОГО ГУМАНІТАРНОГО ПРАВА
У ЗБРОЙНИХ СИЛАХ УКРАЇНИ В УМОВАХ РОСІЙСЬКО-УКРАЇНСЬКОЇ ВІЙНИ
(2014–2024)**

Стаття є дослідженням забезпечення дотримання норм міжнародного гуманітарного права військовослужбовцями Збройних Сил України, а також правової оцінки відповідальності за порушення норм міжнародного гуманітарного права. Зокрема, в статті розкрито поняття та сутність міжнародного гуманітарного права, виокремлено його основні завдання. Також автори проаналізували законодавчу базу України, зокрема нормативно-правові акти, що містять норми міжнародного гуманітарного права. Крім того, проаналізовано зміни і доповнення до законодавчої бази України в умовах проведення антитерористичної операції та операції Об'єднаних сил на Сході України, а також в умовах широкомасштабного вторгнення російської федерації у лютому 2022 року. Авторі надали рекомендації щодо удосконалення законодавства у контексті забезпечення дотримання норм міжнародного гуманітарного права в умовах триваючої агресії російської федерації.

Ключові слова: історія права війни, еволюція міжнародного гуманітарного права, розвиток правового забезпечення Збройних Сил України в умовах російсько-української війни, агресія російської федерації, міжнародний правопорядок.

Постановка проблеми. Забезпечення дотримання норм міжнародного гуманітарного права (далі – МГП) військовослужбовцями Збройних Сил України (далі ЗС України) – це надзвичайно важливий і необхідний аспект у сучасних умовах, коли Україна протистоїть агресії з боку російської федерації (далі – рф). Від початку гібридної збройної агресії рф у 2014 р., окупації Автономної Республіки Крим, а згодом і подальшої ескалації конфлікту на Сході України і окупації окремих районів Донецької та Луганської областей, дотримання норм МГП стало ключовим питан-

ням не лише щодо захисту цивільного населення, яке опинилося в умовах бойових дій, а й забезпечення всебічної міжнародної підтримки.

Сформована на початок проведення антитерористичної операції (далі – АТО) та операції Об'єднаних сил (далі – ООС) на Сході України нормативно-правова база містила значну кількість положень щодо дотримання основних норм МГП. Утім, за період проведення АТО (ООС) законодавча база зазнавала змін і доповнень щодо імплементації основних норм МГП у національне законодавство. Окреслені дії стали обов'язком

нашої держави як члена міжнародної спільноти, що дотримується основних норм і принципів МГП.

Із початком широкомасштабного вторгнення рф в Україну у лютому 2022 р. окреслене питання набуло більшої значущості. В умовах активних бойових дій, що супроводжуються значними руйнуваннями та людськими втратами, дотримання норм МГП військовослужбовцями ЗС України є основним фактором збереження міжнародного правопорядку та підтримання довіри до України з боку світової спільноти. В умовах триваючої агресії рф окреслене питання є актуальним і потребує подальших досліджень.

Аналіз останніх досліджень і публікацій. Питання дотримання МГП військовослужбовцями описано у дисертації А. В. Капустіна, який вперше запропонував цілісний погляд на організаційно-правовий механізм імплементації МГП в Україні (Капустін, А. 2021). У роботі А. О. Кориневич розглядається застосування МГП до збройного конфлікту на території України (Кориневич, А. 2015). С. В. Сушко та П. С. Лютіков проаналізували вплив норм МГП на національне право України у ХХІ столітті (Сушко, С. & Лютіков, П. 2022). Утім, виходячи із аналізу окреслених досліджень та зважаючи на триваючу російсько-українську війну, це питання потребує подальшого ґрунтовного дослідження.

Мета статті полягає в комплексному історико-правовому аналізі розвитку механізмів забезпечення дії та відповідальності за порушення ключових норм МГП у ЗС України в умовах російсько-української війни (2014–2024 рр.).

Виклад основного матеріалу. Під МГП розуміється система міжнародно визнаних правових норм і принципів, що застосовуються під час збройних конфліктів, котрі встановлюють права і обов'язки суб'єктів міжнародного права щодо заборони чи обмеження використання певних засобів і методів ведення збройної боротьби, забезпечення захисту жертв конфлікту та визначають відповідальність за порушення цих норм. Основні завдання МГП полягають у захисті цивільних осіб та тих, хто припинив брати участь у збройних діях (поранених та позбавлених волі осіб), а також у регулюванні засобів і способів ведення бойових дій (Березняк, В. & Демичева, А. 2023).

Вперше про заборонені засоби та методи ведення воєнних дій говорилося у Гаазьких конвенціях 1899 року і у Положенні про закони та звичаї сухопутної війни, що додавалося до Гаазької кон-

венції 1907 року. Перша і Друга світові війни внесли свої корективи у розвиток міжнародного гуманітарного права. Кількість загиблих цивільних осіб, жорстоке поводження з військовополоненими та іншими жертвами війни зумовили прийняття у 1949 р. чотирьох Женевських конвенцій, їх Додаткових протоколів, що виступають основою для захисту людей, які не беруть участі безпосередньо у війні (Сенаторова, О. 2018).

Унікальність цих конвенцій полягає в тому, що це – єдині міжнародні договори, разом зі Статутом ООН, у яких беруть участь усі держави. Це свідчить про надзвичайну важливість їх норм та про те, що держава належить до міжнародної спільноти (Ольдер, Е. & Тептюк, М. 2022). Україна є державою, яка в національному законодавстві застосовує моноістичну теорію взаємозв'язку міжнародного та національного права, відповідно до якої національне і міжнародне право разом формують правову систему держави. Відповідно до цієї теорії Женевські конвенції та певна кількість інших джерел МГП були імплементовані в національне законодавство України (Сушко, С. & Лютіков, П. 2022).

Згідно з положеннями статті 9 Конституції України, чинні міжнародні договори, на які Верховна Рада надала згоду, є частиною національного законодавства України. Стаття 18 визначає, що зовнішньополітична діяльність України спрямована на забезпечення національних інтересів та безпеки через підтримку мирного та взаємовигідного співробітництва з міжнародним співтовариством відповідно до загальноновизнаних принципів і норм міжнародного права (Конституція України. 1996). Основна відповідальність за застосування та дотримання норм та принципів МГП в Україні покладається на ЗС України, зокрема Міністерство оборони України та Генеральний штаб ЗС України.

За період незалежності в Україні було сформовано законодавство, що має відношення до МГП, а також інші правові засоби України, що мають відношення до МГП. Проаналізуємо частину нормативно-правових актів, у яких містяться норми МГП. Зокрема, варто зосередити увагу на стані законодавчої бази щодо ключових норм МГП, яку застосовували на період проведення АТО (ООС) на Сході України, а також проаналізувати основні зміни законодавчої бази в умовах широкомасштабного вторгнення рф в Україну 24 лютого 2022 року.

Звернемо увагу на Закон України «Про оборону» від 6 грудня 1991 року № 1932-ХІІ. Так,

у статті 2 частині 5 визначено наступне: *«Визначаючи способи забезпечення власної безпеки у процесі підготовки держави до оборони та під час воєнних дій, Україна додержується принципів і норм міжнародного права, враховує законні інтереси безпеки інших держав»*. Ця норма є досить широкою за змістом, оскільки дає змогу застосовувати усі основні джерела міжнародного права. Вона охоплює фундаментальні принципи, міжнародно-правові звичаї та міжнародні договори, що діють у період збройного конфлікту. Особливе значення в цьому контексті мають норми МГП, що регулюють правила ведення воєнних дій і захист осіб, які не беруть участі у бойових діях (Про оборону України. 1991).

У статті 3 абзаці 10 (у редакції Закону від 1 серпня 2021 р.) зазначалося, що підготовка держави до оборони у мирний час включає: *«забезпечення готовності органів державної влади, органів місцевого самоврядування, єдиної державної системи цивільного захисту до виконання завдань цивільного захисту в особливий період»*. В умовах широкомасштабного вторгнення РФ в Україну статтю 3 абзаці 10 Закону України «Про оборону» було викладено у новій редакції, а саме: підготовка держави до оборони в мирний час включає *«забезпечення готовності органів державної влади, органів місцевого самоврядування, єдиної державної системи цивільного захисту об'єктів критичної інфраструктури до виконання завдань цивільного захисту в особливий період, зокрема у воєнний час, з урахуванням норм міжнародного гуманітарного права»* (Про внесення змін до деяких законодавчих актів України щодо уточнення повноважень суб'єктів забезпечення... 2022).

3 лютого 2015 р. Законом України № 133-VIII «Про внесення зміни до статті 9 Закону України «Про оборону України»» (Про внесення зміни до статті 9 Закону України... 2015) статтю 9 Закону України «Про оборону України» було доповнено абзацом, зокрема до повноважень Кабінету Міністрів України у сфері оборони було віднесено встановлення порядку *«...здійснення заходів щодо поведінки з військовополоненими та інтернованими особами в особливий період відповідно до норм міжнародного права»*, тобто згідно із цією нормою, йдеться саме про міжнародне гуманітарне право та міжнародне право прав людини (Капустін, А. 2021). Важливо зазначити, що 23 березня 2022 р. Законом України № 2158-IX (Про внесення змін до деяких законодавчих актів України... 2022) було внесено зміни до окресленої статті, зокрема затверджено порядок здійснення

заходів щодо поведінки з військовополоненими в особливий період відповідно до норм міжнародного права (Постанова Кабінету Міністрів України від 17 червня 2022 року № 721) та порядок тримання військовополонених в особливий період відповідно до норм міжнародного права (Постанова Кабінету Міністрів України від 5 квітня 2022 року № 413).

У Законі України «Про Статут внутрішньої служби Збройних Сил України» від 24 березня 1999 р. № 548-XIV у Розділі «Зобов'язання іноземця та особи без громадянства», що був включений до Статуту відповідно до Закону України «Про внесення змін до деяких законодавчих актів України щодо проходження військової служби у Збройних Силах України іноземцями та особами без громадянства» від 6 жовтня 2015 року № 716-VIII, міститься зобов'язання про те, що *«під час виконання завдань і наказів в умовах воєнного стану або бойових чи воєнних дій – діяти відповідно до загальновизнаних принципів та норм міжнародного гуманітарного права»* (Про внесення змін до деяких законодавчих актів України щодо проходження... 2015).

У статті 15 окресленого Закону визначено, що *«військовослужбовець зобов'язаний знати і неухильно додержуватися прийнятих Україною норм міжнародного гуманітарного права»*. У статті 59 абзаці 10 вказано, що командир (начальник) зобов'язаний: *«постійно виховувати підлеглих у дусі гуманізму та людяності, спираючись при цьому на загальновизнані принципи міжнародного права»*. Важливо зазначити, що в умовах широкомасштабного вторгнення РФ в Україну статтю 59 після абзацу першого доповнено новим абзацом такого змісту, а саме: командир (начальник) зобов'язаний *«знати, дотримуватися особисто та вимагати від особового складу неухильного дотримання норм міжнародного гуманітарного права»* (Про внесення змін до Кримінального кодексу України та інших законодавчих актів України щодо визначення... 2022).

Також, звертається увага на статтю 99, згідно з якою помічник командира бригади з правової роботи (юрисконсульт бригади) у мирний і воєнний час відповідає за організацію і стан правової роботи у бригаді. В частині 3 статті 99 зазначено, що *«під час збройного конфлікту помічник командира бригади з правової роботи (юрисконсульт бригади) виконує обов'язки юридичного радника командира бригади»*. Частина 4 визначає, що юридичний радник командира бригади під час збройного конфлікту надає консультації команду-

ванню щодо дотримання норм міжнародного гуманітарного права, правил застосування сили та щодо проведення інструктажу особового складу з їх виконання.

Стаття 102-2 абзац 5 визначає, що головний сержант батальйону зобов'язаний *«знати, дотримуватися особисто та вимагати від підлеглого особового складу неухильного дотримання норм міжнародного гуманітарного права»*. Те саме зазначається і у статті 112-2 абзаці 5 щодо головного сержанта роти, а також у статті 124 абзаці 6 – головного сержанта взводу.

Дотримання норм МГП визначено і щодо командира відділення. Так, у статті 126 абзаці 6 зазначено, що командир відділення зобов'язаний *«знати, дотримуватися особисто та забезпечувати неухильне дотримання підлеглим особовим складом норм міжнародного гуманітарного права»*. Стаття 128 абзац 4 окресленого Закону визначає, що солдат зобов'язаний *«знати та неухильно дотримуватися норм міжнародного гуманітарного права»*.

Отже, Закон України «Про Статут внутрішньої служби Збройних Сил України» передбачає знання та дотримання норм МГП усіма військовослужбовцями, від солдатів до командирів різних рівнів.

Проаналізуємо Закон України «Про Статут гарнізонної та вартової служб Збройних Сил України» від 24 березня 1999 р. № 550-XIV, у якому значно менше приділяється уваги МГП. Так, стаття 12 окресленого Закону серед основних зобов'язань заступника начальника гарнізону з морально-психологічного забезпечення визначає, що він повинен: *«організовувати гуманітарну підготовку, проводити суспільно-політичне і правове інформування військовослужбовців, членів їх сімей, цивільного персоналу військових частин гарнізону»* (Про Статут гарнізонної та вартової служб Збройних Сил України. 1999).

Норми МГП знайшли своє відображення і у бойових статутах Збройних Сил України. Варто проаналізувати деякі з них для більш детального висвітлення положень, що регулюють ведення бойових дій у контексті норм міжнародного гуманітарного права. Зокрема, у 2016 р. командувач Сухопутних військ ЗС України затвердив такі Бойові статути:

Бойовий статут «Механізованих і танкових військ Сухопутних військ Збройних Сил України» (частина II, батальйон, рота), затверджений 30 грудня 2016 р. № 605 (зі змінами 2017, 2018);

Бойовий статут «Механізованих і танкових військ Сухопутних військ Збройних Сил України» (частина III, взвод, відділення, екіпаж), затверджений 25 травня 2016 р. № 238 (зі змінами 2017–2023 років);

Бойовий статут Сухопутних військ «Військ протиповітряної оборони Сухопутних військ Збройних Сил України» (частина II, дивізіон, батарея (група), затверджений 27 грудня 2016 р. № 596.

Бойовий статут «Механізованих і танкових військ Сухопутних військ Збройних Сил України» (частина II, батальйон, рота) визначає використання норм МГП під час оцінювання обстановки. Командир батальйону (роти) враховує суспільно-політичну та криміногенну ситуацію, розташування об'єктів життєзабезпечення та промислових об'єктів, що не підлягають пошкодженню, а також культурних і історичних об'єктів, що знаходяться під охороною міжнародного гуманітарного права. Під час підготовки до стабілізаційних дій проводяться заняття з виконання завдань у цивільному середовищі і дотримання норм МГП. Допит полонених і перебіжчиків проводять відповідно до норм МГП (Бойовий статут «Механізованих і танкових військ Сухопутних військ Збройних Сил України» (частина II... 2016).

Бойовий статут «Механізованих і танкових військ Сухопутних військ Збройних Сил України» (частина III, взвод, відділення, екіпаж) передбачає, що командир взводу враховує наявність об'єктів, що підлягають захисту МГП, під час організації оборонного бою у населеному пункті. При підготовці до стабілізаційних дій проводяться заняття з виконання завдань у цивільному середовищі і дотримання норм МГП. Специфічні завдання, такі як збір трофейного озброєння, конвоювання військовополонених і поховання загиблих, виконують відповідно до вимог МГП. Додаток 16 цього статуту підкреслює, що кожен військовослужбовець ЗС України зобов'язаний дотримуватися норм МГП, а командири повинні враховувати їх під час прийняття рішень. Порушення зазначених норм тягне за собою відповідальність (Бойовий статут «Механізованих і танкових військ Сухопутних військ Збройних Сил України» (частина III... 2016).

Бойовий статут Сухопутних військ «Військ протиповітряної оборони Сухопутних військ Збройних Сил України» (частина II, дивізіон, батарея (група) визначає, що протиповітряний бій під час стабілізаційних дій обмежений і здійс-

нюється з урахуванням норм МГП та безпеки цивільних літаків (Бойовий статут Сухопутних військ «Військ протиповітряної оборони... 2016).

У 2020 р. було затверджено Бойовий статут артилерії Сухопутних військ Збройних Сил України частина II (дивізіон, батарея, взвод, гармата) наказом командувача Сухопутних військ ЗС України № 376. У статуті вказано, що артилерійські підрозділи мають уникати розташування поблизу техногенно-небезпечних об'єктів, населених пунктів та об'єктів, що перебувають під захистом МГП. Під час бойових дій забезпечується виконання норм МГП та кодексу поведінки учасників бойових дій. Заступник командира дивізіону (батареї) з морально-психологічного забезпечення відповідає за контроль за дотриманням норм МГП (Бойовий статут артилерії Сухопутних військ... 2020).

У 2021 році наказами командувача Сухопутних військ ЗС України було затверджено:

Тимчасовий Бойовий Статут «Механізованих військ Сухопутних військ Збройних Сил України» частина I (бригада), затверджений 9 березня 2021 р. № 152;

Бойовий статут Сухопутних військ Збройних Сил України «логістичні операції» (тактичний рівень), затверджений 30 березня 2021 р. № 21.

У Тимчасовому Бойовому Статуті «Механізованих військ Сухопутних військ Збройних Сил України» вказано, що штаб організовує психологічну підготовку особового складу та роз'яснює норми МГП, а також захищає особовий склад від негативного інформаційно-психологічного впливу противника. Крім того, під час переходу від наступальних до оборонних та стабілізаційних дій командир зобов'язаний організувати захист цивільного населення відповідно до норм МГП (Тимчасовий Бойовий Статут «Механізованих військ... 2021).

У Бойовому статуті Сухопутних військ Збройних Сил України «логістичні операції» зазначено, що під час ведення бойових дій у місті необхідно дотримуватися обмежень щодо застосування певних видів зброї та дій військ із урахуванням норм МГП (Бойовий статут Сухопутних військ Збройних Сил України «логістичні операції»... 2021).

Таким чином, проаналізувавши окремі Бойові статuti Сухопутних військ ЗС України, можемо зробити висновок, що у документах значна увага приділена дотриманню військовослужбовцями норм МГП. Кожен статут містить положення, що прямо або опосередковано спрямовані на забезпечення захисту цивільного населення та цивіль-

них об'єктів, а також мінімізацію гуманітарних наслідків бойових дій.

Звернемо увагу на Положення про корабельну службу у Військово-Морських Силах ЗС України, затверджене наказом Міністра оборони України від 25 листопада 2003 р. № 415. У Положенні зазначено, що начальник штабу з'єднання кораблів у мирний і воєнний час відповідає за підготовку офіцерів штабу з'єднання кораблів з міжнародного морського та гуманітарного права і охорони довкілля. Також визначається, що заступник командира з'єднання кораблів зобов'язаний навчати командирів кораблів з питань управління кораблем, використання зброї та технічних засобів, надання допомоги кораблям, що зазнали лиха, готувати командирів кораблів з питань міжнародного морського й гуманітарного права, загальної підготовки та екологічної безпеки (Про затвердження Положення про корабельну службу... 2003). Визначено, що командир корабля зобов'язаний досконало знати і дотримуватися норм міжнародного морського та гуманітарного права. Ці вимоги стосуються старшого офіцерського складу, але не охоплюють інших військовослужбовців, як у Статуті внутрішньої служби ЗС України (Капустін, А. 2021).

У контексті імплементації норм МГП у національне законодавство Міністерство оборони України підготувало наказ «Про затвердження Інструкції про порядок виконання норм міжнародного гуманітарного права у Збройних Силах України» від 23 березня 2017 р. № 164 (Про затвердження Інструкції про порядок виконання норм... 2017). Варто зазначити, що цей документ не є першим нормативно-правовим (нормативним) актом, що регулює питання застосування норм МГП у ЗС України. Так, у 1997 р. вийшов наказ начальника Генерального штабу ЗС України № 30 щодо поширення знань про МГП. У 2004 р. було видано Керівництво по застосуванню норм міжнародного гуманітарного права в Збройних Силах України, затверджене наказом Міністерства оборони України № 400. Після більш ніж 20 років інтенсивних змін у юридичній та соціальній сферах України на заміну наказу № 400 було видано наказ № 164.

Він, у свою чергу, містить вимоги усіх чотирьох Женевських конвенцій 1949 року, зокрема щодо покращення долі військовослужбовців під час проведення наземних, морських війн, поводження з військовополоненими та захисту цивільного населення. До розроблення Інструкції були залучені спеціалісти з Міжнародного комі-

тету Червоного хреста. Інструкція вміщує основні терміни і поняття МГП; окреслює заборонені методи і засоби ведення воєнних дій; особливості застосування норм МГП у неміжнародних (внутрішніх) збройних конфліктах (збройних конфліктах неміжнародного характеру) та норм права щодо прав людини, що застосовуються у ситуаціях порушення внутрішнього порядку і виникнення обстановки внутрішньої напруженості, таких як заворушення, окремі й спорадичні акти насильства тощо (Пилипенко, В. 2021). Зазначена Інструкція – це основний правовий акт, що зобов'язує українських військовослужбовців застосовувати норми міжнародного гуманітарного права.

Отже, Україна значним чином імплементувала норми МГП у національне законодавство, як результат, джерела МГП досить широко впливають на національне право України у XXI столітті.

Варто зазначити, що невід'ємним компонентом підготовки військовослужбовців рядового складу ЗС України є поширення знань про норми МГП. Відповідно до Програми базової загальновійськової підготовки (для підготовки мобілізаційних ресурсів), затвердженої начальником Генерального штабу ЗС України 8 лютого 2024 р. (зі змінами) та Директиви з базової загальновійськової підготовки від 30 квітня 2024 р., поширення знань з МГП здійснюється у межах 2-годинного теоретичного заняття на тему «Міжнародне гуманітарне право та його норми про захист жертв війни». Під час заняття передбачається вивчення основних термінів і понять МГП, а також питання відповідальності військовослужбовців за порушення його норм. До особового складу доводять основні вимоги наказу Міністерства оборони України № 164 (Заворотько, І., Плотніков, О., Тимочко, М. & Призенко, О. 2024).

Щодо відповідальності за порушення МГП, то наказ Міністерства оборони України № 164 у розділі 8 містить такі положення:

1. МГП передбачає індивідуальну відповідальність фізичних осіб і зобов'язує держави, що беруть участь у збройному конфлікті, вживати заходів щодо припинення будь-яких порушень його вимог.
2. Військовослужбовці та працівники ЗС України за порушення норм МГП можуть бути притягнуті як до дисциплінарної, так і до кримінальної відповідальності. Відповідальність військовослужбовців (громадян) України за злочини, пов'язані з порушенням норм МГП, передбачена у розділі XIX Кримінального кодексу України.

3. Застосування заборонених методів і засобів ведення війни (збройного конфлікту) може бути вчинено як навмисно, так і з необережності.
4. До кримінальної відповідальності притягуються особи, які вчинили серйозні порушення МГП.

Серйозні порушення норм МГП є воєнними злочинами.

Втім, хоча у наказі зазначено лише про відповідальність військовослужбовців (громадян) України за злочини, пов'язані з порушенням норм МГП, передбачену розділом XIX Кримінального кодексу України, значна кількість положень про відповідальність щодо порушення норм МГП містяться і у розділі XX (Кримінальні правопорушення проти миру, безпеки людства та міжнародного правопорядку) Кримінального кодексу України.

Важливо зазначити, що з початком широкомасштабного вторгнення РФ 24 лютого 2022 р. та активних бойових дій на території України актуалізувалося питання дотримання норм МГП під час збройного конфлікту. Зокрема, було зареєстровано «Проект Закону про застосування та дотримання норм міжнародного гуманітарного права в Україні» № 8268 від 6 грудня 2022 року (Проект Закону про застосування та дотримання... 2022), утім, він не був прийнятий.

Необхідно зазначити, що важливим кроком стало прийняття Закону України «Про ратифікацію Римського статуту Міжнародного кримінального суду та поправок до нього» від 21 серпня 2024 р. № 3909-IX. Прийняття даного Закону дало Україні можливість стати 125-ю державою-учасницею Міжнародного кримінального суду, що є важливим кроком для притягнення до відповідальності осіб, винних у воєнних злочинах, зокрема російських агресорів (Про ратифікацію Римського статуту... 2024).

Висновки. Отже, забезпечення дотримання норм МГП військовослужбовцями ЗС України під час виконання покладених на них завдань та обов'язків є критично важливим та необхідним в умовах російсько-української війни. Проаналізувавши ключові нормативно-правові акти, прийняті нашою державою за період незалежності, у т.ч. в умовах проведення АТО (ООС) на Сході України та широкомасштабного вторгнення РФ в Україну, можемо простежити, що Україна імплементувала норми МГП у національне законодавство, що свідчить про прагнення нашої держави відповідати міжнародним стандартам

і забезпечувати таким чином захист прав людини в умовах війни. Окрім вимог щодо необхідності дотримання норм МГП, у законодавстві України визначена відповідальність за їх порушення. Як зазначено у статті, кримінальна відповідальність військовослужбовців (громадян) України за злочини, пов'язані з порушенням норм МГП, передбачена у розділі XIX. Утім, враховуючи, що значна кількість статей, що стосуються норм МГП, міститься у розділі XX, пропонуємо наказ Міністерства оборони України № 164 від 23 березня 2017 р. розділ 1 глава 8 пункт 2 доповнити таким: «Військовослужбовці та працівники Збройних Сил України за порушення норм МГП

можуть бути притягнуті як до дисциплінарної, так і до кримінальної відповідальності. Відповідальність військовослужбовців (громадян) України за злочини, пов'язані з порушенням норм МГП, передбачена у розділі XIX та XX Кримінального кодексу України».

Також важливим стало б прийняття проєкту Закону України «Про застосування та дотримання норм міжнародного гуманітарного права в Україні», що не лише забезпечив би захист прав громадян в умовах агресії РФ, а й продемонстрував світовій спільноті непохитну відданість України основним принципам міжнародного права.

СПИСОК ВИКОРИСТАНИХ ДЖЕРЕЛ І ЛІТЕРАТУРИ

- Березняк, В. С. & Демичева, А. В. (2023). *Права людини в умовах широкомасштабного збройного конфлікту в Україні: аналітичний огляд*. Дніпро: ДДУВС, 38 с.
- Бойовий статут «Механізованих і танкових військ Сухопутних військ Збройних Сил України» (частина II, батальйон, рота): наказ командувача Сухопутних військ Збройних Сил України від 30.12.2016 р. № 605. URL: <https://sprotyvg7.com.ua/documents/statut-zsu/page/4> [дата зверн.: 12.01.2024].
- Бойовий статут «Механізованих і танкових військ Сухопутних військ Збройних Сил України» (частина III, взвод, відділення, екіпаж): наказ командувача Сухопутних військ Збройних Сил України від 25.05.2016 р. № 238. URL: <https://sprotyvg7.com.ua/documents/statut-zsu/page/3> [дата зверн.: 12.01.2024].
- Бойовий статут артилерії Сухопутних військ Збройних Сил України частина II (дивізіон, батарея, взвод, гармата): наказ командувача Сухопутних військ Збройних Сил України від 18.05.2020 р. № 376. URL: <https://sprotyvg7.com.ua/documents/statut-zsu/page/4> [дата зверн.: 12.01.2024].
- Бойовий статут Сухопутних військ «Військ протиповітряної оборони Сухопутних військ Збройних Сил України» частина II (дивізіон, батарея (група): наказ командувача Сухопутних військ Збройних Сил України від 27.12.2016 р. № 596. URL: <https://sprotyvg7.com.ua/documents/statut-zsu/page/2> [дата зверн.: 12.01.2024].
- Бойовий статут Сухопутних військ Збройних Сил України «логістичні операції» (тактичний рівень): наказ командувача Сухопутних військ Збройних Сил України від 30.03.2021 р. № 21. URL: <https://sprotyvg7.com.ua/documents/statut-zsu/page/2> [дата зверн.: 12.01.2024].
- Капустін, А. В. (2021). *Організаційно-правові засади імплементації міжнародного гуманітарного права в Україні: дис... д-ра філософії*. Одеса, 231 с.
- Конституція України від 28.06.1996 № 254к/96-ВР. (1996). *Відомості Верховної Ради України*. № 30. Ст. 141.
- Кориневич, А. О. (2015). *Застосування міжнародного гуманітарного права до збройного конфлікту на території України*. Одеса: Фенікс, 78 с.
- Ольдер, Е. Б. & Тептюк, М. П. (2022). Женевські конвенції як основа міжнародного гуманітарного права. *Правовий дискурс: Матеріали II Всеукраїнської науково-практичної конференції здобувачів та викладачів закладів вищої освіти*. Черкаси, Україна, 12 жовтня 2022 р. Черкаси: Видавець Третяков О. М., с. 212–214.
- Пилипенко, В. П. (2021). Застосування норм міжнародного гуманітарного права до збройних конфліктів міжнародного та неміжнародного характеру в контексті воєнних злочинів. *Підприємництво, господарство і право*. № 3, с. 317–324.
- Про внесення змін до деяких законодавчих актів України щодо впорядкування питань, пов'язаних із військовополоненими в особливий період: Закон України від 24.03.2022 р. № 2158-IX. (2022). *Офіційний вісник України*. № 33. Ст. 1744.

Про внесення змін до деяких законодавчих актів України щодо проходження військової служби у Збройних Силах України іноземцями та особами без громадянства: Закон України від 06.10.2015 р. № 716-VIII. (2015). *Відомості Верховної Ради України*. № 47. Ст. 436.

Про внесення змін до деяких законодавчих актів України щодо уточнення повноважень суб'єктів забезпечення цивільного захисту та імплементації норм міжнародного гуманітарного права у сфері цивільного захисту: Закон України від 09.07.2022 р. № 2394-IX. (2022). *Офіційний вісник України*. № 63. Ст. 3777.

Про внесення змін до Кримінального кодексу України та інших законодавчих актів України щодо визначення обставин, що виключають кримінальну протиправність діяння та забезпечують бойовий імунітет в умовах дії воєнного стану: Закон України від 15.03.2022 р. № 2124-IX. (2022). *Офіційний вісник України*. № 33. Ст. 1724.

Про внесення зміни до статті 9 Закону України «Про оборону України»: Закон України від 03.02.2015 р. № 133-VIII. (2015). *Відомості Верховної Ради України*. № 13. Ст. 86.

Проект Закону про застосування та дотримання норм міжнародного гуманітарного права в Україні. (2022). URL: <https://itd.rada.gov.ua/billInfo/Bills/Card/40974> [дата зверн.: 12.01.2024].

Про затвердження Інструкції про порядок виконання норм міжнародного гуманітарного права у Збройних Силах України: наказ Міністерства оборони України від 23.03.2017 р. № 164. (2017). *Офіційний вісник України*. № 61. Ст. 1886.

Про затвердження Положення про корабельну службу у Військово-Морських Силах Збройних Сил України: наказ Міністра оборони України від 25.11.2003 р. № 415. (2003). URL: <https://ips.ligazakon.net/document/REG8491> [дата зверн.: 12.01.2024].

Про оборону України: Закон України від 06.12.1991 р. № 1932-XII. (1991). *Відомості Верховної Ради України*. № 9. Ст. 106.

Про Статут внутрішньої служби Збройних Сил України: Закон України від 24.03.1999 р. № 548-XIV. (1999). *Відомості Верховної Ради України*. № 22. Ст. 194.

Про Статут гарнізонної та вартової служб Збройних Сил України: Закон України від 24.03.1999 р. № 550-XIV. (1999). *Відомості Верховної Ради України*. № 22. Ст. 196.

Сенаторова, О. В. (2018). *Права людини і збройні конфлікти*. Київ: Видавництво «ФОРМ» Голембовська О. О., 208 с.

Сушко, С. В. & Лютиков, П. С. (2022). Вплив норм міжнародного гуманітарного права на національне право України у XXI сторіччі. *Український правовий вимір: пошук відповідей на глобальні міжнародні виклики: Матеріали IV Міжнародної науково-практичної конференції*. Дніпро, Україна, 27 травня 2022 р. Дніпро: Університет митної справи та фінансів, с. 152–155.

Тимчасовий Бойовий Статут «Механізованих військ Сухопутних військ Збройних Сил України» частина 1 (бригада): наказ командувача Сухопутних військ Збройних Сил України від 09.03.2021 р. № 152. URL: <https://sproutyvg7.com.ua/documents/statut-zsu> [дата зверн.: 12.01.2024].

Заворотько, І., Плотніков, О., Тимочко, М. & Призенко, О. (2024). *Комплексний пакет навчальних матеріалів для викладання заняття на тему «Міжнародне гуманітарне право та його норми про захист жертв війни» у межах базової загальновійськової підготовки*. URL: <https://www.helsinki.org.ua/wp-content/uploads/2024/12/Kompleksnyy-paket-navchalnykh-materialiv.pdf> [дата зверн.: 12.01.2024].

Про ратифікацію Римського статуту Міжнародного кримінального суду та поправок до нього: Закон України від 21.08.2024 р. № 3909-IX. *Офіційний вісник України*. № 80. Ст. 4665.

REFERENCES

Berezniak, V. S. & Demycheva, A. V. (2023). *Prava liudyny v umovakh shyrokomasshtabnoho zbroinoho konfliktu v Ukraini: analitychnyi ohliad* [Human Rights in the Context of a Large-Scale Armed Conflict in Ukraine: analytical review]. Dnipro: DDUVS. 38 s. [in Ukrainian].

Boiovyi statut “Mekhanizovanykh i tankovykh viisk Sukhoputnykh viisk Zbroinykh Syl Ukrainy” (chastyna II, batalion, rota) [Combat Charter “Mechanized and Tank Troops of the Land Forces of the Armed Forces of Ukraine” (Part II, Battalion, Company)]: nakaz komanduvacha Sukhoputnykh viisk Zbroinykh Syl Ukrainy

vid 30.12.2016 r. № 605. URL: <https://sprotyvg7.com.ua/documents/statut-zsu/page/4> [Accessed: 12.01.2024]. [in Ukrainian].

Boiovyi statut “Mekhanizovanykh i tankovykh viisk Sukhoputnykh viisk Zbroinykh Syl Ukrainy” (chastyna III, vzvod, viddilennia, ekipazh) [Combat Charter “Mechanized and Tank Troops of the Land Forces of the Armed Forces of Ukraine” (Part III, Platoon, Squad, Crew)]: nakaz komanduvacha Sukhoputnykh viisk Zbroinykh Syl Ukrainy vid 25.05.2016 r. № 238. URL: <https://sprotyvg7.com.ua/documents/statut-zsu/page/3> [Accessed: 12.01.2024]. [in Ukrainian].

Boiovyi statut artylerii Sukhoputnykh viisk Zbroinykh Syl Ukrainy chastyna II (dyvizion, baterieia, vzvod, harmata) [Combat Charter of Artillery of the Land Forces of the Armed Forces of Ukraine Part II (Division, Battery, Platoon, Gun)]: nakaz komanduvacha Sukhoputnykh viisk Zbroinykh Syl Ukrainy vid 18.05.2020 r. № 376. URL: <https://sprotyvg7.com.ua/documents/statut-zsu/page/4> [Accessed: 12.01.2024]. [in Ukrainian].

Boiovyi statut Sukhoputnykh viisk “Viisk protypovitrianoi oborony Sukhoputnykh viisk Zbroinykh Syl Ukrainy” chastyna II (dyvizion, baterieia (hrupa) [Combat Charter of the Land Forces “Air Defence Troops of the Land Forces of the Armed Forces of Ukraine” Part II (Division, Battery (Group))]: nakaz komanduvacha Sukhoputnykh viisk Zbroinykh Syl Ukrainy vid 27/12/2016 r. № 596. URL: <https://sprotyvg7.com.ua/documents/statut-zsu/page/2> [Accessed: 12.01.2024]. [in Ukrainian].

Boiovyi statut Sukhoputnykh viisk Zbroinykh Syl Ukrainy “Iohistychni operatsii” (taktychni riven) [Combat Charter of the Land Forces of the Armed Forces of Ukraine “Logistic Operations” (Tactical Level)]: nakaz komanduvacha Sukhoputnykh viisk Zbroinykh Syl Ukrainy vid 30.03.2021 r. № 21. URL: <https://sprotyvg7.com.ua/documents/statut-zsu/page/2> [Accessed: 12.01.2024]. [in Ukrainian].

Kapustin, A. V. (2021). *Orhanizatsiino-pravovi zasady implementatsii mizhnarodnoho humanitarnoho prava v Ukraini* [Organizational and Legal Principles of Implementation of International Humanitarian Law in Ukraine]. (PhD Thesis). Odesa, 231 s. [in Ukrainian].

Konstytutsiia Ukrainy [Constitution of Ukraine] vid 28.06.1996 № 254k/96-VR. (1996). *Vidomosti Verkhovnoi Rady Ukrainy*. № 30, art. 141. [in Ukrainian].

Korynevykh, A. O. (2015). *Zastosuvannia mizhnarodnoho humanitarnoho prava do zbroinoho konfliktu na terytorii Ukrainy* [Application of International Humanitarian Law to the Armed Conflict on the Territory of Ukraine]. Odesa: Feniks, 78 s. [in Ukrainian].

Older, E. B. & Teptiuk, M. P. (2022). Zhenevski konventsii yak osnova mizhnarodnoho humanitarnoho prava [Geneva Conventions as the Basis of International Humanitarian Law]. *Pravovyi diskurs: Materialy II Vseukrainskoi naukovo-praktychnoi konferentsii здобувачів та викладачів закладів вищої освіти*. Cherkasy, Ukraina, 12 zhovtnia 2022 r. Cherkasy: Vydavets Tretiakov O. M., s. 212–214. [in Ukrainian].

Pylypenko, V. P. (2021). Zastosuvannia norm mizhnarodnoho humanitarnoho prava do zbroinykh konfliktiv mizhnarodnoho ta nemizhnarodnoho kharakteru v konteksti voiennykh zlochyniv [Application of International Humanitarian Law Norms to International and Non-International Armed Conflicts in the Context of War Crimes]. *Pidpriemnytstvo, hospodarstvo i pravo*. № 3, s. 317–324. [in Ukrainian].

Pro vnesennia zmin do deiakykh zakonodavchykh aktiv Ukrainy shchodo vporiadkuvannia pytan, poviazanykh iz viiskovopolonenyi v osoblyvyi period [On Amendments to Certain Legislative Acts of Ukraine Regarding the Regulation of Issues Related to Prisoners of War in a Special Period]: Zakon Ukrainy vid 24.03.2022 r. № 2158-IX. (2022). *Ofitsiinyi visnyk Ukrainy*. № 33, art. 1744. [in Ukrainian].

Pro vnesennia zmin do deiakykh zakonodavchykh aktiv Ukrainy shchodo prokhozhenia viiskovoi sluzhby u Zbroinykh Sylakh Ukrainy inozemtsiamy ta osobamy bez hromadianstva [On Amendments to Certain Legislative Acts of Ukraine Regarding Military Service in the Armed Forces of Ukraine by Foreigners and Stateless Persons]: Zakon Ukrainy vid 06/10/2015 r. № 716-VIII. (2015). *Vidomosti Verkhovnoi Rady Ukrainy*. № 47, art. 436. [in Ukrainian].

Pro vnesennia zmin do deiakykh zakonodavchykh aktiv Ukrainy shchodo utochnennia povnovazhen subiektiv zabezpechennia tsyvilnoho zakhystu ta implementatsii norm mizhnarodnoho humanitarnoho prava u sferi tsyvilnoho zakhystu [On Amendments to Certain Legislative Acts of Ukraine Regarding the Clarification of Powers of Civil Protection Entities and the Implementation of International Humanitarian Law Norms in the Field of Civil Protection]. Zakon Ukrainy vid 09.07.2022 r. № 2394-IX. (2022). *Ofitsiinyi visnyk Ukrainy*. № 63, art. 3777. [in Ukrainian].

Pro vnesennia zmin do Kryminalnoho kodeksu Ukrainy ta inshykh zakonodavchykh aktiv Ukrainy shchodo vyznachennia obstavyn, shcho vyklychaliut kryminalnu protypravnist diannia ta zabezpechuiut boiovyi imunitet

v umovakh dii voiennoho stanu [On Amendments to the Criminal Code of Ukraine and Other Legislative Acts of Ukraine Regarding the Definition of Circumstances Excluding Criminal Wrongfulness of Acts and Ensuring Combat Immunity under Martial Law]: Zakon Ukrainy vid 15.03.2022 r. № 2124-IX. (2022). *Ofitsiyni visnyk Ukrainy*. № 33, art. 1724. [in Ukrainian].

Pro vnesennia zminy do statti 9 Zakonu Ukrainy “Pro oboronu Ukrainy” [On Amending Article 9 of the Law of Ukraine “On the Defence of Ukraine”]: Zakon Ukrainy vid 03.02.2015 r. № 133-VIII. (2015). *Vidomosti Verkhovnoi Rady Ukrainy*. № 13, art. 86. [in Ukrainian].

Proekt Zakonu pro zastosuvannia ta dotrymannia norm mizhnarodnoho humanitarnoho prava v Ukraini. (2022). [Draft Law on the Application and Compliance with the Norms of International Humanitarian Law in Ukraine]. URL: <https://itd.rada.gov.ua/billInfo/Bills/Card/40974> [Accessed: 12.01.2024]. [in Ukrainian].

Pro zatverdzhennia Instruksii pro poriadok vykonannia norm mizhnarodnoho humanitarnoho prava u Zbroinykh Sylakh Ukrainy [On Approving the Instruction on the Procedure for Implementing International Humanitarian Law Norms in the Armed Forces of Ukraine]: nakaz Ministerstva oborony Ukrainy vid 23.03.2017 r. № 164. (2017). *Ofitsiyni visnyk Ukrainy*. № 61, art. 1886. [in Ukrainian].

Pro zatverdzhennia Polozhennia pro korabelnu sluzhbu u Viiskovo-Morskykh Sylakh Zbroinykh Syl Ukrainy [On Approving the Regulation on Ship Service in the Naval Forces of the Armed Forces of Ukraine]: nakaz Ministra oborony Ukrainy vid 25.11.2003 r. № 415. (2003). URL: <https://ips.ligazakon.net/document/REG8491> [Accessed: 12.01.2024]. [in Ukrainian].

Pro oboronu Ukrainy [On the Defence of Ukraine]: Zakon Ukrainy vid 06.12.1991 r. № 1932-XII. (1991). *Vidomosti Verkhovnoi Rady Ukrainy*. № 9, art. 106. [in Ukrainian].

Pro Statut vnutrishnoi sluzhby Zbroinykh Syl Ukrainy [On the Internal Service Regulations of the Armed Forces of Ukraine]: Zakon Ukrainy vid 24.03.1999 r. № 548-XIV. (1999). *Vidomosti Verkhovnoi Rady Ukrainy*. № 22, art. 194. [in Ukrainian].

Pro Statut harnizonnoi ta vartovoi sluzhb Zbroinykh Syl Ukrainy [On the Garrison and Guard Service Regulations of the Armed Forces of Ukraine]: Zakon Ukrainy vid 24.03.1999 r. № 548-XIV. (1999). *Vidomosti Verkhovnoi Rady Ukrainy*. № 22, art. 196. [in Ukrainian].

Senatorova, O. V. (2018). *Prava liudyny i zbroini konflikty* [Human Rights and Armed Conflicts]. Kyiv: Vydavnytstvo «FOP Holembovska O. O.», 208 s. [in Ukrainian].

Sushko, S. V. & Liutikov, P. S. (2022). Vplyv norm mizhnarodnoho humanitarnoho prava na natsionalne pravo Ukrainy u XXI storichchi [The Impact of International Humanitarian Law Norms on Ukraine’s National Law in the 21st Century]. *Ukrainskyi pravovyi vymir: poshuk vidpovidei na hlobalni mizhnarodni vyklyky: Materialy IV Mizhnarodnoi naukovo-praktychnoi konferentsii*. Dnipro, Ukraina, 27 travnia 2022 r. Dnipro: Universytet mytnoi spravy ta finansiv, s. 152–155. [in Ukrainian].

Tymchasovi Boiovyi Statut “Mekhanizovanykh viisk Sukhoputnykh viisk Zbroinykh Syl Ukrainy” chastyna 1 (bryhada) [Temporary Combat Charter “Mechanized Troops of the Land Forces of the Armed Forces of Ukraine” Part I (Brigade)]: nakaz komanduvacha Sukhoputnykh viisk Zbroinykh Syl Ukrainy vid 09.03.2021 r. № 152. URL: <https://sprotyvg7.com.ua/documents/statut-zsu> [Accessed: 12.01.2024]. [in Ukrainian].

Zavorotko, I., Plotnikov, O., Tymochko, M. & Pryzenko, O. (2024). *Kompleksnyi paket navchalnykh materialiv dlia vykladannia zaniattia na temu «Mizhnarodne humanitarne pravo ta yoho normy pro zakhyst zhertv viiny» u mezhakh bazovoi zahalnoviiskovoi pidhotovky* [Comprehensive Package of Educational Materials for Teaching the Lesson on “International Humanitarian Law and Its Norms on the Protection of War Victims” within Basic General Military Training]. URL: <https://www.helsinki.org.ua/wp-content/uploads/2024/12/Kompleksnyy-paket-navchalnykh-materialiv.pdf> [Accessed: 12.01.2024]. [in Ukrainian].

Pro ratyfikatsiiu Rymskoho statutu Mizhnarodnoho kryminalnoho sudu ta popravok do noho [On the Ratification of the Rome Statute of the International Criminal Court and its Amendments]: Zakon Ukrainy vid 21.08.2024 r. № 3909-IX. *Ofitsiyni visnyk Ukrainy*. № 80, art. 4665. [in Ukrainian].

Yurii RUSNAK

PhD in Law, Senior Researcher

The National Defence University of Ukraine

(Kyiv, Ukraine)

ORCID: <https://orcid.org/0000-0002-1418-5793>

Tetiana FEDCHUK

The National Defence University of Ukraine

(Kyiv, Ukraine)

ORCID: <https://orcid.org/0000-0002-6821-1969>

DEVELOPMENT OF MECHANISMS TO ENSURE COMPLIANCE WITH INTERNATIONAL HUMANITARIAN LAW NORMS IN THE ARMED FORCES OF UKRAINE IN THE CONTEXT OF THE RUSSIAN-UKRAINIAN WAR (2014–2024)

The article is a study of ensuring compliance with International Humanitarian Law (IHL) norms by the military personnel of the Armed Forces of Ukraine, as well as the legal assessment of liability for violations of IHL norms. In particular, the article reveals the concept and essence of International Humanitarian Law, and highlights the main tasks of International Humanitarian Law. The authors also analysed the legislative framework of Ukraine, in particular, the legal acts containing the norms of International Humanitarian Law. Significant attention is given to the Order of the Ministry of Defence of Ukraine No. 164 of March 23, 2017, which approved the Instruction on the Implementation of International Humanitarian Law Norms in the Armed Forces of Ukraine. This document defines the system of internationally recognized legal norms and principles applicable during armed conflicts, with the aim of humanizing the methods and means of conducting military operations and protecting war victims. The Instruction establishes the obligations of military personnel to adhere to IHL norms. In addition, the authors analysed changes and additions to the legislative framework of Ukraine in the context of the Anti-Terrorist operation and the Joint Forces Operation in Eastern Ukraine, as well as in the context of the large-scale invasion of the Russian Federation in February 2022. The authors provide recommendations for improving legislation in the context of ensuring compliance with international humanitarian law in the context of the ongoing aggression of the Russian Federation.

Keywords: *history of the law of war, evolution of International Humanitarian Law, development of legal support for the Armed Forces of Ukraine in the context of the Russian-Ukrainian war, aggression of the Russian Federation, international legal order.*

Сергій КУРДЮК

доктор філософії

Науково-дослідний центр Збройних Сил України

“Державний океанаріум” Інституту Військово-Морських Сил Національного університету

“Одеська морська академія” (Одеса, Україна)

ORCID: <https://orcid.org/0000-0002-3165-4571>

Електронна пошта: serega15507@ukr.net

Андрій БІЛЮГА

доктор філософії

Національний університет оборони України

(Київ, Україна)

ORCID: <https://orcid.org/0000-0001-9071-4442>

Електронна пошта: andreibeluga@gmail.com

Артем ФІЛИПЕНКО

Науково-дослідний центр Збройних Сил України

“Державний океанаріум” Інституту Військово-Морських Сил Національного університету

“Одеська морська академія” (Одеса, Україна)

ORCID: <https://orcid.org/0000-0002-8283-5313>

Електронна пошта: fylypenko.niss@gmail.com

**ДІЯЛЬНІСТЬ ЧОРНОМОРСЬКОЇ ГРУПИ
ВІЙСЬКОВО-МОРСЬКОГО СПІВРОБІТНИЦТВА У 2001–2014 рр.**

У статті висвітлено діяльність Чорноморської Групи Військово-Морського Співробітництва (BLACKSEAFOR), що була однією з унікальних регіональних безпекових ініціатив та передбачала взаємодію військово-морських сил країн Чорноморського регіону. З 2001 по 2013 р. кораблі Військово-Морських Сил Збройних Сил України брали участь у навчаннях BLACKSEAFOR та набували спроможностей у діях коаліційних морських угруповань. У статті висвітлено обставини, за яких Туреччина виступила з ініціативою створення BLACKSEAFOR. Визначено, що попри певні досягнення у розвитку взаємодії між військово-морськими силами та зміцнення довіри між державами Чорноморського регіону, на діяльність BLACKSEAFOR вплинула різна спрямованість зовнішньо-політичних стратегій країн-учасниць. Значну роль у проведенні безпекових заходів відіграла агресивна політика російської федерації, яка обрала курс на мілітаризацію та відновлення сфер впливу у Чорноморському регіоні. Агресія росії проти Грузії у 2008 р. та її участь у збройному конфлікті на Сході України з 2014 р. підірвали основи військово-морського співробітництва, на яких була побудована BLACKSEAFOR, та унеможливили у стратегічній перспективі створення повноцінної структури, що несе б відповідальність за безпеку у Чорноморському регіоні.

Ключові слова: BLACKSEAFOR, Black Sea Harmony, Військово-Морські Сили Збройних Сил України, Чорноморський регіон, Туреччина, російська агресія, російсько-грузинська війна, російсько-українська війна.

Постановка проблеми. У 2014 р. російська агресія проти України перетворила Чорноморський регіон на зону нестабільності та конфронтації, а з початком широкомасштабного вторгнення Чорне та Азовське моря вперше після завершення Другої світової війни стали безпосередньою ареною бойових дій. Одним із наслідків російської агресії стало зупинення реалізації проєктів та ініціатив, спрямованих на розвиток економічного та безпекового співробітництва між країнами Чорноморського регіону.

24 лютого 2023 р. Верховна Рада України ухвалила Закон «Про вихід з Угоди про створення Чорноморської Групи Військово-Морського Співробітництва» (Про вихід з Угоди про створення Чорноморської Групи Військово-Морського Співробітництва. 2023). Згідно з Законом з 1 жовтня 2024 р. Україна виходила з зазначеної Угоди і припиняла свою діяльність у рамках Чорноморської Групи Військово-Морського Співробітництва (далі – BLACKSEAFOR). Тим самим було офіційно завершено участь України в одній із амбітних ініціатив із військово-морського співробітництва у Чорноморському регіоні. Де-факто ж участь України у BLACKSEAFOR припинилася з початком російської агресії проти України у 2014 році.

Участь України у BLACKSEAFOR є сторінкою історії Військово-Морських Сил Збройних Сил України, що потребує дослідження та висвітлення, адже протягом 13 років українські військові кораблі брали участь у спільних навчаннях BLACKSEAFOR, тим самим піднімаючи імідж України на міжнародній арені. Крім того, наша країна брала участь у інших безпекових ініціативах на Чорному морі, зокрема операції Black Sea Harmony. Відповідно, історія BLACKSEAFOR представляє собою інтерес, з одного боку, як приклад взаємодії між військово-морськими силами країн Чорноморського регіону, з іншого – служить підтвердженням деструктивної політики російської федерації, спрямованої на встановлення домінування в зазначеному регіоні.

Аналіз джерел та публікацій. Протягом усього періоду існування BLACKSEAFOR її діяльність привертала увагу експертів у сфері безпеки. Враховуючи той факт, що створення BLACKSEAFOR було турецькою ініціативою, відповідний інтерес до зазначеної теми виявили турецькі дослідники. Зокрема, можна відзначити публікації М. Айдина (Aydin, M. 2009), О. Бабаоглу (Babaoglu, O. 2004), О. Оздамара (Özdamar, Ö. 2010), Ш. Кіра (Kir, Ş.

2005), Ф. Озбая (Озбай, Ф. 2011), Б. Караденіза (Karadeniz, B. 2007), які аналізують безпекову ситуацію у Чорноморському регіоні крізь призму турецьких національних інтересів і обґрунтовують необхідність функціонування регіональної системи безпеки.

Ролі BLACKSEAFOR як чинника безпеки у Чорноморському регіоні були присвячені публікації українських дослідників В. Шишкіної (Шишкіна, В. 2006), В. Українця (Українець, В. 2018), Г. Шелест (Shelest, H. 2016), Л. Шишко (Shyshko, L. 2015), П. Богуцького (Богуцький, П. 2021). Науковці акцентують увагу на передумовах створення BLACKSEAFOR та значенні цієї ініціативи для України. Варто зазначити, що частина цих досліджень опублікована після початку російської агресії, і в них BLACKSEAFOR оцінена вже з урахуванням її наслідків. Більшість публікацій присвячені саме безпековим аспектам діяльності BLACKSEAFOR, зокрема перспективності та доцільності такої форми співробітництва країн Чорноморського регіону.

Метою статті є дослідження історії створення та діяльності BLACKSEAFOR як інструменту співробітництва країн Чорноморського регіону та забезпечення регіональної безпеки.

Викладення основного матеріалу. Після завершення Другої світової війни Чорне море залишалося зоною протистояння двох військово-політичних блоків: Північноатлантичного альянсу та Організації Варшавського Договору. Водночас, Азовське море і більша частина Чорного моря перебували під контролем Радянського Союзу та його сателітів, зокрема Румунії та Болгарії. Розпад СРСР, поява у Чорноморському регіоні нових незалежних держав та припинення існування ОВД на початку 1990-х років зумовили підняття питання щодо забезпечення регіональної безпеки прибережними країнами.

Як зазначав турецький дослідник О. Оздамар, поточну динаміку безпеки у регіоні сформува-ли дві події: розпад Радянського Союзу, поява «нових гравців» у 1991 р. та терористичні атаки 11 вересня 2001 року. Це призвело до посилення стратегічних інтересів США у регіоні та подальшого поширення їх сфер впливу над Афганістаном, Центральною Азією і Близьким Сходом. «Завершення холодної війни вперше зробило Чорноморський регіон відкритим для зовнішнього впливу. Посилення американського впливу вперше у сучасній історії зробило Чорне море ареною політики великих держав» (Özdamar, Ö. 2010, p. 342).

Процеси, що супроводжували створення нових незалежних держав після розвалу Радянського Союзу, перетворили регіон на зону політичної турбулентності. В регіоні виникла низка локальних конфліктів (придністровський конфлікт у Республіці Молдова, конфлікти в Абхазії та Південній Осетії на території Грузії, вірмено-азербайджанська війна за Нагорний Карабах, війна чеченського народу за незалежність від російської федерації), що негативно впливали на безпекову ситуацію. Значення регіону від регіонального до глобального масштабу зросло після терористичних актів, здійснених Аль-Каїдою 11 вересня 2001 року. Це значно підвищило інтерес США та НАТО до географічно наближених регіонів Центральної Азії та Близького Сходу. Крім того, Туреччина завдяки своєму географічному розташуванню почала відігравати значну роль у забезпеченні транзиту енергоносіїв із регіону Каспійського моря (Азербайджан, Казахстан та Туркменістан) та російської федерації в Європу.

Зазначені чинники разом зі стабільною позитивною економічною динамікою наприкінці ХХ ст. зумовили зростання зовнішньополітичних амбіцій Туреччини та розширення сфери її геополітичних інтересів. Анкара почала претендувати на регіональне лідерство, зокрема у Чорноморському регіоні. 25 червня 1992 р. було створено Організацію Чорноморського економічного співробітництва (далі – ОЧЕС), до якої увійшли, крім шести прибережних держав (Туреччини, Болгарії, Румунії, України, російської федерації, Грузії), і країни так званого «Великого Чорноморського регіону» – Азербайджан, Вірменія, Греція, Республіка Молдова, Сербія, Албанія (Статут Організації Чорноморського економічного співробітництва. 1999). Разом з тим, виникла потреба співробітництва країн Чорноморського регіону і в інших сферах, зокрема безпековій. Провідна роль Анкари у питаннях безпеки значною мірою зумовлена наявністю в її розпорядженні такого важливого інструменту, як Конвенція Монтре 1936 р., що дає змогу Туреччині регулювати режим Чорноморських проток.

У 1993 р. Україна висунула ініціативу щодо розроблення та впровадження багатосторонньої домовленості політичного характеру, спрямованої на зміцнення довіри і безпеки у військово-морській галузі між причорноморськими державами – Україною, Болгарією, Грузією, росією, Румунією й Туреччиною (Шишкіна, В. 2006, с. 66).

Утім, на практиці була реалізована саме турецька ініціатива. Пропозиція Анкари щодо створення багатонаціональної військово-морської оперативної миротворчої групи була ініційована Туреччиною на другій зустрічі Комітету командувачів військово-морських сил Чорного моря (CBSN), що відбулася у Варні (Болгарія) у 1998 році (BLACKSEAFOR. 2004). 28 червня 2000 р. в Анкарі було підписано лист про наміри щодо її створення.

Урочиста церемонія підписання Угоди про створення Чорноморської групи військово-морського співробітництва і шести додатків до неї відбулася у Стамбулі 2 квітня 2001 року. В ній взяли участь міністр закордонних справ Туреччини Ісмаїл Джем, міністр закордонних справ Грузії Іраклій Менагарішвілі, перший заступник міністра закордонних справ України Юрій Сергєєв, перший заступник міністра закордонних справ російської федерації Алексей Авдєєв, державний секретар Міністерства закордонних справ Румунії Міхня Моток, а також командувачі військово-морських сил Туреччини Ільхамі Ерділь та Болгарії Петр Панчев.

Відповідно до підписаної Угоди BLACKSEAFOR створювалася «з метою сприяння подальшому зміцненню дружби, добросусідських відносин та взаємної довіри між причорноморськими державами, а також для зміцнення миру та стабільності в регіоні шляхом поглиблення співробітництва і взаємодії між військово-морськими силами» (Угода про створення Чорноморської Групи Військово-Морського Співробітництва. 2003).

Було визначено, що до складу BLACKSEAFOR увійдуть винятково підрозділи військово-морських сил, без участі підрозділів військово-повітряних та сухопутних компонентів, які, втім, могли надавати підтримку у разі потреби. BLACKSEAFOR передбачала виконання таких завдань, як: пошуково-рятувальні операції (SAR), операції з надання гуманітарної допомоги (HA), операції з розмінування (MCM), захист навколишнього природного середовища; візити доброї волі, а також будь-які інші завдання, погоджені між дружніми сторонами (Угода про створення Чорноморської Групи Військово-Морського Співробітництва. 2003).

Передбачалося, що BLACKSEAFOR складатиметься зі щонайменше 4–6 кораблів-учасників коаліції, зокрема корабля управління. Основними класами військових кораблів, що могли виділятися для потреб BLACKSEAFOR, були: фрегат/ес-

мінець, корвет/патрульний катер, мінний тральщик, кораблі-амфібії, допоміжні кораблі та судна.

Прийняття рішень із політичних питань передбачалося під час зустрічей міністрів закордонних справ або міністрів оборони, у разі необхідності – їх повноважних представників. Зона діяльності BLACKSEAFOR поширювалася на Чорноморський регіон, але за необхідності кораблі могли залучати в іншій зоні виконання завдань. Такі рішення приймали шляхом консенсусу.

Керівництво BLACKSEAFOR здійснював Комітет Командувачів військово-морських сил на Чорному морі (BSNC), що затверджував кандидатури Командувача Групою (COMBLACKSEAFOR), Начальника штабу BLACKSEAFOR (COS) та членів штабу, схвалював програми діяльності BLACKSEAFOR на поточний рік, здійснював планування, координацію та виконання заходів на наступний рік. Також Комітет організовував підготовку особового складу BLACKSEAFOR для налагодження взаємодії, відстежував стан співробітництва учасників Групи та надавав рекомендації щодо удосконалення її структури і діяльності тощо (Угода про створення Чорноморської Групи Військово-Морського Співробітництва. 2003).

Очолював BLACKSEAFOR командувач у званні контр-адмірала або капітана першого рангу, кандидатуру якого затверджував BSNC (Угода про створення Чорноморської Групи Військово-Морського Співробітництва. 2003). Командувач BLACKSEAFOR у своєму підпорядкуванні мав багатонаціональний штаб (COS). Посаду начальника штабу, зазвичай, обіймав представник країни, наступної у списку після тієї, з якої призначали Командувача. Термін повноважень обох посадових осіб складав рік.

Для виконання адміністративних функцій, пов'язаних із діяльністю BSNC, створили Секретаріат Комітету Командувачів ВМС на Чорному морі, діяльність якого забезпечувала сторона, яка брала на себе управлінські функції (Угода про створення Чорноморської Групи Військово-Морського Співробітництва. 2003).

Основною формою дій BLACKSEAFOR було проведення спільних навчань (активацій). Усього з 2001 по 2013 рр. було проведено 21 спільний захід BLACKSEAFOR. З 2001 по 2007 рр. навчання проводили один раз на рік, починаючи з 2008 року – два рази на рік, переважно у квітні та серпні. Тривалість навчань – від 18 до 22 діб.

Україна очолювала командування BLACKSEAFOR п'ять разів. Найбільше у нав-

чаннях брали участь корабель управління U510 «Славутич» (13 разів), тральщик U311 «Черкаси» (5 разів), корвет U206 «Вінниця», корвет U209 «Тернопіль» та середній десантний корабель U401 «Кіровоград». Протягом навчань особовий склад виконував завдання, передбачені організаціями навчань на морі.

Як приклад можна навести навчання під керівництвом України у період 9–27 квітня 2010 року. Управлінські функції були покладені на корабель управління ВМС ЗС України «Славутич» під командуванням капітана 2 рангу Максима Кіріакіді. За сценарієм стримування конфліктної ситуації, країнський, болгарський та російський кораблі імітували кораблі терористичного угруповання. Корабель управління «Славутич» перебував під прикриттям фрегата військово-морських сил Болгарії «Верни» та великого десантного корабля Чорноморського флоту російської федерації «Цезарь Куников». Разом з тим, фрегат військово-морських сил Туреччини «Yildirim» та корвет військово-морських сил Румунії «Contre Admiral Noşia Macelariu» виконували завдання із прориву охорони терористичних підрозділів, зупинки суден противника та їх огляд, а у разі необхідності – затримання підозрілих осіб. Під час активної фази учасники навчань відпрацювали епізод відбиття повітряних атак умовного противника, роль якого імітували два винищувачі F-16 військово-повітряних сил Туреччини, завдання з тактичного маневрування у складі з'єднання, спостереження за цивільними судами, дозаправку на ходу паливом, тренування з подання сигналів: за допомогою прапорів – вдень та світлових засобів – уночі. Спільно з фрегатом військово-морських сил Туреччини «Gaziantep» кораблі-члени BLACKSEAFOR здійснили пошуково-рятувальну операцію з порятунку людини, яка зникла внаслідок стихійного лиха. Також було проведено спеціальні тренування із залученням палубного вертольоту турецького фрегату (В ході учений Blackseafor учасники отработали... 2010).

Окрім зазначених тренувань, учасники навчань здійснювали контроль за надводною обстановкою, вели спостереження за цивільними суднами та літаками, перехоплювали та переслідували судна, що порушували загальноприйняті правила судноплавства або підозрювалися в незаконних діях, організували візуальний та радіозв'язок, проводили спільні дії при плаванні в ордерах (різних бойових порядках), тралення мін, взаємодіяли при техногенних або стихійних надзвичайних ситуаціях на морі, проводили по-

шуково-рятувальні дії на морі, протидіяли екологічним загрозам тощо.

Поряд із військово-морським співробітництвом набула розвитку політична діяльність країн-учасниць у рамках BLACKSEAFOR. 19 січня 2004 р. на запрошення Туреччини в Анкарі відбулися перші політичні консультації BLACKSEAFOR на рівні представників міністерств закордонних справ. За результатами зустрічі було ухвалено комюніке, в якому учасники підтвердили своє спільне розуміння того, що безпека у Чорному морі має першочергове значення для прибережних держав, вони мають нести основну відповідальність за підтримку миру та стабільності в регіоні залученням спільних ресурсів і можливостей. Країни підкреслили, що BLACKSEAFOR стала інструментом досягнення воєнно-політичних завдань, що відповідають її меті. У цьому контексті представники країн-учасниць визнали, що Чорноморський простір необхідно захистити від таких загроз і викликів, як тероризм, організована злочинність, незаконна торгівля та розповсюдження зброї масового знищення (BLACKSEAFOR. 2004).

7 липня 2004 р. у Москві відбулася зустріч спеціальних представників міністерств закордонних справ на рівні заступників міністрів держав-учасниць Угоди BLACKSEAFOR. Результатом її стало прийняття рішення про створення спеціальної Групи експертів високого рівня (далі – Група, ГЕВР) для розроблення принципів і умов діяльності BLACKSEAFOR із метою запобігання тероризму, незаконному обігу зброї масового знищення, її засобів доставки та супутніх матеріалів. Група провела перше засідання в Анкарі 29–30 листопада 2004 року.

31 березня 2005 р. члени Групи провели зустріч у Києві, де дійшли згоди, що підтримка миру та безпеки у Чорному морі є відповідальністю прибережних країн-учасниць BLACKSEAFOR. За результатами зустрічі було ухвалено звіт «Принципи та умови застосування BLACKSEAFOR у разі загрози проявам тероризму та незаконному обігу зброї масового знищення, а також засобів її доставки та супутніх матеріалів» і додаток до нього «Оцінка морських ризиків у Чорному морі» (BLACKSEAFOR. 2004).

15 грудня 2005 р. на черговій зустрічі спеціальних представників у Тбілісі було затверджено «Правові аспекти завдання BLACKSEAFOR щодо запобігання тероризму та розповсюдженню зброї масового знищення, а також засобів її доставки». Під час переговорів BSNC поставили

завдання провести морські навчання, спрямовані на підвищення оперативної сумісності. 15 грудня 2006 р. за ініціативи Туреччини відбулося засідання ГЕВР у Стамбулі, результатом якого стала «Підконцепція операцій щодо протидії BLACKSEAFOR новим викликам та загрозам». Наступне засідання ГЕВР провели у Бухаресті після трьохрічної перерви, наприкінці вересня 2009 року.

Для забезпечення антитерористичної безпеки у Чорноморському регіоні 1 березня 2004 р. Туреччина розпочала операцію Black Sea Harmony (далі – OBSH). Військові експерти порівнювали її із операцією НАТО «Active Endeavour» («Активні зусилля»), що у той час проводилася у Середземному морі для попередження і боротьби із морським тероризмом. Розвідувальні дані OBSH передавали протягом 24 годин до штаб-квартири НАТО в Неаполі, для чого у м. Ереґлі (Туреччина) було створено Центр обробки даних та координації дій морських підрозділів (Karadeniz, В. 2007, р. 110). До основних завдань операції належали:

- присутність військово-морських сил причорноморських країн-учасниць операції у своїх територіальних водах та виключній морській економічній зоні;
- обмін інформацією, зокрема конфіденційною, щодо суб'єктів морських перевезень у зоні відповідальності прибережних країн;
- контроль переміщення та обшук морських суден, що підозрювалися у незаконній діяльності.

Операція не передбачала силових заходів з боку військових кораблів держав-учасниць операції по відношенню до підозрілих суден, разом з тим, проведення огляду у виключній морській економічній зоні цих держав відбувалося за згодою капітана судна (Українець, В. 2018, с. 69–70).

На початковій стадії операція проводилася на національному рівні, згодом Туреччина запросила до участі інші чорноморські країни. У 2006 р. до операції приєдналася російська федерація.

17 січня 2007 р. Міністерство оборони України та генеральний штаб Турецької Республіки підписали Протокол про співробітництво з питань обміну інформацією в рамках операції OBSH, що набув чинності 25 травня 2007 року. Обмін інформацією здійснювався через постійний координаційний центр OBSH у м. Ереґлі і штаб Командування Військово-Морських Сил Збройних Сил України у м. Севастополь (Протокол між Міністерством оборони України та Генеральним штабом... 2007).

Аналізуючи завдання, що виконували підрозділи під час проведення OBSH та BLACKSEAFOR, стало очевидним, що вони дублювали одне одного. Частина експертів схилилися до думки про необхідність об'єднання зусиль та можливостей цих двох ініціатив, проте, практичних кроків зроблено не було (Shelest, H. 2016, p. 56).

Поряд із досягненнями BLACKSEAFOR у проведенні досить результативних спільних навчань та покращенні взаємосумісності військово-морських сил країн-членів, дедалі більше проявлялися розбіжності у їх баченні цього проекту. Так, росія була учасником трьох збройних конфліктів у країнах Чорноморського регіону (придністровський, грузино-абхазський та грузино-осетинський), що у період створення BLACKSEAFOR знаходилися в «замороженому» стані. Тривалий час ці конфлікти вважалися суто внутрішніми, хоча безпосередня військова та політична підтримка з боку російської федерації сприяла успіху сепаратистських рухів у Грузії та Молдові і саме військова присутність росії забезпечувала активність сепаратистських режимів в Абхазії, Цхинвальському районі Грузії та Придністровському регіоні Республіки Молдова.

На діяльність BLACKSEAFOR також вплинула різноспрямованість зовнішньополітичних пріоритетів прибережних чорноморських держав, що не дало змоги створити єдиний інтеграційний механізм у сфері військової безпеки Чорноморського регіону. Туреччина розглядала BLACKSEAFOR як можливість ствердити регіональне лідерство у сфері безпеки (так само, як ОЧЕС розглядалася як інструмент збільшення впливу в економічній сфері).

Румунія та Болгарія обрали курс на приєднання до Північноатлантичного Альянсу та ЄС, хоча при цьому політика Болгарії по відношенню до росії залишалася у цілому лояльною. У 2004 р. обидві країни приєдналися до НАТО, а у 2007 р. – до ЄС, посиливши присутність цих двох об'єднань у BLACKSEAFOR. Утім, тривалий час НАТО не мала визначеної стратегії по відношенню до Чорноморського регіону.

Російська федерація розглядала участь у BLACKSEAFOR як можливість розвивати відносини з Туреччиною на противагу відносинам Анкари зі США, ЄС та НАТО. Намір Туреччини створити систему регіональної безпеки росія сприймала також як можливість зменшення впливу США та НАТО у Чорноморському регіоні.

Як зазначила Г. Шелест, «погляди Туреччини на морську безпеку в Чорноморському регіоні

протягом багатьох років були набагато ближчими до росії, ніж Сполучених Штатів. Анкара, по суті, розглядала Чорне море як «турецьке озеро» і виступала проти розширення військової присутності НАТО та США» (Shelest, H. 2016, p. 57).

Україні участь у BLACKSEAFOR давала можливість розвивати відносини з НАТО, зокрема взаємосумісність із військово-морськими силами чорноморських країн-членів НАТО, навіть за умов відсутності членства у Північноатлантичному Альянсі. Водночас, політична складова участі України у BLACKSEAFOR значною мірою залежала від зовнішньополітичного курсу країни. Якщо під час президентства Віктора Ющенка (2005–2010 рр.) увага приділялася співробітництву з НАТО, то з приходом до влади проросійського Віктора Януковича (2010–2014 рр.) акцент змістився у бік регіональної системи безпеки, що, у свою чергу, більше влаштовувало російську федерацію.

Участь кораблів ВМС ЗС України у BLACKSEAFOR, крім політичного, мала й практичне значення. Відповідно до положень Доктрини Військово-Морських Сил Збройних Сил України, застосування підрозділів України у BLACKSEAFOR та відпрацювання заходів із виконання завдань на морі «надало можливість розвивати мистецтво управління багатонаціональними силами в морі, їх застосування під час виконання таких завдань, як захист (контроль) судноплавства; ведення пошуку та порятунку на морі; боротьба з мінною загрозою; надання гуманітарної допомоги; захист навколишнього середовища та ін.» (Доктрина Військово-Морські Сили Збройних Сил України. 2021).

Становлення та перші кроки BLACKSEAFOR співпали із суттєвими змінами у зовнішній політиці російської федерації, зокрема у Чорноморському регіоні. Восени 2003 р. виник конфлікт, викликаний намаганням російської сторони побудувати у Керченській протоці дамбу до українського острова Тузла. Певним наслідком конфлікту стало підписання 24 грудня 2003 р. Україною та росією Договору про співробітництво у використанні Азовського моря і Керченської протоки. Згідно з ним було визнано, що Азовське море і Керченські протоки «історично є внутрішніми водами України і російської федерації», а торговельні судна, військові кораблі і інші державні судна під прапором України або російської федерації, що експлуатуються в некомерційних цілях, «користуються в Азовському морі та Керченській протоці свободою судноплавства» (Договір між

Україною та Російською Федерацією про співробітництво... 2004).

У 2005 р. уряд російської федерації затвердив федеральну програму «Створення системи базування Чорноморського флоту рф на території російської федерації у 2005–2020 роках». На її втілення було передбачено близько 92 млрд руб. (понад \$3 млрд). Відповідно до програми розпочалося широкомасштабне будівництво військово-морської бази у Новоросійську.

Випробуванням для BLACKSEAFOR стала війна російської федерації проти Грузії у серпні 2008 року. Внаслідок російського нападу грузинські військово-морські сили зазнали серйозних втрат: підрозділи збройних сил російської федерації знищили один катер, ще чотири потопили під час захоплення порту Поті. Росія визнала «незалежність» Абхазії та Південної Осетії, створивши там відповідно 7-му та 4-ту військові бази. Грузія відкликала свої сили із BLACKSEAFOR, і лише під час шістнадцятої активації у квітні 2011 р. сторожовий катер «Sukhumi» узяв участь у параді з нагоди 10-ї річниці Групи.

Під час російсько-грузинської війни Туреччина відмовилася допустити у Чорне море два госпітальних кораблі ВМС США USNS Comfort та USNS Mercy через Дарданелли із гуманітарною допомогою для Грузії, оскільки їх тоннаж перевищував допустимі межі для іноземних військових кораблів, визначених Конвенцією Монтре (Shelest, Н. 2016, р. 58). Як зазначав турецький дослідник Ф. Озбай, «висловлена Туреччиною позиція щодо появи у Чорному морі кораблів НАТО та США під приводом надання допомоги Грузії, значною мірою перешкодила порушенню балансу сил у районі Чорного моря та проток, у яких росія відчуває свою вразливість» (Озбай, Ф. 2011, с. 81).

Після російсько-грузинської війни російська федерація обрала курс на переоснащення своїх збройних сил і, у першу чергу, військово-морського флоту. У 2010 р. було ухвалено російську державну програму розвитку озброєнь на 2011–2022 рр. із обсягом фінансування 19 трлн рублів. 25 % із цих витрат припадало на військово-морський флот, для якого передбачалося побудувати нові кораблі різних типів, зокрема 50 надводних кораблів, із них 15 фрегатів та 35 корветів (Чирков, В. 2020).

Таким чином, російська федерація протягом майже усього періоду існування BLACKSEAFOR здійснювала заходи, спрямовані на підсилення військової присутності на Чорному та Азовсько-

му морях, мілітаризацію регіону, ініціювала акції тиску (російсько-український конфлікт навколо острова Тузла) та безпосередню збройну агресію (проти Грузії у 2008 р., проти України у 2014 р.), що, по суті, йшло всупереч завданням, що ставилися перед Чорноморською Групою військово-морського співробітництва.

У 2014 р., після початку російської агресії Україна безрезультатно намагалася поставити питання про виключення росії із BLACKSEAFOR. Було прийнято рішення про тимчасове «заморожування» Україною своєї участі у військово-морській компоненті BLACKSEAFOR до моменту припинення підтримки російської федерації дестабілізаційних процесів на сході України, а також звільнення тимчасово окупованої території Автономної Республіки Крим та м. Севастополь (Українець, В. 2018, с. 68).

Де-факто BLACKSEAFOR припинила свою діяльність унаслідок нетривалого загострення російсько-турецьких відносин. У листопаді 2015 р. у відповідь на атаку з боку турецьких військово-повітряних сил на бомбардувальник Су-24 росія на невизначений час призупинила свою участь у діяльності BLACKSEAFOR (РФ через збитий СУ-24 виходить зі спільних навчань у Чорному морі. 2015). Одночасно Москва відкликала з Туреччини представника російського військово-морського флоту, який займався питаннями координації дій чорноморського флоту та турецьких військово-морських сил. Широкомасштабне вторгнення російської федерації в Україну поставило крапку в діяльності BLACKSEAFOR.

Варто зазначити, що згодом були здійснені спроби об'єднати зусилля чорноморських країн. Так, у 2016 р. Румунія виступила з ініціативою створення флотилії НАТО у Чорному морі, проте, ця ідея не знайшла підтримки, у першу чергу з боку Болгарії.

Після початку широкомасштабного вторгнення росії в Україну у лютому 2022 р. Туреччина закрила Чорноморські протоки для військових кораблів. Водночас наявність суттєвих загроз для судноплавства у Чорному морі сприяла посиленню співробітництва чорноморських країн, що входять до блоку НАТО. У січні 2024 р. Румунія, Болгарія і Туреччина підписали угоду про створення групи, що буде контролювати спільні операції із розмінування у їхніх територіальних водах у Чорному морі, а у липні 2024 р. розпочала проведення операцій із розмінування.

Висновки. Ініціативи Туреччини у сфері військово-морського співробітництва, зокрема

створення BLACKSEAFOR, у цілому, мало позитивні наслідки для безпеки Чорноморського регіону. Історичне значення BLACKSEAFOR полягає у тому, що вперше в історії Чорноморського регіону була здійснена спроба вирішити безпекові питання зусиллями самих чорноморських країн.

Водночас історія існування BLACKSEAFOR показала обмеженість подібних регіональних ініціатив за умов, коли одна з країн претендує на військове та політичне домінування в регіоні. Чорне море не перетворилося на зону стабільності, взаємодії та економічного розвитку. Від початку заснування на діяльність BLACKSEAFOR впливав той факт, що країни, які підписали Угоду про її створення, мали різні стратегічні цілі та бачення чорноморської політики. Крім того, сам формат BLACKSEAFOR був обмежений нетривалим періодом спільних навчань, кількістю ко-

рабельного складу та різнотипністю кораблів, що брали участь у навчаннях.

Основною причиною, що сприяла невдачі BLACKSEAFOR, Black Sea Harmony Operation та інших проєктів, стала агресивна політика російської федерації, яка розв'язала війну проти Грузії у 2008 р., а у 2014 р. – проти України.

Водночас участь у BLACKSEAFOR надала Україні можливість отримати унікальний досвід у сфері управління багатонаціональними силами, виконання різних завдань, і може розглядатися як один із кроків на шляху до інтеграції України в НАТО.

Відновлення співробітництва усіх чорноморських країн у форматі на кшталт BLACKSEAFOR у перспективі навряд чи буде можливим з огляду на те, що більшість країн Чорноморського регіону буде розглядати агресивну політику росії як екзистенційну загрозу.

СПИСОК ВИКОРИСТАНИХ ДЖЕРЕЛ І ЛІТЕРАТУРИ

Aydin, M. (2009). Geographical blessing versus geopolitical curse: great power security agendas for the Black Sea region and a Turkish alternative. *Southeast European and Black Sea Studies*. Vol. 9, Issue 3, p. 271–285.

Babaoglu, O. (2005). The Black Sea Basin: A New Axis in Global Maritime Security. URL: <https://www.washingtoninstitute.org/policy-analysis/black-sea-basin-new-axis-global-maritime-security> [дата зверн.: 26.08.2024].

BLACKSEAFOR. URL: <https://www.mfa.gov.tr/blackseafor.en.mfa> [дата зверн.: 28.08.2024].

Karadeniz, B. (2007). Security and stability architecture in the Black Sea. *Perceptions: Journal of International Affairs*. Vol. 12, Issue 2, p. 95–117.

Kir, Ş. (2005). Maritime security in the Black Sea, BLACKSEAFOR and Black Sea Harmony Operation. *Security and stability in the Black Sea area: The V International scientific session. Bucharest, Romania, November, 21–22*. National Defence University “Carol I” Publishing House, p. 91–95.

Özdamar, Ö. (2010). Security and military balance in the Black Sea region. *Southeast European and Black Sea Studies*. Vol. 10, Issue 3, p. 341–359.

Shelest, H. (2016). What is the future for Navy cooperation in the Black Sea. *UA: Ukraine Analytica*. № 3 (5), p. 56–61.

Shyshko, L. (2015). BLACKSEAFOR: an attempt at regional security cooperation. *Актуальні проблеми політики*. Вип. 55, с. 23–30.

Богуцький, П. (2021). Військово-морське співробітництво України в Чорному морі та його вплив на забезпечення регіональної безпеки. *Наука і оборона*. № 4, с. 17–25.

В ходе учений Blackseafor участники отработали сдерживание конфликтной ситуации. (2010). URL: https://www.rbc.ua/rus/news/v_hode_uchenyi_blackseafor_uchastniki_otrabotali_sderzhivanie_konfliktnoy_situatsii_19042010 [дата зверн.: 30.08.2024].

Доктрина Військово-Морські Сили Збройних Сил України. (2021). URL: https://ivms.mil.gov.ua/wp-content/uploads/2021/12/doktryna_vijskovo-morski-syly-zbrojnyh-syl-ukrayiny.pdf [дата зверн.: 30.08.2024].

Договір між Україною та Російською Федерацією про співробітництво у використанні Азовського моря і Керченської протоки. (2003). URL: https://zakon.rada.gov.ua/laws/show/643_205#Text [Дата зверн.: 30.08.2024].

Про Вихід з угоди про створення Чорноморської Групи Військово-Морського Співробітництва: Закон України від 24.02.2023 р. № 2949-IX. (2023). *Відомості Верховної Ради України*. № 61, Ст. 197.

Озбай, Ф. (2011). Черноморський фактор в турецько-російських отношениях. *Actual problems of studying contemporary Turkey: Proceedings of the International Scientific Conference*. Nizhniy Novgorod – Istanbul, April, 21, с. 70–84.

Протокол між Міністерством оборони України та Генеральним штабом Збройних Сил Турецької Республіки про співробітництво з питань обміну інформацією у рамках операції «Чорноморська гармонія». (2007). URL: https://zakon.rada.gov.ua/laws/show/792_063#Text [дата зверн.: 21.08.2024].

РФ через збитий СУ-24 виходить зі спільних навчань у Чорному морі. (2015). URL: <https://www.eurointegration.com.ua/news/2015/11/27/7041391/> [дата зверн.: 30.08.2024].

Статут Організації Чорноморського економічного співробітництва. (1999). URL: https://zakon.rada.gov.ua/laws/show/998_009#Text [дата зверн.: 30.08.2024].

Угода про створення Чорноморської Групи Військово-Морського Співробітництва. (2003). URL: https://zakon.rada.gov.ua/laws/show/998_151#Text [дата зверн.: 21.08.2024].

Українець, В. (2018). ВМС України та Чорноморські безпекові ініціативи та міжнародні місії. *Оцінки стратегічного середовища. Військово-морські сили України*, с. 68–72.

Чирков, В. (2020). Государственная программа вооружения – документ среднесрочного планирования технического переоснащения армии и флота. *Труды Крыловского государственного научного центра*. Т. 3, № 393, с. 113–119.

Шишкіна, В. (2006). Стан і перспективи військово-технічної співпраці між Україною і Туреччиною. Співпраця України і Туреччини в рамках BLACKSEAFOR. *Українсько-турецькі відносини: стан і перспективи розвитку : Матеріали міжнародної конференції*. Одеса, Україна, 26 травня. Одеса: РФНІСД, с. 60–74.

REFERENCES

Aydin, M. (2009). Geographical blessing versus geopolitical curse: great power security agendas for the Black Sea region and a Turkish alternative. *Southeast European and Black Sea Studies*. Vol. 9, Issue 3, p. 271–285. [in English].

Babaoglu, O. (2004). The Black Sea Basin: A New Axis in Global Maritime Security. URL: <https://www.washingtoninstitute.org/policy-analysis/black-sea-basin-new-axis-global-maritime-security> [Accessed: 26.08.2024]. [in English].

BLACKSEAFOR. URL: <https://www.mfa.gov.tr/blackseafor.en.mfa> [Accessed: 28.08.2024]. [in English].

Karadeniz, B. (2007). Security and stability architecture in the Black Sea. *Perceptions: Journal of International Affairs*. Vol. 12, Issue 2, p. 95–117. [in English].

Kir, Ş. (2005). Maritime security in the Black Sea, BLACKSEAFOR and Black Sea Harmony Operation. *Security and stability in the Black Sea area: The V International scientific session*. Bucharest, Romania, November, 21–22, 2005. Bucharest: National Defence University “Carol I” Publishing House, p. 91–95. [in English].

Özdamar, Ö. (2010). Security and military balance in the Black Sea region. *Southeast European and Black Sea Studies*. Vol. 10, Issue 3, p. 341–359. [in English].

Shelest, H. (2016). What is the future for Navy cooperation in the Black Sea. *UA: Ukraine Analytica*. № 3 (5), p. 56–61. [in English].

Shyshko, L. (2015). BLACKSEAFOR: an attempt at regional security cooperation. *Aktualni problemy polityky*. Vyp. 55, p. 23–30. [in English].

Bohutskyi, P. (2021). Viiskovo-morske spivrobitnytstvo Ukrainy v Chornomu mori ta yoho vplyv na zabezpechennia rehionalnoi bezpeky [Ukraine’s Naval Cooperation in the Black Sea and Its Impact on Ensuring Regional Security]. *Nauka i oborona*. № 4, s. 17–25. [in Ukrainian].

V khode uchenyj Blackseafor uchastnyky otrabotaly sderzhivanie konfliktnoj situatsyy. (2010). [During Blackseafor’s Exercise, participants practiced deterring a conflict situation.] URL: https://www.rbc.ua/rus/news/v_hode_uchenyj_blackseafor_uchastniki_otrabotali_sderzhivanie_konfliktnoj_situatsii_19042010 [Accessed: 30.08.2024]. [in Russian].

Doktryna Viiskovo-Morski Syly Zbroinykh Syl Ukrainy. (2021). [Doctrine Ukrainian Navy]. URL: https://ivms.mil.gov.ua/wp-content/uploads/2021/12/doktryna_vijskovo-morski-syly-zbrojnyh-syl-ukrayiny.pdf. [Accessed: 30.08.2024]. [in Ukrainian].

Dohovir mizh Ukrainoiu ta Rosiiskoiu Federatsiieiu pro spivrobitnytstvo u vykorystanni Azovskoho moria i Kerchenskoï protoky [Agreement between Ukraine and the Russian Federation on cooperation in the use of the Sea of Azov and the Kerch Strait]. (2023). URL: https://zakon.rada.gov.ua/laws/show/643_205#Text [Accessed: 30.08.2024]. [in Ukrainian].

Pro Vykhid z uhody pro stvorennia Chornomorskoï Hrupy Viiskovo-Morskoho Spivrobitnytstva [On Withdrawal from the Agreement on the Establishment of the Black Sea Naval Cooperation Group]: Zakon Ukrainy vid 24.02.2023 r. № 2949-IX. (2023). *Vidomosti Verkhovnoi Rady Ukrainy*. № 61, art.197. [in Ukrainian].

Ozbaj, F. (2011). Chornomorskij faktor v turecko-rossijskih otnosheniyah [The Black Sea factor in Turkish-Russian relations]. *Actual problems of studying contemporary Turkey: Proceedings of the International Scientific Conference*. Nizhniy Novgorod – Istanbul, April 21, 2011, s. 70–84. [in Russian].

Protokol mizh Ministerstvom oborony Ukrainy ta Heneralnym shtabom Zbroinykh Syl Turetskoï Respubliki pro spivrobitnytstvo z pytan obminu informatsiieiu u ramkakh operatsii “Chornomorska harmoniia” [Protocol between the Ministry of Defence of Ukraine and the General Staff of the Armed Forces of the Turkish Republic on cooperation in exchange of information within the framework of Operation “Black Sea Harmony”]. URL: <https://ips.ligazakon.net/document/mu07077?an=2> [Accessed: 21.08.2024]. [in Ukrainian].

RF cherez zbytyi SU-24 vykhodyt zi spilnykh navchan u Chornomu mori. (2015). [Russia withdraws from joint exercises in the Black Sea due to downed SU-24]. URL: <https://www.eurointegration.com.ua/news/2015/11/27/7041391/> [Accessed: 30.08.2024]. [in Ukrainian].

Statut Orhanizatsii Chornomorskoho ekonomichnoho spivrobitnytstva. (1999). [Statute of the Organization of the Black Sea Economic Cooperation]. URL: https://zakon.rada.gov.ua/laws/show/998_009#Text [Accessed: 30.08.2024]. [in Ukrainian].

Uhoda pro stvorennia Chornomorskoï Hrupy Viiskovo-Morskoho Spivrobitnytstva. (2003). [Agreement on the establishment of the Black Sea Naval Cooperation Group]. URL: https://zakon.rada.gov.ua/laws/show/998_151#Text [Accessed: 21.08.2024]. [in Ukrainian].

Ukrainets, V. (2018). VMS Ukrainy ta Chornomorski bezpekovi initsiatyvy ta mizhnarodni misii [Ukrainian Navy and Black Sea security initiatives and international missions]. *Otsinky stratehichnoho seredovyscha. Viiskovo-morski syly Ukrainy*, s. 68–72. [in Ukrainian].

Chirkov, V. (2020). Gosudarstvennaya programma vooruzheniya – dokument srednesrochnogo planirovaniya tehničeskogo pereosnasheniya armii i flota [The State Armament Program is a document of medium-term planning for the technical re-equipment of the army and navy]. *Trudy Krylovskogo gosudarstvennogo nauchnogo centra*. Vol. 3, № 393, s. 113–119. [in Russian].

Shyshkina, V. (2006). Stan i perspektyvy viiskovo-tekhničnoi spivpratsi mizh Ukrainoiu i Turechchynoiu. Spivpratsia Ukrainy i Turechchyny v ramkakh BLACKSEAFOR [The state and prospects of military-technical cooperation between Ukraine and Turkey. Cooperation between Ukraine and Turkey within the framework of BLACKSEAFOR]. *Ukrainsko-turetski vidnosyny: stan i perspektyvy rozvytku: Materialy mizhnarodnoi konferentsii*. Odesa, Ukraina, 26 travnia 2006 r. Odesa: RFNISD, s. 60–74. [in Ukrainian].

Serhii KURDIUK

PhD

Scientific-Research Centre of the Armed Forces of Ukraine “State Oceanarium” of the Naval Institute of the National University “Odesa Maritime Academy”
ORCID: <https://orcid.org/0000-0002-3165-4571>

Andrii BILIUHA

PhD

The National Defence University of Ukraine (Kyiv, Ukraine)
ORCID: <https://orcid.org/0000-0001-9071-4442>

Artem FYLYPENKO

Scientific-Research Centre of the Armed Forces of Ukraine “State Oceanarium” of the Naval Institute of the National University “Odesa Maritime Academy”
ORCID: <https://orcid.org/0000-0002-8283-5313>

ACTIVITIES OF THE NAVAL COOPERATION BLACK SEA GROUP IN 2001–2014

The article highlights the activities of the Black Sea Naval Cooperation Task Group (BLACKSEAFOR). BLACKSEAFOR was one of the unique regional security initiatives that involved the cooperation of the naval forces of the countries of the Black Sea region. For 13 years, from 2001 to 2013, ships of the Ukrainian Navy participated in BLACKSEAFOR exercises, gaining valuable experience.

The article highlights the circumstances under which Turkey took the initiative to create BLACKSEAFOR. The end of the Cold war, collapse of the USSR in 1991 and the emergence of new independent states in the Black Sea region, created a situation in the early 1990s when the issue of regional security could be resolved directly by the coastal countries. BLACKSEAFOR establishment agreement was signed by Bulgaria, Georgia, Romania, Russian Federation, Turkey and Ukraine on 2 April 2001 in Istanbul. The main purpose of BLACKSEAFOR according to establishment agreement was further strengthening of friendship, good-neighbourly relations and mutual trust between the Black Sea states, as well as to strengthen peace and stability in the region by deepening cooperation and interaction between naval forces.

Despite certain achievements in the development of cooperation between naval forces and strengthening of trust between the states of the Black Sea region, the activities of BLACKSEAFOR were affected by the divergent foreign policy strategies of the participating countries. The decisive role was played by the aggressive policy of the Russian Federation, which chose a course to militarize the region and restore its influence in it. Russia's aggression against Georgia in 2008 and Ukraine in 2014 undermined the foundations on which BLACKSEAFOR was built and made it impossible to create a full-fledged structure that would bear responsibility for security in the Black Sea region from a strategic perspective.

Keywords: BLACKSEAFOR, Black Sea Harmony, Naval Forces of the Armed Forces of Ukraine, Black Sea region, Turkey, Russian aggression, Russian-Georgian war, Russian-Ukrainian war.

Анатолій КАЛЯЄВ

доктор наук з державного управління, професор
Національна академія сухопутних військ
імені гетьмана Петра Сагайдачного
(Львів, Україна)
ORCID: <https://orcid.org/0000-0002-5675-187X>,
Електронна пошта: toldek@ukr.net

Олеся КУЦЬКА

доктор історичних наук, професор
Національна академія сухопутних військ
імені гетьмана Петра Сагайдачного
(Львів, Україна)
ORCID: <https://orcid.org/0000-0002-5595-2995>
Електронна пошта: kutska_o@yahoo.com

Андрій СЛЮСАРЕНКО

доктор історичних наук, професор
Житомирський військовий інститут
імені С.П. Корольова
(Житомир, Україна)
ORCID: <https://orcid.org/0000-0001-7812-6277>
Електронна пошта: savnvp@gmail.com

ОНОВЛЕННЯ ВЕРТОЛІТНОГО ПАРКУ СИЛ ОБОРОНИ УКРАЇНИ У КОНТЕКСТІ МІЖНАРОДНОЇ ВІЙСЬКОВОЇ ДОПОМОГИ У 2022–2024 рр.: ІСТОРИЧНИЙ АСПЕКТ

Мета роботи полягає в аналізі процесу оновлення вертолітного парку основних компонентів Сил оборони України після початку російської широкомасштабної агресії. Стаття побудована за проблемно-хронологічним принципом. Для дослідження процесу оновлення вертолітного парку використовувалась низка наукових методів, провідне місце серед яких посідають аналіз і синтез (із загальнонаукових), а також історико-порівняльний, історико-типологічний та джерелознавчий (зі спеціально-історичних). Наукова новизна статті полягає у тому, що досліджений авторами процес досі не був предметом зацікавленості науковців. У ході дослідження на підставі аналізу відкритих джерел встановлено, що упродовж перших двох років відбиття російської широкомасштабної агресії Сили оборони України отримали близько 140 вертольотів різного призначення. Переважна більшість із них належала до радянських моделей – середніх багатоцільових вертольотів Мі-8 (включаючи експортний варіант Мі-17) і ударних Мі-24 (включаючи експортний варіант Мі-35). Однак частина з них були відносно новими, виготовленими у РФ після розпаду СРСР. Вибір країнами-партнерами для передачі Україні вертольотів саме радянського походження можна визнати цілком виправданим, адже українські пілоти й інженери мають великий досвід експлуатації таких машин, їх не треба перенавчати. До того ж, в Україні є необхідна база для обслуговування і ремонту таких вертольотів. Переважна більшість переданих країнами-партнерами вертольотів (усі Мі-24/35 і, ймовірно, більшість Мі-8/17) надійшли на озброєння армійської авіації Сухопутних військ ЗС України. Із вертольотів західного виробництва були передані три машини Sea King, дві УН-60А і дві Н125. Ці вертольоти потрапили до авіації ВМС ЗС України (Sea King), Головного управління розвідки Міністерства оборони України (УН-60А), Державної прикордонної служби України (Н125).

Ключові слова: армійська авіація, військово-технічна допомога, вертоліт, Збройні Сили України, Повітряні Сили.

Постановка проблеми. У відбитті широкомасштабної агресії РФ проти України важливу роль відіграє військово-технічна допомога від країн-партнерів. У суспільній думці вона асоціюється, перш за все, із артилерією і боеприпасами, засобами протиповітряної оборони та броньованою технікою різних класів. Водночас залишається важливим постачання й інших видів озброєння і військової техніки, у тому числі вертольотів. Надходження вертольотів різних типів і призначення дає змогу не лише компенсувати неминучі втрати у цьому виді військової техніки, а й розширити бойові спроможності авіаційної складової Сил оборони України.

Мета статті – дослідити процес оновлення парку вертольотів Сил оборони України завдяки постачанню з країн-партнерів у період з початку широкомасштабної агресії РФ проти України 24 лютого 2022 р. до кінця 2024 року.

Аналіз останніх досліджень і публікацій. З огляду на триваючу війну обсяг офіційних публікацій з теми дослідження є досить незначним. Перш за все, варто виокремити підготовлені Центром дослідження воєнної історії Збройних Сил України довідники-каталоги «Зброя російсько-української війни» (Ушаков, С. та ін. 2023; Таранець, С. та ін. 2024). У першому з них, виданому в жовтні 2023 р., узагальнено інформацію про міжнародну технічну допомогу, надану з грудня 2021 р. до лютого 2023 р., у другому (виданому в травні 2024 р.) – з лютого 2023 р. до лютого 2024 року. Більш деталізовану інформацію щодо передачі Україні вертольотів тих чи інших типів знаходимо у публікаціях у зарубіжних фахових виданнях та інтернет-виданнях. У вітчизняній історіографії проблема оновлення парку вертольотів ЗС України побіжно розглянута у роботі А. Харука і В. Мельника (Харук, А. & Мельник, В. 2024).

Виклад основного матеріалу. Перші партії міжнародної військової допомоги, що почали надходити в Україну ще до початку широкомасштабного вторгнення військ РФ, склалися переважно з піхотного протитанкового озброєння. Згодом у цьому переліку з'явилися засоби ППО, артилерійське озброєння та боеприпаси тощо. Серед авіаційної техніки пріоритетними вважалися літаки-винищувачі. Постачання ж вертольотів відійшло, так би мовити, на другий план – про них не йшлося у засобах масової інформації. Однак аналіз офіційної інформації дає можливість впевнено стверджувати: цей вид військової техніки почав надходити в Україну вже у квітні–травні

2022 року (Харук, А. & Мельник, В. 2024). Зокрема, під час першої стратегічної оборонної операції (24 лютого – квітень 2022 р.) Україна отримала 31 багатоцільовий вертоліт – 20 Мі-17 (зі США, Словаччини й Латвії) і 11 Мі-8МТВ-1 (із Латвії, Литви і Хорватії) (Ушаков, С. та ін. 2023, с. 189). Під час другої стратегічної оборонної операції (травень–серпень 2022 р.) тривали поставки Мі-17 (шість) і Мі-8МТВ-1 (два). У переліку міжнародної військової допомоги з'являються легкі багатоцільові вертольоти Мі-2 (три екземпляри зі Словаччини і Латвії) та ударні Мі-24 (11 із Північної Македонії й Чехії) (Ушаков, С. та ін. 2023, с. 196–197). Інформація про передачу Чехією вертольотів Мі-24В була оприлюднена 23 травня 2022 року (Hinshaw, D. 2022). Частина вертольотів Мі-17, що передавали Сполучені Штати Америки, були раніше законтрактовані урядом США для передачі Афганістану. В середині травня 2022 р. повідомлялося, що в Україну прибули щонайменше три таких вертольоти із запланованих 11-ти (Афганські Ми-17... 2022). У серпні 2022 р. два Мі-17 і два Мі-2 прибули з Латвії (Латвія передала Україні... 2022).

У переліку вертолітної техніки, передача якої була оголошена під час стратегічної наступальної операції Сил оборони України (вересень–грудень 2022 р.), фігурували ударні гелікоптери Мі-35 (експортний варіант Мі-24) із Чехії та середні багатоцільові Мі-17 зі США, Словаччини й Латвії, проте, без уточнення їхньої кількості. Також в означений період була згадка про передачу шести транспортних вертольотів Ка-32А11ВС із Португалії і невизначеної кількості Westland WS-61 Sea King із Великої Британії (Ушаков, С. та ін. 2023, с. 202). Sea King став першим типом вертольотів західного походження, про передачу якого було офіційно оголошено. До цього постачалися вертольоти лише радянського/російського виробництва. Терміни реальних поставок вертольотів могли суттєво відрізнятись від заявлених – це добре видно на прикладі Ка-32А11ВС із Португалії. Про намір передати ці вертольоти Україні міністерство оборони Португалії оголосило ще у жовтні 2022 року. Придбані ще у 2007 р. шість машин Ка-32А11ВС використовували у боротьбі з лісовими пожежами до квітня 2022 р., коли португальська сторона розірвала з російською компанією угоду про їх обслуговування. Реально ж колишні португальські Ка-32А11ВС прибули в Україну майже через два роки після оголошення – у вересні 2024 року (Харук, А. 2024).

Під час третьої стратегічної оборонної операції (січень–травень 2023 р.) було отримано чотири вертольоти Mi-35 із Чехії, а також вісім Mi-17 і 12 Mi-8МТВ-1 із різних країн. Крім того, у переліку фігурували три вертольоти Westland WS-61 Sea King, передані Великою Британією, два Airbus H125 із Франції і один Sikorsky UH-60A Black Hawk (Таранець, С. та ін. 2024, с. 270). 12 Mi-8МТВ-1 разом із двома старішими Mi-8Т передала Україні Хорватія. У травні в Україну прибули дев'ять вертольотів, а ще п'ять були частково розібрані та перевезені наземним транспортом (Хорватські Ми-8 вже в Україні. 2023). Відсутність у переліку машин Mi-8Т, на нашу думку, пояснюється застарілістю і зношеністю цих вертольотів – ймовірно, їх не вводили в стрій, а розібрали на запчастини.

Згадані у переліку вертольоти H125, на нашу думку, не варто відносити до міжнародної технічної допомоги, оскільки вони належать до партії, законтрактованої у травні 2018 р. Міністерством внутрішніх справ України для своїх авіаційних структур. Цей контракт передбачав придбання 55 вертольотів концерну Airbus Helicopters: 24 патрульних H125 для Державної прикордонної служби України, 10 багатоцільових/медико-евакуаційних H145 для Національної поліції України і 21 середнього транспортного H225 для Національної гвардії України і Державної служби з надзвичайних ситуацій (Підписаний договір на поставку гелікоптерів... 2018). Це замовлення в основному було виконане до початку широкомасштабного вторгнення, а два H125 прибули в Україну наприкінці лютого 2023 р. як продовження поставок після річної перерви (попередня партія вертольотів цього типу прибула в лютому 2022 р.) (More H125s delivered to DPS Ukraine. 2023). Однак повністю зазначений контракт ще не виконаний. Свідченням цього є інформація, опублікована у жовтні 2024 р., відповідно до якої контракт було частково переглянуто: замість п'яти вертольотів H225 Державна служба з надзвичайних ситуацій має отримати таку ж кількість легших H145 (ДСНС отримає 5 гелікоптерів H145. 2024). Ймовірно, рішення про заміну було ухвалене під впливом успішного досвіду використання Національною поліцією вертольотів H145 для евакуації поранених (Крила надії..., 2023). Відзначимо, що Національна поліція України встигла отримати усі десять замовлених H145 до початку широкомасштабного вторгнення – два останні вертольоти із цієї партії прибули в Україну в грудні 2021 року (Фінальна партія гелікоптерів H145... 2021).

Щодо вертольотів Sea King, то рішення про передачу їх Україні було оприлюднене у листопаді 2022 року. Це – морські пошуково-рятувальні вертольоти HU.5, що останнім часом використовувала приватна фірма HeliOps для підготовки екіпажів (Sea King in Ukrainian colours! 2023). Відповідно до цільового призначення, їх передали 10-й морській авіаційній бригаді. Зарубіжні експерти висловлюють припущення, що до цієї частини потраплять і передані Португалією Ка-32А11ВС через спорідненість їхньої конструкції із вертольотами Ка-27, досвід експлуатації яких має 10-та бригада (Taghvaei, В. 2023, р. 66). Вертольоти Sea King вже активно використовуються – скажімо, на початку липня 2024 р. така машина брала участь у навчаннях річкової флотилії ВМС ЗС України на одному з водосховищ р. Дніпро (Charuk, А. 2024, р. 61). У січні 2024 р. було оголошено про намір Німеччини передати Україні ще шість вертольотів Sea King модифікації Mk 41, знятих із озброєння німецької авіації ВМС (German Sea Kings for Ukraine. 2024).

Вертоліт UH-60 був переданий Головному управлінню розвідки (ГУР) МО України, яке оприлюднило фото цієї машини на своїй офіційній сторінці 21 лютого 2023 року (Авіація воєнної..., 2023). У березні 2024 р. було заявлено про отримання ГУР МО України ще одного вертольота цього типу (Головне управління розвідки отримало... 2024).

Під час другої стратегічної наступальної операції Сил оборони України (кінець травня – початок листопада 2023 р.) зарубіжні партнери передали 12 ударних вертольотів Mi-24 (із Чехії й Польщі), а також три Mi-17 і три Mi-8МТВ-1. Нарешті, у період з листопада 2023 р. до лютого 2024 р. було передано ще два Mi-24 і 20 Mi-17 (Таранець, С. та ін. 2024, с. 279, 287).

Висновки. Таким чином, за оприлюдненими даними, упродовж перших двох років відбиття широкомасштабної агресії рф Сили оборони України отримали від зарубіжних партнерів понад 140 вертольотів. Переважна більшість моделей були радянського походження, а саме: середні багатоцільові вертольоти Mi-8 (включаючи експортний варіант Mi-17) і ударні Mi-24 (включаючи експортний варіант Mi-35). Однак частина з них були відносно новими, виготовленими у рф після розпаду СРСР.

Із вертольотів західного виробництва Україна отримала три машини Sea King, дві UH-60А і дві H125. Щоправда, останні, як ми вже згадували,

не можна віднести до категорії міжнародної військової допомоги, оскільки їх передали у рамках контракту, укладеного задовго до початку широкомасштабного вторгнення. Ще однією характерною рисою процесу передачі вертольотів (у деяких випадках) є досить довгий термін від ухвалення рішення про їх передачу до фактичного прибуття вертольотів в Україну. У випадку з переданими Португалією Ка-32А11ВС цей проміжок сягнув майже двох років.

Вибір країнами-партнерами для передачі Україні вертольотів саме радянського походження можна визнати цілком виправданим, адже українські пілоти й інженери мають значний

досвід експлуатації таких машин, вони не потребують перепідготовки. До того ж в Україні є необхідна база для обслуговування і ремонту таких вертольотів. Переважна більшість переданих країнами-партнерами вертольотів (усі Мі-24/35 і, ймовірно, більшість Мі-8/17) надійшли на озброєння армійської авіації Сухопутних військ ЗС України. Водночас, такі вертольоти потрапили і до інших компонентів Сил оборони України: авіації ВМС ЗС України (Sea King), Головного управління розвідки Міністерства оборони України (УН-60А), Державної прикордонної служби України (Н125).

СПИСОК ВИКОРИСТАНИХ ДЖЕРЕЛ І ЛІТЕРАТУРИ

Charuk, A. (2024). *Ukrainiska Flotylla Rzeczna: historia i dzialania bojowe. Nowa Technika Wojskowa*. № 8, p. 58–62.

German Sea Kings for Ukraine. (2024). URL: <https://scramble.nl/military-news/german-sea-kings-for-ukraine> [дата зверн.: 23.11.2024].

Hinshaw, D. (2022). *Czech Republic Gives Ukraine Attack Helicopters and Repairs Its Vehicles*. URL: <https://www.wsj.com/articles/czech-republic-gives-ukraine-attack-helicopters-and-repairs-its-vehicles-11653342703> [дата зверн.: 21.11.2024].

More H125s delivered to DPS Ukraine. (2023). URL: <https://scramble.nl/military-news/more-h125s-delivered-to-dps-ukraine> [дата зверн.: 25.11.2024].

Sea King in Ukrainian colours! (2023). URL: <https://scramble.nl/military-news/sea-king-in-ukrainian-colours> [дата зверн.: 24.11.2024].

Taghvaei, B. (2023). *Fighting back. Ukrainian Navy Helicopters at War. Air Forces Monthly*. № 4, p. 62–67.

Авіація воєнної розвідки України виконує бойові завдання на передньому краї оборони. (2023). URL: <https://gur.gov.ua/content/aviatsiia-voiennoi-rozvidky-ukrainy-vykonuie-boiovi-zavdannia-na-perednomu-krai-oborony.html> [дата зверн.: 25.11.2024].

Афганські Ми-17, зроблені у РФ за замовленням США, вже в ЗСУ: закручена доля вертольотів. (2022). URL: https://defence-ua.com/news/afganski_mi_17_z_sshi_vzhe_u_zsu_zakruchena_dolja_vertolotiv-7386.html [дата зверн.: 21.11.2024].

Головне управління розвідки отримало ще один Black Hawk. (2024). URL: <https://mil.in.ua/uk/news/golovne-upravlinnya-rozvidky-otrymalo-shhe-odyn-black-hawk/> [дата зверн.: 25.11.2024].

ДСНС отримає 5 гелікоптерів H145. (2024). URL: <https://mil.in.ua/uk/news/dsns-otrymae-5-gelikopteriv-h145-zmi/> [дата зверн.: 26.11.2024].

Ушаков, С. та ін. (2023). *Зброя російсько-української війни 2022 – 2023 років*. Київ: Видавництво Ліра-К., 243 с.

Таранець, С. та ін. (2024). *Зброя російсько-української війни 2022 – 2024 років*. Київ: Видавництво Ліра-К., 309 с.

Крила надії... Вертольоти Нацполіції України евакуюють поранених. (2023). URL: <http://www.golos.com.ua/article/372453> [дата зверн.: 26.11.2024].

Латвія передала Україні два Ми-17 і два Ми-2. (2022). URL: <https://mil.in.ua/uk/news/latviya-peredala-ukrayini-dva-my-17-ta-dva-my-2/> [дата зверн.: 22.11.2024].

Підписаний договір на поставку гелікоптерів Airbus Helicopters для МВС України. (2018). URL: <https://www.ukrmilitary.com/2018/05/airbus-helicopters.html> [дата зверн.: 25.11.2024].

Фінальна партія гелікоптерів H145 для Національної поліції прибула до України. (2021). <https://mil.in.ua/uk/news/finalna-partiya-gelikopteriv-h145-prybula-do-ukrayiny/> [дата зверн.: 26.11.2024].

Харук, А. (2024). Ка-32 для України. URL: <https://mil.in.ua/uk/blogs/ka-32-dlya-ukrayiny/> [дата зверн.: 23.11.2024].

Харук, А.І. & Мельник, В.В. (2024). Авіація Сухопутних військ Збройних сил України (армійська авіація). *Велика українська енциклопедія*. URL: [https://vue.gov.ua/Авіація_Сухопутних_військ_Збройних_сил_України_\(армійська_авіація\)](https://vue.gov.ua/Авіація_Сухопутних_військ_Збройних_сил_України_(армійська_авіація)) [дата зверн.: 20.11.2024].

Хорватські Ми-8 вже в Україні. (2023). URL: <https://mil.in.ua/uk/news/horvatski-my-8-vzhe-v-ukrayini/> [дата зверн.: 22.11.2024].

REFERENCES

Aviatsiia voiennoi rozvidky Ukrainy vykonuie boiovi zavdannia na perednomu krai oborony. (2023). [The Ukrainian Military Intelligence Aviation performs combat missions at the forefront of defense]. URL: <https://gur.gov.ua/content/aviatsiia-voiennoi-rozvidky-ukrainy-vykonuie-boiovi-zavdannia-na-perednomu-krai-oborony.html> [Accessed: 21.11.2024]. [in Ukrainian].

Afhanski My-17, зробleni u RF za zamovlenniam SShA, vzhe v ZSU: zakruchena dolia vertolotiv. (2022). [Afghan Mi-17s, made in Russia by order of the USA, are already in the Armed Forces of Ukraine: the fate of the helicopters is in doubt]. URL: https://defence-ua.com/news/afganski_mi_17_z_ssh_a_vzhe_u_zsu_zakruchena_dolja_vertolotiv-7386.html [Accessed: 21.11.2024]. [in Ukrainian].

Holovne upravlinnia rozvidky otrymalo shche ody Black Hawk. (2024). [The Main Intelligence Directorate received another Black Hawk]. URL: <https://mil.in.ua/uk/news/golovne-upravlinnya-rozvidky-otrymalo-shhe-odyn-black-hawk/> [Accessed: 25.11.2024]. [in Ukrainian].

DSNS otrymaie 5 helikopteriv H145. (2024). [The State Emergency Service will receive 5 H145 helicopters]. URL: <https://mil.in.ua/uk/news/dsns-otrymaie-5-gelikopteriv-h145-zmi/> [Accessed: 26.11.2024] [in Ukrainian].

Ushakov, S. et al., (2023). *Zbroia rosiisko-ukrainskoi viiny 2022 – 2023 rokiv* [Weapons of the Russian-Ukrainian War 2022 – 2023]. Kyiv: Lira-K., 243 s. [in Ukrainian].

Taranets, S. et al., (2024). *Zbroia rosiisko-ukrainskoi viiny 2022 – 2024 rokiv* [Weapons of the Russian-Ukrainian War 2022 – 2024]. Kyiv: Lira-K., 309 s. [in Ukrainian].

Kryla nadii... Vertoloty Natspolitsii Ukrainy evakuuiut poranenykh. (2023). [Wings of hope... Helicopters of the National Police of Ukraine evacuate the wounded]. URL: <http://www.golos.com.ua/article/372453> [Accessed: 26.11.2024]. [in Ukrainian].

Latviia peredala Ukraini dva Mi-17 i dva Mi-2. (2022). [Latvia transferred two Mi-17s and two Mi-2s to Ukraine]. URL: <https://mil.in.ua/uk/news/latviya-peredala-ukrayini-dva-my-17-ta-dva-my-2/> [Accessed: 22.11.2024]. [in Ukrainian].

Pidpysanyi dohovir na postavku helikopteriv Airbus Helicopters dlia MVS Ukrainy. (2018). [A contract has been signed for the supply of Airbus Helicopters helicopters to the Ministry of Internal Affairs of Ukraine]. URL: <https://www.ukrmilitary.com/2018/05/airbus-helicopters.html> [Accessed: 25.11.2024]. [in Ukrainian].

Kharuk, A. (2024) Ka-32 dlia Ukrainy [Ka-32 for Ukraine]. URL: <https://mil.in.ua/uk/blogs/ka-32-dlya-ukrayiny/> [Accessed: 23.11.2024]. [in Ukrainian].

Kharuk, A.I. & Melnyk, V.V. (2024). Aviatsiia Sukhoputnykh viisk Zbroinykh syl Ukrainy (armiiska aviatsiia) [Aviation of the Ground Forces of the Armed Forces of Ukraine (Army Aviation)]. 2024. URL: [https://vue.gov.ua/Авіація_Сухопутних_військ_Збройних_сил_України_\(армійська_авіація\)](https://vue.gov.ua/Авіація_Сухопутних_військ_Збройних_сил_України_(армійська_авіація)) [Accessed: 20.11.2024]. [in Ukrainian].

Khorvatski My-8 vzhe v Ukraini. (2023). [Croatian Mi-8s already in Ukraine]. URL: <https://mil.in.ua/uk/news/horvatski-my-8-vzhe-v-ukrayini/> [Accessed: 22.11.2024]. [in Ukrainian].

Finalna partiia helikopteriv H145 dlia Natsionalnoi politsii prybula do Ukrainy. (2021). [The final batch of H145 helicopters for the National Police has arrived in Ukraine]. URL: <https://mil.in.ua/uk/news/finalna-partiya-gelikopteriv-h145-prybula-do-ukrayiny/> [Accessed: 26.11.2024]. [in Ukrainian].

Charuk, A. (2024). *Ukraińska Flotyła Rzeczna: historia i działania bojowe* [Ukrainian River Flotilla: History and Combat Operations]. *Nowa Technika Wojskowa*. № 8, 58–62. [in Polish].

German Sea Kings for Ukraine. (2024). URL: <https://scramble.nl/military-news/german-sea-kings-for-ukraine> [Accessed: 23.11.2024]. [in English].

Hinshaw, D. (2022). Czech Republic Gives Ukraine Attack Helicopters and Repairs Its Vehicles. URL: <https://www.wsj.com/articles/czech-republic-gives-ukraine-attack-helicopters-and-repairs-its-vehicles-11653342703> [Accessed: 21.11.2024]. [in English].

More H125s delivered to DPS Ukraine. (2023). URL: <https://scramble.nl/military-news/more-h125s-delivered-to-dps-ukraine> [Accessed: 25.11.2024]. [in English].

Sea King in Ukrainian colours! (2023). URL: <https://scramble.nl/military-news/sea-king-in-ukrainian-colours> [Accessed: 24.11.2024]. [in English].

Taghvaei, B. (2023). Fighting back. Ukrainian Navy Helicopters at War. *Air Forces Monthly*. № 4, p. 62–67. [in English].

Anatolii KALIAIEV

*Doctor of Science in Public Administration, Professor
Hetman Petro Sahaidachnyi National Army
Academy (Lviv, Ukraine)*

ORCID: <https://orcid.org/0000-0002-5675-187X>

Olesia KUTSKA

*Doctor of Historical Sciences, Professor
Hetman Petro Sahaidachnyi National Army
Academy (Lviv, Ukraine)*

ORCID: <https://orcid.org/0000-0002-5595-2995>

Andrii SLIUSARENKO

*Doctor of Historical Sciences, Professor
Korolov Zhytomyr Military Institute
(Zhytomyr, Ukraine)*

ORCID: <https://orcid.org/0000-0001-7812-6277>

**UPGRADING THE HELICOPTER FLEET OF THE DEFENCE FORCES
OF UKRAINE IN THE CONTEXT OF INTERNATIONAL MILITARY ASSISTANCE
IN 2022–2024: HISTORICAL ASPECT**

The purpose of the work is to analyze the process of updating the helicopter fleet of the main components of the Defence Forces of Ukraine after the start of the Russian large-scale aggression. The article is built on the problem-chronological principle. A number of scientific methods were used to study the process of updating the helicopter fleet, with analysis and synthesis (from the general scientific ones) and historical and comparative, historical and typological, and source studies (from the special historical ones) taking the leading place. The scientific novelty of the article lies in the fact that the process studied by the authors has not yet been the subject of interest to scientists. The study, based on an analysis of open sources, found that during the first two years of repelling Russia's large-scale aggression, the Ukrainian Defence Forces received about 140 helicopters for various purposes. The vast majority of them belonged to Soviet models – these are medium multi-purpose helicopters Mi-8 (including the export version Mi-17) and attack helicopters Mi-24 (including the export version Mi-35). However, some of them were relatively new – already manufactured in the Russian Federation after the collapse of the USSR. The choice of the partner countries to transfer to Ukraine helicopters of Soviet origin can be considered quite justified – after all, Ukrainian pilots and engineers have extensive experience in operating such machines, they do not need to be retrained. In addition, Ukraine has the necessary base for servicing and repairing such helicopters. The vast majority of the helicopters transferred by the partner countries (all Mi-24/35 and, probably, most of the Mi-8/17) entered service with the army aviation of the Ground Forces of the Armed Forces of Ukraine. Among the helicopters of Western production, three Sea King, two UH-60A and two H125 were transferred. These helicopters were transferred to the aviation of the Navy of the Armed Forces of Ukraine (Sea King), the Main Intelligence Directorate of the Ministry of Defence of Ukraine (UH-60A), and the State Border Guard Service of Ukraine (H125).

Keywords: *army aviation, military-technical assistance, helicopter, Armed Forces of Ukraine, Air Forces.*

Олексій ВАСЕЧКО

Львівський інститут мілітарної історії
(Львів, Україна)

ORCID: <https://orcid.org/0000-0002-2919-6348>

Електронна пошта: askold237@gmail.com

ПАНЦИРНИЙ ПОТЯГ ГАЛИЦЬКОЇ АРМІЇ «ГАЛИЧИНА» (СЕРПЕНЬ 1919 р. – СІЧЕНЬ 1920 р.)

У статті представлено історію панцирного потяга Галицької армії під назвою «Галичина» з моменту його здобуття до остаточної втрати. Досі вважалося, що Галицька армія остаточно втратила свої панцирні потяги у листопаді 1919 р. унаслідок наступу збройних сил Півдня Росії та нападу червоних повстанців. Проте у статті на основі архівних документів доведено, що панцирний потяг «Галичина» продовжував і далі перебувати у складі Галицької армії. За контроль над цим потягом між Галицькою армією та збройними силами Півдня Росії відбувалася неоголошена боротьба. Галицька армія остаточно втратила панцирний потяг «Галичина» лише 14 січня 1920 року.

Ключові слова: панцирний потяг, Галицька армія, Армія УНР, збройні сили Півдня Росії, Жмеринка, Вапнярка.

Постановка проблеми. «Зоряний час» панцирних потягів припав саме на період серії війн, що охопили терени колишньої Російської та Австро-Угорської імперій після їх розпаду. Цьому сприяла передусім нерозвиненість мережі доріг та транспортних засобів цього величезного простору, тому цінність кожної залізничної гілки чи залізничного вузла суттєво зростала. Воєнні дії часто відбувалися уздовж існуючих залізничних магістралей, а це надзвичайно підсилювало значення панцирних потягів.

Розуміли це значення і у Галицькій армії (далі – ГА), а оскільки галичанам, на відміну від поляків, не пощастило отримати у спадок від австро-угорської армії панцирних потягів та броньованих вагонів, вони були змушені будувати їх власноруч. Проте коли у середині липня 1919 р. ГА під тиском Війська Польського була змушена відступити за Збруч, усі відомі їй потяги або потрапили до рук поляків, або були знищені власними командами через перерізання залізничного сполучення із рештою армії. Вивчення історії панцирних потягів ГА після переходу за Збруч має низку складнощів. Ще Л. Шанковський першим відзначив: «Про панцерні поїзди УГА наші відомості теж обмежені, відповідні свідчення бракують» (Шанковський, Л. 1999, с. 293), і ця фраза донині не втратила своєї актуальності. Досі

є мало достовірних джерел, зокрема й спогадів учасників, що змогли б заповнити існуючі прогалини.

Країни, що представляють колишніх противників ГА, тобто Польща та росія, активно вивчають історію власних окремих панцирних потягів. Галицька армія володіла майже усіма тогочасними родами зброї, що має стимулювати інтерес українських дослідників вивчати її панцирні сили, зокрема панцирний потяг «Галичина».

Аналіз досліджень і публікацій. Першим, хто комплексно почав досліджувати історію панцирних потягів Галицької армії після переходу за Збруч, був професор Лев Шанковський (Шанковський, Л. 1999, с. 293–294), який сам замолоду служив у Галицькій армії, а потім – в Армії Української Народної Республіки (далі – УНР). Із здобуттям незалежності України темою українських панцирних потягів періодично цікавилися різні дослідники, зокрема М. В. Моргун (Моргун, М. В. 2009, с. 107–111; Моргун, М. В. 2011, с. 141–153) та С. І. Печенюк (Печенюк, С. І. 2010, с. 28–40), не виділяючи саме галицькі панцирні потяги із союзного українського війська. Особливо варто згадати працю дослідника Я. Ю. Тинченка (Тинченко, Я. Ю. 2015), який вперше склав найповнішу на сьогодні історію окремих панцирних потягів українських військ.

Я. Тинченко вважав, що «Галичина» потрапила до складу 3-го панцирного дивізіону Армії УНР під командуванням полковника В. Шумського, який у листопаді 1919 р. у складі панцирних потягів «Галичина», «Великий Луг» і, можливо, ще одного потяга, перебував у підпорядкуванні ГА. 17 листопада 1919 р. дивізіон зазнав нападу з боку просоветських повстанців Г. Колосова та Несмеянова. Проте вже 25 листопада панцирні потяги збройних сил Півдня Росії (ЗСПР, більш відомих у масовій літературі як «білі», «білогвардійці» або в даному випадку – «денікінці») захопили панцирні потяги повстанців, а саме «Партизан», «Великий Луг» та «Злочів», на який, за припущенням Я. Тинченка, й була перейменована «Галичина» (Тинченко, Я. Ю. 2015, с. 22–23). Отже, події 17 та 25 листопада й мали стати крапкою в історії панцирних потягів Галицької армії. Проте віднайдені у Центральному державному архіві вищих органів влади та управління України (далі – ЦДАВО України) документи дають підставу переглянути цю версію подій, хоча й не заповнюють усіх прогалин.

Мета статті – на основі аналізу документів із фондів ЦДАВО України та наукових джерел дослідити службове й бойове застосування залізничних бронечастин Галицької армії на прикладі панцирного потяга «Галичина».

Виклад основного матеріалу. Перші кроки ГА по здобуттю власних панцирних потягів були зроблені 30 липня та 2 серпня 1919 р., коли на ділянці між Проскуровом та Старокостянтиновом вояки 4-ї Золочівської бригади захопили радянські панцирні потяги. Перший, колишній «Богунец», озброєний гарматою і п'ятьма кулеметами, «охрестили» «Галичиною», а другий, колишній «Комуніст Коростенського району», назвали «Золочівкою». Проте під час огляду останнього виявилось, що його паротяг та окремі частини раніше належали панцирному потягу «Січовий Стрелець» Армії УНР, втраченому в квітні 1919 року. З огляду на це командування наддніпрянців зажадало його повернути Корпусу Січових Стрільців, які розмістили на ньому свою команду й перейменували його на «Вільну Україну» (Тинченко, Я. Ю. 2015, с. 24).

Вдалиий спільний наступ Армії УНР та ГА проти Червоної армії у липні–серпні 1919 р. приніс союзникам низку трофеїв, тому кількість панцирних потягів збільшилася. 12 вересня 1919 р. у Дієвій армії УНР було затверджено такий склад окремих панцирних загонів:

- 1-й загін – панцирні потяги «Вільна Україна» та «Помста»;
- 2-й загін – «Воля», «Сух» і «Правобережний»;
- 3-й загін – «Запорожець (Ч. 3)» та «Злочів»;
- 4-й загін – «Вірний Син України», «Хортиця» і «Великий Луг»¹.

Очевидно, що у цей список не були включені панцирні потяги, що були підпорядковані напряму окремим підрозділам чи перебували у ремонті. Зокрема, у цей список не увійшов панцирний потяг «Галичина», тому 19 вересня 1919 р. командир 3-го окремого панцирного загону повідомляв Начальнику Штабу ДА УНР, що «...панцерник “ЗЛОЧІВ” весь час знаходиться на фронті, люди змучені і не мають зміни, між тим на тому же напрямку мається панцерник “ГАЛИЧИНА”, якій розпоряджень Командіра зазначеного отряду не виконує, а виконує лише накази Команди 2-го Галицького корпусу, якому безпосередньо підлягає. Для упорядкування праці панцерників прохаю розпорядження про включення панцерника “ГАЛИЧИНА” в склад 3-го Окремого панцирного отряду...»². Отже, на основі цього документа можна зробити висновок, що існували окремо два панцирних потяги – «Злочів»/«Золочів» та «Галичина», при цьому останній виконував розпорядження саме І галицького корпусу (у документі помилково вказано ІІ корпусу). 9 жовтня 1919 р. полковник Шумський знову звернувся до Начальника Штабу ДА УНР із тим же проханням, що було передане Начальній Команді Галицької армії³.

Виникає закономірне питання – звідки у 3-му загоні взявся панцирний потяг із назвою галицького міста? На жаль, через нестачу даних, чітких відповідей нема, можна лише озвучити певні припущення. Можливо зі складу «Золочівки»/«Комуніста Коростенського району» Корпусу Січових Стрільців передали не усі елементи потяга, а дещо залишили і доповнили.

Що ж до панцирного потяга «Галичина», дійсно, у наказах І галицького корпусу є згадки про переведення вояків до команди цього потяга. А у жовтні 1919 р. комендантом «Галичини» став сотник Василь Бабій, переведений на цю посаду з галицького 9-го гарматного полку (Марак, В. 1932, с. 17).

¹ ЦДАВО України. Ф. 1075. Оп. 2. Спр. 6. Арк. 13.

² ЦДАВО України. Ф. 2188. Оп. 1. Спр. 271. Арк. 43.

³ Там само. Арк. 100.

Загалом, після відходу II корпусу ГА на фронт у середині жовтня 1919 р. проти військ генерала А. Денікіна, район Бердичів – Козятин залишився з край малою кількістю українських військ. Лише у Бердичеві деякий час ніс охоронну службу курінь 3-ї бригади, у Козятині стояв повстанський загін О. П'ятенка та на ділянці залізниці Калинівка – Козятин, іноді виїжджаючи у бік Бердичева, діяв 3-й окремих загін полковника Шумського у складі 2-х панцирних потягів⁴. Замість цього цей район став місцем зосередження багатьох повстанських загонів різних політичних течій. На додачу до цього, туди прибув «штаб повстанських советських військ Лівобережної і Південно-Східної частини правобережної України» на чолі з Г. Колосовим, який спочатку приховував свою приналежність до більшовиків. Унаслідок вдалої агітації, Колосов та його помічники змогли фактично очолити цю групу різношерстих повстанців.

10 листопада 1919 р. війська ЗСПР захопили Жмеринку, відрізавши Армію УНР від ГА, 3-го загону та групи Колосова. Очевидно тоді 3-й загін перейшов повністю у підпорядкування ГА, оскільки вже 15 листопада начальник штабу Начальної Команди генерал Г. Ціріц віддав наказ полковнику Шумському вислати панцирний потяг «Великий Луг» на станцію Гнівани⁵. Це, у свою чергу, вказує, що на той час 3-й загін складався вже з двох панцирних потягів – «Злочів» та «Великий Луг».

17 листопада один із панцирних потягів В. Шумського обстріляв Бердичів, захоплений більшовиками ще 27 жовтня. У відповідь Колосов віддав наказ про роззброєння панцирного загону. Усіх командирів потягів, самого Шумського, а також галицьких старшин було заарештовано як «контрреволюціонерів», а «*мужеву, Галичан і Придніпрянців*»⁶ ув'язнили. Група повстанців Колосова офіційно оголосила про приєднання до Червоної армії.

На щастя для галичан, панцирний потяг «Галичина» перебував у іншому місці, тому й unikнув захоплення червоними повстанцями. Так, 18 листопада 1919 р. досі очікувалося, що потяг вирушить із Гнівани до Вінниці, місця перебування Начальної Команди, щоб, зокрема, прикрити

⁴ ЦДАВО України. Ф. 2188. Оп. 2. Спр. 127. Арк. 8.

⁵ ЦДАВО України. Ф. 2188. Оп. 1. Спр. 61. Арк. 14.

⁶ Там само. Арк. 57.

місто з півночі⁷. Станом на 2 грудня 1919 р. «Галичина» на чолі з поручником Созоновим Юрком значилася у складі згаданого I корпусу⁸. У списку колишніх офіцерів російської імперської армії (РІА), які служили на той момент у Галицькій армії, станом на 6 грудня значилося, що поручник Юрко Созонів прийшов на службу до галичан 20 серпня 1919 року. Були у складі команди потяга ще сім колишніх офіцерів РІА⁹. Що ж до сотника Василя Бабія, то він наприкінці грудня 1919 р. повернувся до 9-го гарматного полку (Марак, В. 1932, с. 18).

На початку грудня 1919 р. I корпус у складі Козятинського загону ЗСПР намагався відбити у більшовиків Бердичів та прикривав залізничну ділянку Вінниця – Калинівка – Козятин. У розпорядженні Козятинського загону перебувало аж два дивізіони панцирних потягів, а також «Галичина».

Водночас на білогвардійсько-більшовицькому фронті в Україні відбулися кардинальні зміни, у результаті яких війська Новоросійської та Київської областей ЗСПР розпочали загальний відступ на південь. Отримавши завдання ГА утримувати Вінницю, 21 грудня 1919 р. генерал Г. Ціріц знову звернувся до офіцера зв'язку ЗСПР полковника Н. Саборського із проханням повернути у розпорядження ГА «Галичину» «з добровольчою обслугою»¹⁰, яка мала відійти до ст. Калинівка, а також інший галицький потяг – «Правобережний». Тобто в якийсь момент склад команди потяга став білогвардійським.

Загальний відступ суттєво вдарив по моральному стану ЗСПР. Зокрема, на станцію Жмеринка із Проскурова відступив Дністровський загін полковника Туган-Мірзи-Барановського, основу якого складав Кримський кінний полк. 30 грудня 1919 р. полк отримав наказ виступати на південь через Рахни, Вапнярку, Крижопіль. Перед відходом, приблизно о 3 годині дня, білогвардійці вирішили пограбувати склади на станції. Співробітників Польової сторожі (жандармів) ГА, які хотіли припинити грабунки, було роззброєно, а двох навіть вбито. При цьому «білі» погрожу-

⁷ ЦДАВО України. Ф. 2188. Оп. 1. Спр. 61. Арк. 77

⁸ ЦДАВО України. Ф. 2188. Оп. 1. Спр. 63. Арк. 203.

⁹ ЦДАВО України. Ф. 2188. Оп. 2. Спр. 59. Арк. 5зв-6зв.

¹⁰ ЦДАВО України. Ф. 2188. Оп. 1. Спр. 65. Арк. 31.

вали, що знищать усіх галичан, які перебували у Жмеринці, за нібито змову із повстанцями. Команда Польової сторожі надіслала сильніший відділ для підтримання порядку, і збройною силою таки вдалося вгамувати білогвардійців. Після цього Кримський кінний полк таки відбув на південь. Звістка про вбивство двох жандармів неабияк обурила весь галицький гарнізон.

Того ж дня о 5 годині повстанці отамана Я. Шепеля вирішили захопити Жмеринку та почали обстрілювати легкою артилерією залізничний вокзал. Галицькі частини, не знаючи звідки ведеться обстріл, зосередилися в місті поблизу церкви, щоб бути готовими до бою. Загальна думка на той час була така, що це нібито білогвардійці хочуть напасти на підрозділи ГА, щоб помститися за наведення порядку на складах. Евакуацію ЗСПР зі Жмеринки прикривав панцирний потяг «Галичина», якому на той час уже змінили назву на «Ураган». Відомо, що «шепелівці» у бою за Жмеринку навіть розібрали залізницю, намагаючись відрізати шлях «Урагану». Також на станції був присутній і «Правобережний», але ані він, ані решта галицького гарнізону Жмеринки брали участь у бою на боці білогвардійців, особливо з огляду на події, що йому передували, зовсім не прагнули. У результаті «білі» в паніці відступили уздовж залізниці у бік Вапнярки, а повстанці вступили у Жмеринку, пробувши там лише ніч та захопивши чималу здобич. Наступного дня «шепелівці» подалися у район Літина, а галицька «Залізнично-дорожня військова управа» взяла на себе керування станцією, оскільки з півночі, з боку Вінниці, продовжувався рух галицьких ешелонів¹¹ (Денник Начальної Команди Української Галицької Армії. 1974, с. 155, 158–159).

3 січня 1920 р. четар Євген Вертипорох із 1-ої саперної сотні І корпусу отримав у Жмеринці наказ поїхати на панцирному потягу «УСС» у бік Деражні, звідки могли наступати польські війська, і знищити стрілки на станції Сербинівці¹². І тут варто навести два цікавих документи у цій справі, щоб спробувати пролити світло на появу цього нового потяга. 9 січня 1920 р. зі станції Бірзула штаб Козятинського загону направив до Начальної Команди ГА та до генерал-квартирмейстера в Одесі депешу із таким текстом: *«Прошу*

*розпорядження про негайне повернення половини бронепотяга Ураган, незаконно захопленого в Жмеринці бригадою У.С.С.»*¹³. Наступного дня отаман Алоїз Ціммерман, начальник 1-го (оперативного) відділу штабу Начальної Команди, дав таку відповідь: *«Панцирний потяг “Ураган” попав у Жмеринці більшовикам в руки. Перебрання панцирного потягу бригадою “УСС” сталося не законно, але сталося ізза того, щоби виратувати відтятий в Гнівані панц.[-ирний] потяг “Ураган” і его залогу. Намірена віддача зістала через се ударемнена, що ріжні Добркомдти [коменданнти ЗСПР. – авт.] ставили перешкоди Укр. Гал. Транспортам при евакуації. Через се зістав також відтятий “Ураган”»*¹⁴.

Якщо вірити звіту четаря Вертипороха, то вже 3 січня 1920 р. на озброєнні ГА перебував новий панцирний потяг «УСС». Варто відмітити, що у депеші за 3 січня штаб Козятинського загону доповідав: *«За словами опитаних галичан у Жмеринці начебто все спокійно, банди розігнані, евакуацію прикривають “Ураган” із російською командою та “Правобережний”»*¹⁵. На думку автора, вкрай важливим є словосполучення «за словами галичан». Цілком можна припустити, що у період між 30 грудня 1919 р. (момент захоплення Жмеринки повстанцями Шепеля) та 3 січня 1920 р. (дата, відносно якої четар Вертипорох згадує новий панцирний потяг) галицькі вояки вирішили, скориставшись обставинами, повернути собі свій колишній потяг «Галичина». Щоб білогвардійці не запідозрили у цьому недружнього кроку, доповідали, що на станції Жмеринка із їх панцирним потягом усе гаразд. Таким чином потяг у черговий раз змінив власника й назву, тепер уже на «УСС». І лише 9 січня 1920 р. командування Козятинського загону нарешті дізналося про перехід панцирного потяга до рук галичан, чим і була викликана вищезгадана вимога. Дана версія подій виглядає цілком реалістичною, але все ж потребує підтвердження з інших джерел.

Проте Галицька армія не довго мала у своєму розпорядженні панцирні потяги. 6 січня галичани залишили станцію Жмеринка, а червоний 421-й полк зайняв її без жодного опору. Приблизно після 6 січня 1920 р. галицькі панцирні потяги «Правобережний» та «УСС» за невідомих обставин

¹¹ ЦДАВО України. Ф. 2188. Оп. 1. Спр. 68. Арк. 44; Там само, Спр. 65. Арк. 275зв; Там само, Спр. 67. Арк. 81а, 81б, 84.

¹² ЦДАВО України. Ф. 2188. Оп. 1. Спр. 69. Арк. 380.

¹³ ЦДАВО України. Ф. 2188. Оп. 1. Спр. 68. Арк. 47.

¹⁴ Там само. Арк. 46.

¹⁵ ЦДАВО України. Ф. 2188. Оп. 1. Спр. 67. Арк. 84.

потрапили під контроль червоних і перебували у Жмеринці. Навряд чи їх захопили разом зі станцією. Так, командир 3-ї бригади 47-ї стрілецької дивізії не шкодував епітетів у своєму донесенні про захоплення Вінниці та Жмеринки (Короливський, С. М. (глав. ред). 1967, с. 758–759) й точно не упустив би нагоди похвалитися захопленням аж двох панцирних потягів. Так само і більшовицька преса радше б перебільшила захоплені трофеї, аніж применшила їх (Мехеда, М. І. (ред.). 1959, с. 307). Тому можна лише припустити, що обидва панцирні потяги добровільно прибули на станцію Жмеринка, під контроль Червоної армії, таким чином перейшовши у розпорядження Ревкому Червоної Української Галицької армії, який на той час уже функціонував у Вінниці, й вийшовши за межі ділянки спостереження білих потягів. Але й виключати, що їх захопили червоні за невідомих обставин все ж не можна.

У ніч на 14 січня 1920 р. білий панцирний потяг «Пластун» із приданим десантом вирушив у рейд зі станції Вапнярка та на світанку увірвався на станцію Жмеринка. Без пострілу білогвардійці роззброїли команди потягів «УСС» та «Правобережний» та захопили їх. Після цього білий десант успішно відбив три атаки червоних 421-го та 2-го окремого полків, після чого із трофеями та поло-

неними повернувся до Вапнярки¹⁶. Усіх полонених галичан, навіть попри інтервенцію Начальної Команди, білогвардійці вивезли до Одеси, і серед галицької команди станції Вапнярка були побоювання, що там їх можуть розстріляти, настільки посилювалися протиріччя між рядовим складом ГА та ЗСПР (Шухевич, С. 1929, с. 18, 23). Зрештою, панцирних потягів Галицькій армії не повернули. Більшість панцирних потягів ЗСПР потрапили до рук Червоної армії у Тирасполі. Очевидно, що і на колишні панцирні потяги «УСС»/«Галичина» і «Правобережний» чекала та сама участь.

Висновки. Панцирний потяг «Галичина»/«УСС» перебував у складі Галицької армії у період її катастрофічного ослаблення, тому й майже ніяк не відзначився у бойових діях. Проте заради справедливості, варто відмітити, що часта зміна власників панцирних потягів була досить характерним явищем для серії війн на теренах колишньої Російської імперії. Разом із тим навіть в умовах відступу, зниження боєздатності та моральних дилем, вояки Галицької армії будучи прагнули зберегти потенціал для повернення колишньої боєздатності, зокрема втриманням такого важливого засобу того часу, як панцирні потяги.

¹⁶ ЦДАВО України. Ф. 2188. Оп. 1. Спр. 68. Арк. 200–201, 223.

СПИСОК ВИКОРИСТАНИХ ДЖЕРЕЛ І ЛІТЕРАТУРИ

- Денник Начальної Команди Української Галицької Армії. (1974). Нью-Йорк: Червона Калина, 325 с.
- Короливський, С. М. (глав. ред). (1967). *Громадянська війна на Україні. 1918–1920: Сборник документов и материалов.* (в 3 т., Т. 2). Київ: Наукова думка, 918 с.
- Марак, В. (1932). Коротка історія 9 гарматного полку УГА. *Літопис Червоної Калини.* Ч. 1, с. 17–21.
- Мехеда, М. І. (ред.). (1959). *Поділля в роки Громадянської війни (лютий 1918 р. – грудень 1920 р.): Документи й матеріали.* Вінниця: Вінницьке книжково-газетне видавництво, 487 с.
- Моргун, М. В. (2009). Бронепоезди в Армії УНР (листопад 1918 – листопад 1920 рр.). *Вісник Національного університету «Львівська політехніка».* № 652 (Держава та армія), с. 107–111.
- Моргун, М. В. (2011). *Організація та бойове застосування броньових частин українських армій в 1917–1920 рр.* дис. ... канд. іст. наук: 20.02.22 – військова історія. Львів, 171 с.
- Печенюк, С. І. (2010). Бронепотяги – фортеці на рейках. *Дослідження з історії техніки: збірник наукових праць.* Вип. 12, с. 28–40.
- Тинченко, Я. Ю. (2012). *Панцирні потяги, панцирники та залізничні війська у Визвольній війні 1917–1920 рр.: науково-популярне видання.* Київ: Темпора, 112 с.
- Шанковський, Л. (1999). *Українська Галицька армія: Воєнно-історична студія.* Львів: НТШ, 396 с.
- Шухевич, С. (1929). *Спомини з Української-Галицької армії (1918–1920). Частина IV.* Львів: Червона калина, 164 с.

REFERENCES

- Dennik Nachalnoi Komandy Ukrainskoi Halytskoi Armii.* (1974). [Diary of the Supreme Command of the Ukrainian Galician Army]. New York: Chervona Kalyna, 325 s. [in Ukrainian].
- Korolivskij, S. M. (ed.). (1967). *Grazhdanskaya vojna na Ukraine. 1918–1920: Sbornik dokumentov i materialov* [Civil War in Ukraine. 1918–1920: Collection of documents and materials]. (v 3 t. T. 2). Kyiv: Naukova dumka, 918 s. [in Russian].
- Marak, V. (1932). Korotka istoriia 9 harmatnoho polku UHA [Brief history of the 9th Army Regiment of the UGA]. *Litopys Chervonoj Kalyny*. Ch. 1, s. 17–21. [in Ukrainian].
- Mekheda, M. I. (ed.). (1959). *Podillia v roky Hromadianskoi viiny (liutyi 1918 r. – hruden 1920 r.): Dokumenty y materialy* [Podillia during the Civil War (February 1918 – December 1920): Documents and materials]. Vinnytsia: Vinnytske knyzhkovykhazetne vydavnytstvo, 487 s. [in Ukrainian].
- Morhun, M. V. (2009). Bronepoizdy v Armii UNR (lystopad 1918 – lystopad 1920 rr.) [Armored trains in the Army of the Ukrainian People's Republic (November 1918 – November 1920)]. *Visnyk Natsionalnoho universytetu «Lvivska politekhnika»*. № 652 (Derzhava ta armii), s. 107–111. [in Ukrainian].
- Morhun, M. V. (2011). *Orhanizatsiia ta boiove zastosuvannia bronovykh chastyn ukraïnskykh armii v 1917–1920 rr.* [Organization and combat use of armored units of Ukrainian armies in 1917–1920.]. (Candidate's thesis). Lviv, 171 s. [in Ukrainian].
- Pecheniuk, S. I. (2010). Bronepotiaky – fortetsi na reikakh [Armored trains are fortresses on rails]. *Doslidzhennia z istorii tekhniki: zbirnyk naukovykh prats*. Vyp. 12, s. 28–40. [in Ukrainian].
- Tynchenko, Ya. Yu. (2012). *Pantsyrni potiaky, pantsyrnyky ta zaliznychni viiska u Vyzvolnii viini 1917–1920 rr.: naukovo-populiarne vydannia* [Armored trains, armored cars and railway troops in the Liberation War of 1917–1920: popular science edition]. Kyiv: Tempora, 112 s. [in Ukrainian].
- Shankovskiy, L. (1999). *Ukrainska Halytska armii: Voienno-istorychna studiia* [Ukrainian Army of Galicia: A Study in Military History]. Lviv: NTSh, 396 s. [in Ukrainian].
- Shukhevych, S. (1929). *Spomyny z Ukrainskoi-Halytskoi armii (1918–1920)* [Memories from the Ukrainian-Galician Army (1918–1920)]. Chapter IV. Lviv: Chervona kalyna, 164 s. [in Ukrainian].

Oleksii VASECHKO

Lviv Institute of Military History (Lviv, Ukraine)

ORCID: <https://orcid.org/0000-0002-2919-6348>

**ARMOURED TRAIN OF THE GALICIAN ARMY “HALYCHYNA”
(AUGUST 1919 – JANUARY 1920)**

The article presents the history of the Galician Army's armoured train called “Galicia” from the moment of its acquisition to its final loss. Until now, it was believed that the armored train “Halychyna” was included in the 3rd separate division of armored trains of the Army of the Ukrainian People's Republic. It was also believed that the Galician Army finally lost its armored trains in November 1919 as a result of the offensive of the Armed Forces of Southern Russia and the attack of the red rebels on the 3rd separate division of armored trains. However, the article, based on archival documents of the Central State Archives of Higher Authorities of Ukraine, proves that the armored train “Halychyna” did not belong to the 3rd separate division. It is also proven that instead of the train “Halychyna”, another train “Zlochiv” was in the 3rd division. Therefore, the armored train “Halychyna” was not attacked and continued to be part of the Galician army. In December 1919, the train performed tasks as part of the 1st Galician Corps and the Koziatyn Detachment of the Armed Forces of Southern Russia.

The article presents the course of the undeclared struggle for control of this armored train between the Galician Army and the Armed Forces of Southern Russia, which were allies at the time. Particular attention is paid to those documents that record the change of owners of the armored train. The lack of a sufficient number of sources still does not provide an opportunity to fully describe the circumstances of the transfer of the

armored train from hand to hand. In such cases, for the time being, we have to be content only with well-founded assumptions.

The article records the appearance of a crew from the Armed Forces of Southern Russia on the armored train “Halychyna”. The events during which the Galician army was able to take the armored train “Halychyna” back under its control are also considered. The events are described, during which the Galician army finally lost the armored train “Halychyna” on January 14, 1920.

Keywords: *armoured train, Galician army, Army of UPR, Armed Forces of Southern Russia, Zhmerynka, Vapniarka.*

Олександр ФІЛЬ

кандидат історичних наук

Національний університет оборони України

(Київ, Україна)

ORCID: <https://orcid.org/0000-0002-0662-8654>

Електронна пошта: fam_2010@ukr.net

«ПІДТРИМКА МІСЦЕВИХ ЖИТЕЛІВ БУЛА ПРОСТО НЕЙМОВІРНОЮ...»: ІНТЕРВ'Ю З ГЕРОЄМ УКРАЇНИ РОМАНОМ ДАРМОГРАЄМ

Автор провів інтерв'ю із Героєм України, слухачем командно-штабного інституту Національного університету оборони України підполковником Романом Дармограєм про оборону Києва у лютому – березні 2022 року під час широкомасштабного вторгнення російської федерації. Основний метод, що використовувався, полягав в інтерв'юванні респондента за попередньо розробленим опитувальником. Дані, отримані цим методом, спрямовані на розширення джерельної бази свідчень про оборону столиці України. До наукового обігу вводяться свідчення командира 3-го механізованого батальйону 72-ї окремої механізованої бригади імені Чорних Запорозжців (станом на 2022 р.) Романа Дармограя, який за допомогою місцевого населення уміло організував оборону населених пунктів Бровари, Пухівка, Рожівка та Калинівка Броварського району, завадивши ворогу прорватися до Києва. Проведене інтерв'ю є важливою складовою джерельної бази усної історичної свідчень, що можуть бути використані як вітчизняними, так і зарубіжними істориками для вивчення особливостей першого етапу широкомасштабного вторгнення російських військ на терени України загалом та оборони Києва зокрема.

Ключові слова: усна історія, військова мемуаристика, російське вторгнення, оборона Києва, Сухопутні війська, 72-га окрема механізована бригада, бойовий досвід, тактичне мистецтво, Роман Дармограй.

Усна історія є актуальною методикою вивчення російсько-української війни. Адже в умовах сьогодення історична пам'ять про ці події набуває стратегічного значення. Майбутні покоління українців мають знати правду про війну та її Героїв – українських воїнів. Інтерв'ю, що записуються з безпосередніми учасниками – військовослужбовцями Збройних Сил України та інших структурних частин Сил оборони України, на рівні з документальними першоджерелами мають бути використані при написанні цього періоду вітчизняної історії. У вивченні військових конфліктів академічні наукові підходи передбачають доволі широке використання наративних відомостей, зокрема спогадів очевидців та учасників подій. Їхній потенціал є значним підґрунтям у реалізації наукових завдань істориків, соціологів та політологів. Людиноцентризм сьогодні виступає як одна з важливих ознак гуманітарного блоку наук. Саме тому історія «з перших вуст»

є неодмінною складовою загальнонаціональної парадигми вивчення історичного процесу, а публікація подібних інтерв'ю – невід'ємна частина загальної кампанії зі збирання усної історичної свідчень безпосередніх учасників подій і, без сумніву, сприяє більш глибокому їх розумінню й детальному вивченню.

Говорячи безпосередньо про військові події, відображені в бесіді автора із бойовим офіцером, зазначимо, що битва за Київ, без перебільшення, стала однією з ключових подій у ході російського вторгнення в Україну. Складовою ж цієї битви, без сумніву, є бої, що розгорнулися на території Броварського району Київської області.

Відомо, що росіяни мали намір зайти до Києва в першу ж добу повномасштабного вторгнення. Аби оточити та блокувати столицю, вони вели наступ відразу з кількох напрямків. Шлях загарбників до лівобережжя Києва пролягав саме через Броварський район на півночі області.

Уже 24 лютого 2022 р., одразу ж після повномасштабного вторгнення росіяни завдали ракетних ударів по Броварах. Були атаковані військові частини. Внаслідок бойових дій загинуло 6 осіб та ще 12 зазнали поранень. 28 лютого ворог завдав нового удару по районному центру, тепер силами авіації. Унаслідок цього на вулиці Київській загинула одна особа ще 5 зазнали поранень. Того ж таки дня перші колони російських військ просунулися вглиб Броварського району. Ворог зайшов на територію сіл Мокрець, Бервиця та Заворичі. Це дало можливість російським військам вести наступ у напрямку автошляхів Київ – Чернігів та Київ – Суми, що загрожувало столиці України. Уже на початку березня 2022 р. бої точилися на території Баришівської, Калитянської та Великодимерської територіальних громад Броварського району. Згодом росіяни окупували села Богданівка, Залісся та Велика Димерка, і таким чином впритул підійшли до Броварів.

9 березня 2022 р. російські війська здійснили масований наступ на місто Бровари. Безпосередньо бої розгорнулися на трасі М-01 (Київ – Чернігів) поблизу села Скибин. Саме там відзначилися бійці 72-ї окремої механізованої бригади Чорних Запорозжців, ССО «Азов-Київ», батальйон «Карпатська Січ» та бригади територіальної оборони, сформованої місцевими добровольцями.

Серед тих, хто особливо відзначився під час оборони Броварів та Броварського району, був і командир 3-го механізованого батальйону 72-ї окремої механізованої бригади Чорних Запорозжців майор Роман Дармограй. Він уміло організував ешелоновану, з поступовим нарощенням вогневих засобів, оборону населених пунктів Бровари, Пухівка, Рожівка та Калинівка Броварського району, створив ефективну систему вогню, визначив місця вогневих засідок, планові цілі артилерії та спланував фланговий вогонь, правильно визначив напрямок зосередження основних зусиль. 10 березня 2022 р. на північній околиці Броварів він зустрів батальйонну тактичну групу 6-го танкового полку 90-ї танкової дивізії Центрального військового округу російської федерації. У результаті майже чотиригодинного бою було знищено 17 танків, 3 БМП, БТР-82А та до 55 солдатів і офіцерів противника, у тому числі командира російського танкового полку полковника А. Захарова. Після бою було захоплено 3 танки і один МТ-ЛБ. Противник не зміг прорватися до Києва та змушений був відступити. У подальших боях батальйон під командуванням майора Романа Дармограя знищив близько 30 во-

рожих танків, багато іншої техніки та живої сили противника.

Варто відзначити, що у серпні 2022 р. журнал Forbes у рамках проєкту «30 до 30» відзначив молодих людей, які захищають нас сьогодні й здобуватимуть Перемогу завтра, які будуватимуть нову Україну після нашої Перемоги. З-поміж кращих також був відзначений і Герой України підполковник Роман Дармограй.

Інтерв'ю з Героєм України слухачем командно-штабного інституту Національного університету оборони України підполковником Романом Дармограєм було проведено 31 січня 2023 р. у рамках авторського проєкту «Золоте Сузір'я України». Інтерв'ю провів кандидат історичних наук викладач кафедри суспільних наук навчально-наукового інституту воєнної історії Національного університету оборони України полковник Олександр Филь.

Візитна картка респондента:

Полковник Дармограй Роман Анатолійович (фото). Народився 22 жовтня 1993 року. На момент проведення інтерв'ю – заступник командира 72-ї окремої механізованої бригади імені Чорних Запорозжців, підполковник. Учасник російсько-української війни. У 2015 р. закінчив Академію сухопутних військ імені гетьмана Петра Сагайдачного. Пройшов шлях у 72-й окремій механізованій бригаді від командира взводу до заступника командира окремої механізованої бригади. Повномасштабне вторгнення російських військ в Україну зустрів на посаді командира 3-го механізованого батальйону 72-ї окремої механізованої бригади. За особисту мужність і героїзм, виявлен-

ні у захисті державного суверенітету та територіальної цілісності України, удостоєний звання Герой України із врученням ордена «Золота Зірка» (19.03.2022), орденом Богдана Хмельницького III ступеня (01.02.2017), медаллю «Захиснику Вітчизни» (02.12.2016), недержавною нагородою «Народний Герой України» (14.09.2017). Нині полковник Роман Дармограй – командир 10-ї окремої гірсько-штурмової бригади «Едельвейс».

Олександр Филь (далі – О.Ф.): Чи було у Вас передчуття, що росіяни здійнять повномасштабне вторгнення в Україну? І взагалі розкажіть, що відбувалося напередодні 24 лютого 2022 року в розташуванні вашої бригади?

Роман Дармограй (далі – Р.Д.): Напередодні повномасштабного вторгнення російських військ наша 72-га окрема механізована після ротації повернулася до пункту постійної дислокації і жила звичайнісіньким собі буденним військовим життям. Хочу наголосити, що у Збройних Силах України було таке правило, що після виходу з району виконання операції Об'єднаних сил військова частина спочатку виділяє батальйонну групу для виконання завдань у ролі резерву, а далі діє згідно з рішенням командування. Однак буквально за два тижні до повномасштабки нас відправили на Сумщину, під українсько-російський кордон для проведення рекогносцирування, де стояла тоді 58-ма окрема мотопіхотна бригада. А згодом такі ж рекогносцирувальні дії ми провели і під Києвом...

О.Ф.: Гаразд, чи надходила вам інформація про можливе повномасштабне вторгнення тієї армії військ, яку накопичили росіяни взимку 2022 року поблизу наших кордонів?

Р.Д.: Інформація, звичайно, нам надходила, що на кордоні з Україною росія зібрала величезне угруповання, яке знаходилося в очікуванні ймовірного вторгнення. Та й, правду мовити, ЗМІ розповсюджували кадри з багатокілометровими колонами бойової техніки, яка стояла на дорогах, що вели до нашого кордону. Звісно, відповідні заходи керівництвом держави та Збройними Силами України були проведені. Однак особисто я не думав, що росія наважиться на такий повномасштабний наступ. Хоча чутки розповсюджувалися Україною, що буцімто російська армія планує вторгнення. Однак треба визнати, що в це було важко повірити. Мене навіть дружина запитувала, коли я приїхав додому...

О.Ф.: Чи буде війна?

Р.Д.: Саме так. А ще вона запитувала, що робити, якщо війна раптом розпочнеться? Пам'ятаю, що на це я дружині сказав тоді так: «Що ро-

бити? Вчіться, ходіть до школи, садочка, ну і так далі...».

О.Ф.: Тобто Ви намагалися заспокоїти свою родину?

Р.Д.: Так. Ну що я міг тоді ще сказати? Звичайно, намагався заспокоїти дружину і дітей. Потім, уже спілкуючись зі своїми колегами-військовими, переконався, що був зовсім «не оригінальним» у своїх аргументах, намагаючись розвіяти сумніви рідних і близьких щодо можливої агресії росіян...

Як би там не було, але буквально за кілька днів до повномасштабного вторгнення наш 3-й мехбат здійснив переміщення з Білої Церкви до Навчального центру, що знаходився в селищі Дівички Київської області. З огляду на потенційні загрози, ми після проведення рекогносцирування просили командування задалегідь відправити хоча б нашу піхоту для облаштування позицій на ймовірних напрямках наступу росіян.

Звичайно, ми тоді ще не знали, що буде така колосальна підтримка місцевого населення, і розраховували лише на власні сили. Ми добре розуміли, що взимку не так просто, а головне – швидко можна буде обладнати захисні споруди. Варто також враховувати, що фронт виявився набагато більшим, ніж визначали наші керівні та доктринальні документи. Звісно, варто було б підготувати хоча б одиночні окопи на певних ділянках, визначених для оборони. Однак нам сказали, щоб ми не загострювали і без того напружену обстановку, що склалася на той час.

О.Ф.: Гаразд, але переміщення вашого батальйону до Дівичок, мабуть, було пов'язане саме із загостренням обстановки на українсько-російському кордоні напередодні повномасштабного вторгнення росії в Україну. Тому передбачаю, що ілюзії, якщо такі існували, за кілька днів до 24 лютого в учасників маршу розсіялися. Чи не так?

Р.Д.: Безперечно. Ви правильно зауважили. Після цього переміщення усілякі сумніви щодо можливого сценарію розвитку подій дійсно розсіялися. Принаймні я для себе тоді певні висновки зробив. Адже до цього подібних маневрів із озброєнням та боєприпасами наша частина ніколи не здійснювала...

О.Ф.: 24 лютого 2022 року ваш батальйон знаходився в Дівичках?

Р.Д.: Так.

О.Ф.: Пригадайте, будь ласка, що відбувалося 24 лютого 2022 року. Перші прильоти. Удари по Києву. Вас підняли по тривозі?

Р.Д.: Нас геть не піднімали! У цьому не було необхідності. Тільки-но пролунали перші вибухи, ми відразу піднялися. Все відразу стало зрозуміло. Це – війна! Після цього я вийшов на зв'язок із командиром бригади полковником Олександром Петровичем Вдовиченком, який наказав висунути нашому мехбату до визначеного району оборони.

Необхідно зауважити, що ми зіткнулися з певними труднощами, пов'язаними з висунанням нашого підрозділу, адже після початку інтенсивних обстрілів території України певна частина мирного населення заповнила дороги, намагаючись евакуюватися вглиб країни, тим самим створивши суцільні корки. Добре, що є об'їзні навколо Борисполя...

Під час маршу подякував долі, що мав можливість напередодні повномасштабного вторгнення провести рекогносцирування, до якого залучив командирів взводів і рот, та й сам як комбат мав змогу ознайомитися з районом оборони. По прибуттю до району оборони ми ще раз здійснили рекогносцирування та розпочали облаштувати вогневі позиції. Згідно із задумом командування ми мали зайняти оборону вздовж північної околиці Броварів та сіл Калинівка, Пухівка і Рожівка. Крім того, ми мали взяти під вогневий контроль дорогу Чернігів – Київ. Це і був передній край оборони нашого 3-го окремого механізованого батальйону...

О.Ф.: Скажіть, що було на озброєнні вашого батальйону на момент повномасштабного вторгнення?

Р.Д.: На озброєнні нашого механізованого батальйону переважно були БМП-2¹. Кожна рота мала десять таких машин, тобто у батальйоні було тридцять дві бехи. Окрім того, в моєму підрозділі була ще й мінометна батарея 120-мм мінометів. А також кілька крупнокаліберних кулеметів ДШК². Ну, звичайно ж, особовий склад мав стрілецьку зброю.

¹ Радянська гусенична бойова машина піхоти, призначена для транспортування особового складу до переднього краю. Прийнята на озброєння в 1982 році. Екіпаж – 3 особи, десант – 7 осіб. Мала на озброєнні 30-мм гармату та 7,62-мм кулемет.

² Кулемет «Дегтярьова-Шпагіна крупнокаліберний».

О.Ф.: А знамениті «Енлави»³ та «Джавеліни»⁴?

Р.Д.: Були.

О.Ф.: Гаразд, скажіть, чи було достатньо цих переносних протитанкових ракетних комплексів для того, щоб успішно протидіяти механізованим з'єднанням ворога, що рвалися тоді до Києва?

Р.Д.: Так насправді не буває (Р.Д. – сміється).

О.Ф.: Тобто?

Р.Д.: Ну, щоб було достатньо. Водночас я розумів, що навіть наявної кількості переносних протитанкових ракетних комплексів було досить, щоб виконати бойове завдання. Після прибуття до визначеного задалегідь району і облаштування бойових позицій я позначив найбільш загрозливий та ймовірний напрямок, звідки ворог міг завдати удару. Саме на ньому і було зосереджено дві третини вищезазначених протитанкових ракетних комплексів. І коли безпосередньо розпочалися бої, ми готові були застосовувати і «Джавеліни», і «Енлави».

Окрім того, я прийняв рішення зосередити на цьому напрямку ПТРК⁵ вітчизняного виробництва, а саме два «Корсарі»⁶ з комплектом по

³ NLAW – шведсько-британський протитанковий комплекс малої дальності. Дальність стрільби – до 800 м, вага – 12,5 кг, довжина – 1 м 16 см, ефективна максимальна дальність – 600 м. Початкова швидкість ракети – 40 м/с. Бронепробиття – 500 мм. Час для активізації і відкриття вогню – 2–3 с. Напередодні повномасштабного вторгнення РФ Велика Британія надала Україні понад 1000 одиниць NLAW.

⁴ Javelin – американський переносний протитанковий ракетний комплекс. Перший серійний ПТРК третього покоління, якому властивий принцип «вистрілив-забув». Маса всього комплексу – 22,3 кг, максимальна дальність вогню – 4750 м. Бронепробиття – 600–800 мм. Призначений для ураження бронетехніки, укріплень, літальних апаратів. У лютому 2022 р. став символом українського опору.

⁵ Протитанковий ракетний комплекс.

⁶ Український протитанковий ракетний комплекс. «Корсар» призначений для ураження нерухомих і рухомих броньованих цілей із будь-якими видами і типами броні, зокрема танків, БТРів, швидкісних десантних катерів, а також малорозмірних цілей – дотів, гелікоптерів, безпілотників. Дальність стрільби ПТРК «Корсар» – до 2500 м. Калібр ракети – 107 мм, маса ракети в контейнері – 15, 5 кг.

п'ятнадцять ракет до них та дві «Стугни»⁷. Якщо говорити про «Енлави» і «Джавеліни», то вони застосовувалися виключно із засідок. Ефективна річ, скажу вам так, однак, їх було обмаль. Тому під час бою нам доводилося застосовувати проти броньованих цілей осколкові ракети замість кумулятивних, яких на той момент уже не було...

О.Ф.: З огляду на це, визначте, будь ласка, місце у своєрідному рейтингу найефективніших протитанкових засобів, що були на озброєнні вашого батальйону станом на 24 лютого 2022 року. Яку зброю Ви поставили б на перше місце?

Р.Д.: «Стугну». Далі, саме на момент вторгнення росіян, чудово проявив себе її «брат» – ПТРК «Корсар». Хоч у мене були і «Джавеліни», і «Енлави», все ж наш вітчизняний «Корсар» показав себе ефективніше за «іноземців»...

О.Ф.: Чому саме так? Адже це перед повномасштабним вторгненням українцям демонстрували беззаперечні переваги і «Джавелінів», і «Енлавів», їхню здатність результативно вражати ворожу техніку...

Р.Д.: Справа в тому, що і «Джавеліни», і «Енлави» під час застосування в умовах великого скупчення ворожої техніки могли «відволікатися» на броньовані цілі, що вже були уражені та палали на полі бою. Свого роду знешкоджена та палаюча техніка противника виконувала роль таких собі теплових пасток. На противагу іноземним переносним протитанковим ракетним комплексам наші вітчизняні ефективніші і, якщо хочете, слухняніші. Адже особливість застосування «Корсара» полягала в тому, що куди його спрямуєш, туди він і влучить. А ось «Джавелін», повторюю, міг відреагувати на техніку, що була вже знищена і палала, а це, як ви розумієте, призводило до даремної витрати дорогоцінних і дефіцитних боєприпасів.

Окрім того, варто зауважити, що на той момент кількість ракет до «Джавелінів» значно перевищувала кількість блоків живлення до них. Адже згідно з інструкцією застосування «Джавеліна», один блок живлення був розрахований

лише на чотири пуски. Причому блок живлення після здійснення цих чотирьох пусків уже не заряджався. Це вже згодом ми навчилися, а точніше обмінялися досвідом застосування «Джавелінів» із колегами з інших підрозділів, і нам детально розповіли, у який спосіб можна продовжити життя блокам живлення, а значить, і безпосередньо пусковим устаткуванням іноземних ПТРК. Здійснили це допитливі та кмітливі хлопці, які, безсумнівно, є в кожному нашому підрозділі. Це – свого роду вітчизняні доморошені Кулібіни, які завжди готові удосконалити будь-яку систему, що потрапляє їм до рук...

О.Ф.: Дозвольте нагадати, у першу чергу читачу, що 10 березня 2022 року на північній околиці Броварів очолюваний вами батальйон прийняв бій із 6-м танковим полком 90-ї танкової дивізії ворога. Тоді, нагадаємо читачам, бійці вашого підрозділу в результаті майже чотиригодинного запеклого бою знищили 17 танків, 3 БМП і БТР-82А⁸, а також до 55 загарбників. До речі, серед «двохсотих» виявився і командир російського танкового полку. Чи можете детально відтворити перипетії цього бою?

Р.Д.: Детально відтворити, напевно, не вийде, бо час іде, вже інші події відтісняють попередні і стають актуальними. Вони нині на слуху. Що стосується бою, який відбувся минулого року, а саме 10 березня, то наші успішні дії, на мою думку, стали можливими завдяки вдало облаштованому бойовому порядку нашого батальйону.

Ще під час планування та низки рекогносцирувань ми добре усвідомили, що ту кількість ворога, яка піде на нас, нам не стримати, якщо побудуємо лише таку собі класичну лінійну оборону. Необхідні були нестандартні рішення. І ми реалізували так звану каскадну оборону, що могла зупинити ворога. Зокрема, перед переднім краєм оборони мого батальйону, на ймовірному напрямку зосередження основних сил противника було облаштовано три вогневих засідки. Першим у бій тоді, 10 березня, вступив мій «сусід право-

⁷ Український протитанковий ракетний комплекс. «Стугна-П» може вести вогонь ракетами калібру 130 мм або 152 мм з різними бойовими частинами. Оператор може керувати комплексом дистанційно з пульта, що виноситься на відстань до 50 м. «Стугна» складає значну частину українського протитанкового озброєння. Це основний засіб ракетної протидії танкам поряд з імпортованими зі США та Естонії «Джавелінами».

⁸ Глибока російська модернізація радянського бронетранспортера БТР-80, що випускався у 1980-х роках минулого сторіччя. У результаті модернізації бронетранспортер отримав нову башту з 30-мм гарматою 2А72. У 2013 р. був прийнятий на озброєння російської армії. Лише 21 жовтня 2023 р. під час боїв під Авдіївкою росіяни втратили знищеними щонайменше 13 БТР-82А/АМ. Всього ж станом на 13 листопада 2024 р. було знищено 558 одиниць БТР-82А(М), а ще 116 – захоплено.

руч». Це був перший механізований батальйон нашої 72-ї окремої механізованої бригади.

Багато хто пам'ятає, як у березні 2022 року нас буквально захлеснув «дев'ятий вал» інформації, що надходила тоді від місцевих. Намагаючись бути корисними, українці з числа місцевих мешканців інформували на про рух у напрямку Києва «ста машин», «двохсот машин»... Далі почала надходити інформація про появу на околицях якихось міфічних «тяжолых танків»! Я тоді ще подумав, що то за «тяжолый танк» і де його бачили місцеві? Зрозуміло, це зараз всі більш-менш підковані і досвідчені, а тоді...

Пересічні громадяни називали все, що їздить на гусеницях, не інакше як танком. Окрім того, кількість цих «тяжолых танків», зі слів місцевих мешканців, які спостерігали рух російських колон, просто зашкалювала. Це нині всі стали обізнаними і грамотними та набралися відповідного досвіду, і можуть відрізнити той же танк від БМП, а тоді, на початку повномасштабного наступу росіян...

О.Ф.: Оскільки ми торкнулися теми місцевого населення, скажіть, як Ви особисто оцінюєте роль мешканців навколишніх сіл та містечок, зокрема Київщини, де тоді, в лютому–березні 2022 року, пролягав передній край оборони вашого батальйону. Наскільки вона, на Вашу думку, була дієвою та важливою для вас?

Р.Д.: Підтримка була просто неймовірною! Я б сказав колосальною! Місцеве населення дуже сильно нам допомагало. Завдяки ось цій неймовірній і колосальній підтримці місцевого населення ми і вистояли тоді в лютому–березні 22-го. Ми отримали від місцевих майже все, що було необхідно для облаштування оборонної позиції. Починаючи від інженерної техніки, а це й екскаватори, і бульдозери, і, вибачте, простий сільський заступ, яким зазвичай в українських селах на присадибних грядках картоплю піднімають. Все це було в нашому повному розпорядженні. А ще будівельні матеріали, необхідні для облаштування бліндажів, дотів, окопів тощо. Деякі люди приходили до нас і говорили, що вони не можуть воювати, зізнаючись у своєму страху, однак, запевняли нас, що можуть копати рови, окопи, бліндажі, сховища та капоніри. Звичайно, ми радо відгукнулися на їхні пропозиції. Цю роботу безпосередньо очолили і контролювали наші командири взводів. Ще раз наголошую і засвідчую, що допомога від місцевого населення була просто колосальною!

А ще ми отримували таку важливу для нас інформацію про пересування ворожих колон. Зокрема, на командно-спостережний пункт телефоном нам повідомляли місцеві партизани: «Ворог рухається за маршрутом: Новий Биків, Нова Басань, Стара Басань». Звісно, подібна інформація перевірялася. І якщо виявлялася її достовірність, наскільки легко було планувати дії свого підрозділу. Так, нехай там були певні неточності з ідентифікацією тих же типів ворожої техніки та їх кількості, все ж завдяки пильності наших громадян ми мали можливість відслідковувати рух ворожих колон і вносити корективи у наші плани. Повторюю, місцеве населення тоді було нашими «вухами і очима» – справжньою розвідкою в тилу ворога!

О.Ф.: Мабуть, вгадаю, коли скажу, що в ті дні з харчуванням у вашому підрозділі взагалі не було проблем. Чи не так?

Р.Д.: Так, дійсно, з харчуванням проблем не було... (Р.Д. – сміється).

О.Ф.: Вас домашніми пиріжками, напевне, в ті буремні дні «мордували»?

Р.Д.: Та не пиріжками! (Р.Д. – сміється). Один із командирів взводів мого батальйону розказував, як одного разу на його позицію привезли шматки якогось м'яса. Він відкрив пакет із тим м'ясом і думав його засмажити, а там виявилися шматки хамона! Уявляєте? І ось командир взводу каже: «Я їх ножем просто куснями порізав. Ще ніколи я хамон так не їв!» Треба сказати, що всі ми шукаємо позитив у таких моментах...

О.Ф.: Ви сказали, що за допомогою мешканців Київщини мали можливість відслідковувати просування ворога. Пригадайте, як рухалися ворожі колони перш ніж зіткнутися з вашим батальйоном.

Р.Д.: Противник із Шевченкового перемістився до Богданівки, потім – на Залісся, а згодом уже вийшов на шосе сполученням Чернігів – Київ. Після виходу на головну трасу вже здійснював наступальні дії у напрямку населених пунктів Скибин, Калинівка.

Так росіяни намагалися захопити районний центр Бровари та підійти впритул до Києва. Гадаю, що ворог прагнув за рахунок величезної кількості броньованої техніки, помноженої на свою нахабність, просто розчленувати наші бойові порядки. Ще раз повторюся, найперше росіянам треба було захопити Бровари та підготувати плацдарм, а потім можна було йти безпосередньо на Київ...

О.Ф.: Спілкуючись із офіцерами ланки від комбата до комбрига, довідався, що серед правдивої або достовірної інформації була й така, що, м'яко кажучи, не відповідала дійсності, а крім того, ще й шкодила нашим Силам оборони, адже подекуди впливала на прийняття певних управлінських рішень. Ви підтверджуєте це?

Р.Д.: Було й таке, ніде правди діти. Я вже говорив про це. Інформації було дуже багато і вона була різноманітна, подекуди просто неймовірна і фантастична! Іноді оприлюднені в ефірі цифри кількості ворожої техніки, що прямувала у наш бік, просто зашкалювали! Наприклад, ми чули таке: «У вашу сторону йде “сімсот машин!” або навіть “півтори тисячі машин!”». Однак ми не реагували на ці подекуди просто фантастичні цифри, а діяли згідно з попереднім замислом.

Вже розповідав Вам, що напередодні вторгнення ми провели відповідні рекогносцирувальні дії, на яких визначили місця майбутніх вогневих засідок, спланували фланговий вогонь та планові цілі артилерії. Ну, звичайно ж, нам бракувало ракет, що могли б вражати ворожу техніку на далекій відстані. Виходило так, що кількість потенційних цілей значно переважала кількість ракет, що в нас були на той час. І тоді я почав жартувати, мовляв, хлопці, легкоброньовані цілі ми ракетами не знищуємо, а пропускаємо або дуже акуратно коцаємо їх, щоб не пошкодити, бува, ворожу техніку, для того, щоб у подальшому ми могли скористатися затрофеєною технікою. Або говорив, щоб однією ракетою били дві цілі для економії дорогіших боєприпасів! Зізнаюся, це я так тоді жартував...

О.Ф.: З якими труднощами зіткнулися ваші військовослужбовці під час облаштування вогневих позицій?

Р.Д.: Ми не могли тоді, в ті березневі дні, в повному обсязі, а це в першу чергу стосується інженерної компоненти, обладнати цю ділянку...

О.Ф.: Чому? Адже Ви говорили, що транспортних засобів та й робочих рук для облаштування позицій вам тоді не бракувало?

Р.Д.: Треба зазначити, що тоді, в лютому–березні 22-го, повним ходом йшла евакуація мирного населення з Чернігова. Зі Скибина ще не встигли виїхати мешканці села, і дорога сполученням Чернігів – Київ була повністю відкрита для ворога, який міг пересуватися, прикриваючись цивільним населенням. Тобто на самому початку ми просто не могли завадити просуванню ворога до Києва. А росіяни тим часом скористалися нашою безпорадністю і підійшли впритул до наших по-

зицій. Окрім того, російські танки, що їхали від Залісся, наче в тирі, по-злочинному розстрілювали автомобілі безневинних місцевих мешканців, які намагалися залишити села, зокрема Скибин та Калинівку...

О.Ф.: Гаразд, повернемося до подій 10 березня 2022 року. Адже ваш 3-й механізований батальйон саме цього дня отримав «бойове хрещення» під час повномасштабного вторгнення.

Р.Д.: Правильно. Але спочатку вступив у бій наш «сусід праворуч», а саме перший батальйон нашої бригади. На той час він вже мав бойовий досвід, оскільки двічі брав участь у зіткненнях із росіянами. Першому батальйону в цих боях протистояла посилена рота противника. Я також розраховував, що зіткнуся з такими ж силами ворога. Буквально напередодні, тобто 9 березня, я виїхав до командира розвідувального взводу, який знаходився в передовій засідці. Ми з ним тоді ще раз детально оглянули, де і як він буде завдавати вогневого ураження ворогу.

Пам'ятаю, що неподалік від наших позицій знаходився блокпост, де чергував підрозділ Національної гвардії України. І ось спілкуємося ми зі взводним, а він мені і говорить: «Анатолійовичу, так скільки машин мені пропускати?» Я йому на те: «Пропустиш розвідувальне дозорне відділення чи головний дозор, п'ять–сім машин, а там уже розпочинай знищувати російську ГПЗ⁹». На тому, як кажуть, і порішили. Наостанок ми пожартували, помилувалися краєвидами Київщини. А там ліс, природа! Хочу сказати, що навколостолічні околиці, вони такі гарні! Пам'ятаю, що показав тоді взводному, в якому боці живуть мої батьки. Ось на цьому і закінчилось наше з ним рекогносцирування на місцевості. Згодом я повернувся до свого КСП¹⁰.

А наступного дня нам надійшла інформація, що досить крупне вороже угруповання зосередилося в селах Київщини, а саме у Баришівці, Старому Бикові та Новому Бикові. Згодом ми довідалися, що росіяни виходять із Шевченкового і рухаються на Залісся, розташованого уздовж автомобільної траси Чернігів – Київ, а далі прямують у бік Калинівки, що знаходиться всього за 25 кілометрів від столиці. Згодом мені надійшла доповідь від першої нашої засідки, мовляв, спостерігаємо рух ворожої колони. Віддаю наказ: «Діємо за планом!» Певна річ, я не думав, що росіяни відразу підуть силами полку на наші по-

⁹ Головна похідна застава.

¹⁰ Командно-спостережний пункт.

зиції. На той час мій пост оптико-електронного спостереження знаходився в Калинівці, поблизу залізничного мосту. Пам'ятаю, що там саме будувалася заправка. Звичайно, з початком повномасштабного вторгнення будівництво було зупинено. Отож я бачив тоді, як перші ворожі машини виходили із Залісся. Звичайно, я не очікував, та гадаю, ніхто тоді цього не чекав, що відразу весь російський танковий полк, як кажуть, у повному складі попрямує на нас. Однак часу на роздуми не було. Треба було діяти. І тут спрацював наш задум. Росіяни силами, що значно перевищували сили танкового взводу, а це машин десь п'ятьсім, рушили на нас. Наша засідка пропустила їх, а потім відкрила вогонь по ворожих танках. Добре пам'ятаю, що передова засідка знищила тоді три машини противника, а після того відпрацювала інша наша засідка, яка мала на озброєнні «Стугну». Ну, а далі противника почали знищувати наші підрозділи, що знаходилися вже безпосередньо на передньому краї оборони...

О.Ф.: На кадрах відео, які облетіли всі світові інформантства, добре видно, що ви ведете бій із танками Т-72Б-3¹¹.

Р.Д.: Так, переважно це були саме ці танки. Окрім того, там було кілька машин управління на базі МТ-ЛБ¹². Але вони рухалися у другому ешелоні. Що ж стосується БТР та БМП, то мені особисто на очі потрапив новий БТР-82А, який ми знищили ще у Заліссі. Окрім новітнього БТР, під наш прицільний вогонь потрапила і російська бега. Однак головною ударною силою росіян на нашому напрямку все ж були танки.

Тут варто зауважити, що нам неабияк стали у нагоді особливості «рукотворного рельєфу», а простіше кажучи, насип та дорожні відбійники, що стали причиною зупинки ворожої техні-

¹¹ Т-72Б3 – російський основний бойовий танк. Т-72Б3 є економічною альтернативою танку Т-90А до запланованого отримання танків нового покоління, Т-14. Основною зброєю є 125-мм гладкоствольна гармата 2А46М-5 з покращеною балістикою та ресурсом. Танк має посилений захист передніх надгусеничних полиць. На маску гармати було встановлено блоки динамічного захисту Контакт-1. Також додано динамічний захист на башту.

¹² МТ-ЛБ (абр. від рос. «многоцелевой транспортёр лёгкий бронированный»). У народі має назву «мотолига» або «маршрутка». Прийнятий на озброєння в 1964 році. Випускався на Харківському тракторному заводі. МТ-ЛБ застосовувався СРСР у війні в Афганістані.

ки. Намагаючись зманеврувати та наблизитися до Калинівки, російська броньована техніка просто застрягала на бетонних відбійниках.

О.Ф.: Тобто сідала на відбійники своїми днищами?

Р.Д.: Саме так. Це була перша машина з колони, що отак потрапила в пастку...

О.Ф.: БМП?

Р.Д.: Ні, ви знаєте, це був танк. Ми його потім собі забрали як трофей. Це був сучасний, а точніше, модернізований російський танк Т-72Б-3. А тим часом росіяни продовжували рух на Калинівку. Спочатку вони потрапили під вогонь наших підрозділів бойової охорони, тобто засідок, а згодом я зв'язався з начальником артилерії і ми почали з ним відпрацьовувати по планових цілях, тобто завдавати ударів по російській бронетехніці, що рухалася на Калинівку. Для покращення корегування мені навіть довелося залізти на міст. Звідти я почав давати координати розривів нашим артилеристам. Окрім того, по ворожій колоні відкрила вогонь наша мінометна батарея.

Наголошую, що ворог потрапив у такі собі щільні лещата і був приречений на нищівний розгром. І все через те, що шосейна дорога сполученням Чернігів–Київ виявилася для противника завузкою, а значить, будь-які його спроби маневрувати призводили лише до скупчення та гарантованих корків, що, у свою чергу, дозволяло нам діяти досить влучно, а отже, і результативно. Буквально кожна наша ракета, кожен артилерійський снаряд гарантовано вражали техніку противника.

О.Ф.: За допомогою чого Ви координували вогонь?

Р.Д.: Спочатку в нас була встановлена камера, яку нам надав український благодійний фонд «Повернись живим». Це була не просто камера, а пост оптико-електронного спостереження, такий собі «циклоп». Досить хороша штука, що мала потужний зум. Цей пост дозволяв нам бачити ворога на відстані від мосту до самого Залісся. У камеру я спостерігав розриви і міг як слід корегувати вогонь нашої арти, постійно вносячи поправки, і так вражати ворога. На жаль, росіяни під час бою пошкодили нашу камеру. Тому мені довелося вилізти на залізничний міст і вже звідти, як кажуть, окомірною, тобто візуально спостерігати за ворогом.

О.Ф.: За допомогою бінокля?

Р.Д.: Ні, мої руки були зайняті тоді планшетом, тому довелося обходитися без бінокля.

О.Ф.: Вам довелося корегувати і вогонь мінометної батареї?

Р.Д.: Ні, за прицільний вогонь мінометників відповідав оператор БпЛА¹³, який тоді тісно співпрацював із командиром батареї.

О.Ф.: Наскільки ефективно та результативно, на Вашу думку, працювали засідки, що були задалегідь облаштовані на шляху ймовірного просування ворога?

Р.Д.: Вийшло так, що у Заліссі відпрацювала засідка, де за старшого був командир розвідувального взводу. На озброєнні у них були «Енлави» та РПГ-18 «Муха»¹⁴. Вибір саме такої протитанкової зброї зумовлений незначними відстанями до цілей. Друга засідка мала на озброєнні «Стугну». До речі, у другій засідці чергувала колишня народна депутатка України Тетяна Чорновіл. І нарешті, третя засідка також була укомплектована ПТРК «Стugna». Наявність трьох засідок дозволила нам створити досить ефективну, надійну ешелоновану протитанкову оборону.

Стосовно Вашого запитання щодо результативності дій наших військовослужбовців із засідок, скажу так, наші підрозділи показали себе досить ефективно, оскільки, працюючи зненацька і завдаючи влучних ударів по колонах техніки, вони не тільки знищували ворога, а ще дезорганізували його, змушували постійно змінювати свої плани, що призводило до втрати управління. Втрата управління, у свою чергу, не дала можливості ворогу як слід розгорнутися у бойові порядки. Це підтвердили і радіоперехоплення розмов росіян між собою. Хоча, правду кажучи, і росіяни прорахувалися...

Що ж стосується наших засідок, то, дійсно, вони працювали досить ефективно, оскільки діяли холоднокровно і виважено. Ми, як домовлялися задалегідь, пропустили більше танкового взводу, а це десь чотири–п'ять машин, а потім уже завдали удару по головних силах противника.

¹³ Безпілотний літальний апарат, що може злітати, здійснювати політ і сідати без фізичної присутності пілота на його борту.

¹⁴ РПГ-18 «Муха» – перша радянська ручна реактивна протитанкова граната. Аналог М72 LAW. Прийнята на озброєння радянською армією у 1972 р. на заміну ручній протитанковій кумулятивній гранаті РКГ-3. Завдяки дешевизні, легкості використання і малій вазі активно застосовується різноманітними терористичними групами, найманцями, партизанами тощо. Широко використовується під час російсько-української війни.

Пригадую, що наші бійці, які знаходилися в засідці, знищили тоді три ворожих машини. Друга засідка також діяла ефективно. Таким чином, ворог «у дебюті» отримав смертельний удар, від якого вже не зміг як слід оговтатися...

О.Ф.: Тобто?

Р.Д.: Вважаю, що засідки зламали ворогу його плани. Адже якби росіяни продовжували дотискати нас усіма наявними силами і одночасно вийшли б на рубіж переходу в атаку, звичайно, все могло бути інакше, у всякому разі, гадаю, не на нашу користь. У крайньому разі, нам би було б непереливки! Надто серйозні сили кинув ворог на нашу ділянку оборони. Однак за рахунок того, що ми вже на початку, діючи малими силами, їх поетапно розпочали дробити та знищувати, врешті здобули перемогу в тому бою. Не варто також забувати ще одного нашого «союзника» – паніку, що деструктивно позначилася на діях ворога, позбавивши його будь-яких надій прорвати нашу оборону.

О.Ф.: Тобто можна констатувати, що тактика таких собі «козацьких» засідок принесла свої плоди?

Р.Д.: Саме так. Наші удари виявилися болісними для ворога, адже він довго не міг второпати звідки саме йому прилітає... І коли вже противник після перших зіткнень із нашими передовими підрозділами підійшов ближче, вогневого ураження по його колонах розпочала завдавати наша артилерія та мінометна батарея батальйону. А ще влучно діяли наші «Корсарі». Вони просто...

О.Ф.: Красунчики?

Р.Д.: Так!

О.Ф.: І все ж, маса техніки, що рухалася тоді в березні 22-го на Київ, була просто приголомшливою. Здавалося, не знайти такої сили, що могла б зупинити російські танки!

Р.Д.: Дійсно, таку кількість бойової техніки, що зібралася тоді на трасі Чернігів – Київ, я бачив, мабуть, тільки у художніх кінострічках! Ані в АТО, ані в ООС мені не доводилося спостерігати таку велетенську кількість різноманітної техніки!

О.Ф.: На Вашу думку, чому росіяни так безпечно рухалися? Невже вони сподівалися, що Київщина їх «зустріне хлібом-сіллю»? Чому вони не застосовували дозори та розвідку?

Р.Д.: Ну, з приводу «зустрічі хлібом-сіллю» – це вже занадто (Р.Д. – усміхається). Загарбників у нас так не зустрічають. Сказати, що росіяни розраховували, що мешканці Київщини будуть їх чекати як «освободітелів», я також не можу.

Адже їх спочатку на кордоні гаряче зустріла наша 58-ма окрема мотопіхотна бригада, далі «естафету» підхопила 1-ша танкова бригада зі складу ОК «Північ». І це, повірте, був далеко «не комфортний прийом». Тобто росіяни по всьому маршруту просування наштовхувалися на постійний спротив українців.

А чому вони не вживали відповідних заходів, особисто для мене і нині залишається певною загадкою. Адже хто, як не росія, має досвід вуличних боїв. Пригадайте хоча б події російсько-чеченської війни. Я про сумнозвісну 131-шу Майкопську мотострілецьку бригаду, яка 31 грудня 1994 року була знищена оборонцями Грозного. Тоді, нагадаю, повстанці Ічкерії просто пропустили росіян до міста, а потім ліквідували мотострілецьку бригаду як бойову одиницю, знищивши її вщент.

Минуло майже 30 років і, здійснивши повномасштабне вторгнення в Україну, росіяни знову використали свою недолугу тактику, сконцентрувавши на вузькій ділянці фронту значну кількість бойової техніки, отже, наступили на «ті самі граблі». Що, власне кажучи, нас і влаштувало...

О.Ф.: *Спостерігаючи за картинкою бою, що відбувся на трасі сполученням Чернігів – Київ, у пересічного громадянина складеться враження, що росіяни, потрапивши під вогонь наших засідок, певною мірою розгубилися. Ви можете це підтвердити?*

Р.Д.: Не зовсім так. Спочатку вони поводити себе досить упевнено і, я би навіть сказав, зухвало. Що кинулося тоді мені у вічі, так це те, що під час наступу сектори вогню в них були чітко розподілені. Перші танки вели фронтальний вогонь, а решта відповідно «по годинах». Ті будинки, що були прилеглими до дороги, і ті, що їм особливо не подобалися, вони просто враз знищували вогнем...

О.Ф.: *Нині, пригадуючи ті буремні події, не будемо забувати, що попри всі наявні промахи, російська армія стояла на відстані всього кількох кілометрів від столиці України. І тільки героїзм, зокрема вашої славетної 72-ї окремої механізованої бригади, не дозволив ворогу увірватися до міста. Тобто я про те, що все-таки не варто недооцінювати ворога. Адже війна триває і попереду ще багато випробувань для нашої країни.*

Р.Д.: Так, на жаль, ми також припустилися тоді кількох досить суттєвих помилок, недооцінивши дії ворога. На етапі планування оборонних дій вважали, що з Чорнобильського, тобто з північного напрямку, на нас піде мало сил, а насправді

їх виявилось не менше ніж із північно-східного. Ми знаємо, скільки в Чорнобиль тоді зайшло російських військ. І це були елітні частини. Там були і десантники, і морська піхота, тоді як з північного сходу на Київ йшли загальновійськові, механізовані та танкові формування ворога.

Тобто я хочу сказати, що ми недооцінили дії противника. Візьміть, зокрема, той же Вишгород. Ми думали, що ворог піде на цей населений пункт, але росіяни не пішли, тому що праворуч і ліворуч були водні перешкоди, окрім того, наші оборонці підірвали міст через обвідний канал. Тобто дії росіян не назвеш недолугими, тим паче примітивними. Так, дійсно, діяли вони часто навмання, і виконання завдань було в них так собі, але задуми і планування в них, і це треба визнати, були досить потужними і продуманими. У цьому ми з Вами, на жаль, переконуємося, спостерігаючи за подіями, що відбуваються нині на сході нашої держави...

О.Ф.: *Ви мали можливість наочно спостерігати за тактикою ворога. Чому, на Вашу думку, росіянам не вдалося в 2022 році втілити оголошені ними цілі так званої спеціальної воєнної операції, маю на увазі в першу чергу «демлітаризацію» і «денацифікацію», а, по суті, позбавлення державності та поневолення України?*

Р.Д.: Розпочну з огляду тактики битви за Київ, де брав безпосередню участь. Показово те, що на моєму напрямку з північного сходу ворог йшов штатними силами, зокрема 6-м танковим полком у повному складі. Не дарма ж у тому бою, 10 березня, поблизу Калинівки загинув командир цього танкового полку. До речі, ніхто не очікував, що там буде командир полку. Про що це свідчить? Про те, що ворог кинув на нас усі наявні тоді штатні сили, значну кількість техніки, не переконавшись як слід у безпеці руху своїх колон, тобто, навіть не провівши розвідки.

Так, треба визнати, що росіяни діяли примітивно, лінійно, за шаблоном, за раз і назавжди відпрацьованими лекалами, за що, зрештою, і поплатилися. У тому бою ми підбили та знищили 19 машин, і 49 машин відійшли на вихідні позиції, тобто вороже угруповання, що рвалося на Київ, змушене було відступити. Таким чином, правильно побудована оборона, а саме її багатшаровість із поступовим нарощуванням вогневих засобів дозволила нам зупинити росіян.

Проти ворога, повторюся, був також наш рукотворний рельєф, зокрема дорога, що стала занадто вузькою для росіян, що унеможливило їхнє маневрування і призвело до скупчення техніки,

що, у свою чергу, полегшило нам нанесення противнику вогневого ураження.

Нам тоді здавалося, що ще трішки і все буде просто чудово – росіяни будуть знищені щент на цій трасі. Але є одне але. Треба завжди пам'ятати, що ми маємо перед собою серйозного ворога. Попри те, що він часто діє за шаблоном, інколи в нього варто і повчитися...

Знову пригадую події 10 березня 22-го. Тоді кинулися у вічі досить умілі і чіткі дії одного танкового екіпажу росіян. Потрапивши до нашого вогневого «мішка», один із російських танків зазнав ураження, однак, залишився боєздатним. Екіпаж російського танка не розгубився, а миттєво запустив ТДА¹⁵, тобто димову завісу. Це дозволило росіянам на деякий час просто закрити свою колону димом, і ми тимчасово залишилися, мов осліплені. Ми просто не бачили, що відбувається у бойових порядках противника. І попри те, що наша артилерія продовжувала працювати по цілях, ми були позбавлені можливості прицільно корегувати її вогонь. Росіяни ж, скориставшись густою димовою завісою, зуміли відійти і зберегти залишки свого танкового полку. Цей ворожий екіпаж спрацював тоді вміло, холоднокровно і професійно. Вважаю, що нам треба навчатися у ворога подібним тактичним прийомам. Гадаю, що це абсолютно не соромно...

О.Ф.: Відомо, що ворог після першого невдалого штурму не залишив спроб прорватися до Києва? Це так?

Р.Д.: Дійсно. Після першої невдалої атаки росіяни відійшли і за годину знову спробували прорвати нашу оборону. Однак невдало обрана тактика росіян стала нашою «союзницею». Ворог діяв очікувано. Знову атакував наші позиції колоною. Тобто росіяни йшли колоною головною трасою. Ми били по першому танку, знищували його, після чого росіяни розверталися, перегруповувалися і знову йшли вперед. Намагаючись завдати ворогу максимальних втрат, ми продовжували використовувати тактику засідок. Це, повторюю, дозволяло нам діяти несподівано і ефективно, а головне, результативно. Згодом, звичайно ж, ворог перелаштувався і поступово відійшов від тактики огульних атак колонами...

¹⁵ Термодимова апаратура. Система постановки димових завіс на танках, заснована на принципі випаровування палива з гарячих деталей двигуна з подальшою конденсацією в атмосфері в білий туман.

О.Ф.: Розкажіть, які тактичні корективи вніс ворог після низки безуспішних спроб прорвати оборону на Броварському напрямку?

Р.Д.: Після того, як ми відбили кілька танкових атак, росіяни вирішили більше не ризикувати і не підходити впритул до наших позицій, напевно, остерігаючись наших засідок. За тиждень у бойових порядках ворога з'явилося ще більше сучасних танків Т-72Б3. Було якось дивно спостерігати, що після спроб прорвати нашу оборону таким собі танковим «парадним» клином, росіяни перейшли до обережної тактики, що полягала у нанесенні ударів із далекої відстані. У такий спосіб противник намагався намацати слабкі місця у нашій обороні. Тоді, пам'ятаю, три російських танки вийшли на дистанцію чотири кілометри і відкрили вогонь по наших позиціях. Однак це їх не врятувало. Ворожа атака була зірвана. Один танк ми підбили, а решта змушені були відступити.

Звичайно, наявність поблизу цивільних об'єктів, насамперед людських помешкань, зв'язувала нам руки, адже ми не могли вільно тоді працювати. Інша справа, коли ворог виходив на відкриту місцевість, наприклад, у поле і навіть знаходився в тому ж таки лісі, як приємно тоді було працювати! Адже ми знали, що поруч із ворожими позиціями відсутнє наше мирне населення. І тоді вже, як кажуть, відводили душу!

О.Ф.: Судячи з Ваших слів, складається враження, що ворог саме на Броварському напрямку діяв виключно силами лише своїх танкових і механізованих підрозділів.

Р.Д.: Не зовсім так. Росіяни регулярно застосовували «Смерчі»¹⁶, обстрілюючи нас касетними снарядами. Ворожа авіація також висіла над нашими позиціями, завдаючи здебільшого ударів по наших флангах та стиках із нашими «сусідами». Тобто ворог не залишав своїх намірів намацати слабку ланку і будь-що прорвати оборону саме на нашій ділянці. Ми ж, у свою чергу, поставили собі на меті кожного дня прибирати хоча б одного «пальця» з його ударного «кулака», таким чином послаблюючи наступальну потужність ворога. І так продовжувалося протягом двох–трьох тиж-

¹⁶ Реактивна система залпового вогню калібру 300 мм, розроблена в СРСР. Максимальна дальність стрільби – 90 км, площа ураження – 672 000. Артилерійська частина монтується на модифікованому шасі вантажного автомобіля МАЗ-79111 або МАЗ-543М. Підготовка до бою «Смерчу» після отримання цілевказівки займає три хвилини. Повний залп проводиться протягом 38 секунд.

нів. Не скажу, що кожен день для нас був результативним, однак, ми намагалися вдалими діями компенсувати свої попередні невдачі...

О.Ф.: Окрім значної кількості ворожої техніки, що залишилась догорати на трасі сполученням Чернігів – Київ, ваш батальйон, напевне, поповнив і свій власний парк бойовою трофейною технікою. Чи не так?

Р.Д.: Під час бою ніхто з нас не думав про трофеї. Звісно, жартували, було таке. Пам'ятаю, як комбриг сказав Бандиту, такий позивний мав наш командир протитанкового взводу, що якщо той знищить двадцять танків противника – отримає в користування «Новатор»¹⁷. Ми після цього почали підраховувати, скільки там у нас є ракет, щоб «заробити» на обіцяний комбригом броневтомобіль.

О.Ф.: І як, вдалося Бандиту отримати від комбрига «Новатор»?

Р.Д.: Я вже розповідав, що ми перед боєм домовилися легкоброньовані цілі не знищувати ракетами, а намагатися зупинити їх іншими засобами, щоб не завдавати надто серйозних пошкоджень.

Гадали, ось буде йти якийсь там «Тигр»¹⁸, то ми його однозначно залишимо собі. А для цього легенько його коцнемо, щоб потім собі забрати...

О.Ф.: І як, полювання на «Тигра» було вдалим?

Р.Д.: Скажу, що нам тоді не пощастило – на нас йшли танки, тому в якості трофеїв нам довелося забирати саме їх. Тоді після бою ми забрали собі три ворожих танки та одну МТ-ЛБ.

О.Ф.: Нині є можливість перевести подих і дати оцінку подіям 2022 року. Відповісти на запитання: «Чому росіянам не вдалося їхня так звана спеціальна воєнна операція?».

¹⁷ Спеціалізований броневтомобіль. Створений для підрозділів швидкого реагування. Максимальна швидкість по шосе – 120 км/год, маса спорядженого – 7 660 кг, вантажопідйомність – 3 340 кг. Озброєння – кулемети КТ-7,62 мм та НСВ-12,7 мм. Екіпаж – 2 особи, десант – 3 особи.

¹⁸ «Тигр» (ГАЗ-2330) – російський позашляховик багатоцільового призначення (часто плутається зі своєю армійською версією ГАЗ-2975 «Тигр»). Замовником багатоцільового транспорту виступило військове відомство ОАЕ, виділивши на розроблення та виготовлення дослідницьких зразків 60 млн доларів США. Перші зразки Tiger HMTV були презентовані в Абу-Дабі.

Р.Д.: На моє глибоке переконання, ворог не зміг спрогнозувати реакцію місцевого населення, яке з початком повномасштабного вторгнення в Україну неймовірно підтримало чинну владу і свою армію, ставши на шлях опору та партизанської боротьби. Тобто, за іронією долі, росіяни самі стали жертвою своєї ж власної пропаганди, яка протягом десятиріч, мов мантру, повторювала, що населення України з надією очікує на прихід північного сусіда, який звільнив би його від гніту міфічних неонацистів та націоналістів, існування яких могло з'явитися лише у хворій уяві кремлівських пропагандистів.

Отже, великий національний рух, неймовірна волонтерська допомога, і це не лише значні фінансові вливання, донати й інше, це також допомога у зведенні оборонних рубежів, надання невідкладної медичної допомоги, зрештою в облаштуванні елементарного побуту.

Окрім того, росіяни стали жертвою витягнутих комунікацій, адже протяжність шляхів постачання від початку повномасштабного вторгнення російської армії в Україну зросла в рази. Тобто, послуговуючись військовою термінологією, можна сказати, що у росіян значно збільшилося плече підвозу пального, боєприпасів, медикаментів, а також продуктів харчування. Окрім того, окупантам важко було прикрити ці маршрути. Адже вони рухалися нашою рідною землею і будь-коли, і в будь-якому місці на них могли чекати наші підрозділи ССО¹⁹ або партизани. Після цих зустрічей колони з паливом та боєприпасами суттєво скорочувалися, і вже під Києвом у росіян почалися значні проблеми із постачанням, що, у свою чергу, призводило до так званого снарядного та паливного голоду.

Крім того, треба визнати, що слабкою ланкою в управлінні росіян була навігаційна апаратура. Та що там апаратура, коли окупанти для прокладання маршрутів користувалися старими картами! У цьому ми переконалися наочно, коли затрофеїли російську техніку. Серед іншого мотлоху там були ще й старі радянські карти, із нанесеними на них маршрутами просування російських колон. Окрім того, у росіян були ще й старі карти автомобільних доріг України. Вже мовчу про наявність у рашистів програмного забезпечення для

¹⁹ Сили спеціальних операцій Збройних Сил України. Засновані 5 січня 2016 року. 26 липня 2016 р. Указом Президента України запроваджено День Сил спеціальних операцій Збройних Сил України. Гасло – «Іду на ви!», талісман – Вовкулака.

створення інтелектуальних карт на кшталт нашої «Кропиви»²⁰. Звісно, відсутність належної навігаційної апаратури та радянські застарілі карти суттєво вплинули на взаємодію між підрозділами російських сил, що нам було, звичайно ж, на руку. Все це я мав можливість спостерігати, як кажуть, на власні очі під час оборони Києва.

О.Ф.: Яких втрат зазнав ваш батальйон під час оборони Києва?

Р.Д.: За місяць боїв під Києвом ми втратили багатьох близьких людей. Що ж стосується бою, що відбувся 10 березня 2022 року на північній околиці Броварів, то ми втратили тоді одного нашого воїна. Російський танк влучив у бруствер нашої вогневої засідки і, на жаль, вразив бійця батальйону. Цього дня було поранено ще п'ятьох наших військовослужбовців: один отримав важке поранення, а четверо відбулися подряпинами. І невдовзі, а точніше за тиждень, після відповідних процедур із використанням «зеленки» та доброго слова медичного персоналу нашого батальйону, ці поранені повернулися до своїх підрозділів.

О.Ф.: Упродовж певного часу досить популярною темою, якщо так можна сказати, був такий собі тролінг ворога через його надкїсть до коштовностей, побутової техніки, одягу і навіть, перепрошую, унітазів. Чи можете Ви підтвердити подібні факти?

Р.Д.: Підтверджую... Так, скажу відверто, подібний промисел, що називається не інакше як мародерство, нас спочатку неабияк вразив. Окрім коштовностей, побутової техніки, одягу та унітазів, у транспортних засобах росіян було дуже багато алкоголю. До речі, горілки серед алкогольних напоїв не було, здебільшого серед алкогольних напоїв переважали елітні віскі, вина та коньяки. Крім того, в транспорті ми виявили також значну кількість побутової техніки, зокрема міксерів, мікрохвильовок, електрочайників тощо. Дуже багато всього! Чудово розумію, що це лише незначна частина викраденого, яку ми мали можливість побачити на власні очі.

²⁰ Бойова система управління тактичної ланки «Кропива» – програмне забезпечення для створення карт ситуаційної обстановки. У поєднанні з пристроями та приладами являє собою програмно-апаратний комплекс збору, аналізу та обробки різноманітної інформації для розвідувальних підрозділів сухопутних військ. Розроблення, інтеграція та випробовування системи почалися у 2014 р., на початку війни росії проти України.

О.Ф.: Тобто можна говорити про мародерство у промислових масштабах?

Р.Д.: Наголошую, що подібного майна, яке аж ніяк не має відношення до військового застосування, було тоді дуже багато. І це наводить на думку, що ми побачили лише незначну частину викраденого у цивільного населення майна. А насправді те, що там відбулося, маю на увазі масове мародерство, воно було в рази більше.

О.Ф.: Керівництво держави досить швидко відреагувало на ваші вдалі та результативні дії на Броварському напрямку, які, нагадую, зірвали плани ворога вдертися до Києва. Про це свідчить нагородження низки військовослужбовців вашого батальйону високими державними нагородами. Як відбувалася процедура подання найбільш достойних бійців вашого підрозділу для нагородження?

Р.Д.: Відразу, як кажуть, по гарячих слідах, мені зателефонував командир бригади і наказав подати до штабу списки бійців, які відзначилися у бою під Броварами. Але обстановка після завершення бою потребувала перегрупування сил та засобів батальйону. Окрім того, негайного корегування потребували елементи бойового порядку батальйону, зокрема, необхідно було влаштувати нові вогневі засідки, оскільки старі були вже «засвічені» під час бою 10 березня. Відповідного корегування потребувала і система вогню батальйону. Тому я переконав комбрига перенести складання списків військовослужбовців для нагородження на пізніший термін і тільки наступного дня, вже після завершення всіх необхідних заходів із перегрупування сил та засобів та відповідного перевлаштування позицій, ми подали списки військовослужбовців батальйону для відзначення їх державними нагородами.

Усі військовослужбовці, кого ми подавали для нагородження, були згодом відзначені в указах Президента України. Вважаю, що наші люди заслужили високі нагороди, адже перед нами стояв наказ: «Не допустити прориву противника до Києва!» Ми виконали цей наказ. А значить, зробили свою роботу на совість...

О.Ф.: За оборону столиці України Ви отримали звання Героя України. Як нині, після присвоєння цього високого звання, оцінюєте свої дії?

Р.Д.: Розумію, що це найвища державна нагорода, але водночас чудово усвідомлюю, що це, крім того, дуже висока планка, яку в жодному разі не можна опускати. Адже звання Героя України – це насамперед велика довіра і відповідальність.

О.Ф.: Зрозумівши, що Києва їм не бачити як власних вух, росіяни здійснили «жест доброї волі»?

Р.Д.: Хіба що з нашою допомогою. (Р.Д. – сміється). Якщо серйозно, то противник зрозумів, що на даному напрямку йому «нічого не світить», і перемогти йому не вдасться, тому під натиском Сил оборони він відійшов, а згодом здійснив перегрупування та пішов на схід України...

О.Ф.: Повернімося ще раз до справді історичного бою, що відбувся 10 березня 2022 року поблизу села Скибин Броварського району, що на Київщині, коли ваш батальйон зустрів передову колону 6-го танкового полку російської армії. Кадри цього, без перебільшення, апокаліптичного побойця на трасі сполученням Київ – Чернігів облетіли тоді майже весь світ. Картинка розгрому росіян під Києвом у березні 2022 року тривалий час не сходила зі світових телевізійних екранів, газетних та журнальних шпальт та очікувано утримувалася у п'ятірці найрезонансних подій російсько-української війни. Що Ви відчували під час того насправді вікомного бою? Які почуття переповнювали Вас, коли врешті на власні очі бачили результат бойової роботи вашого підрозділу та артилерії? Адже навіть ідеальна телевізійна картинка не зможе передати усю динаміку та експресію того бою...

Р.Д.: Скажу так, що під час бою нічого не думалося. Якщо відверто, особисто мій мозок гризла лише одна думка, як зупинити просування ворога, де знайти резерви, щоб наростити сили та засоби оборони. Адже ми бачили перед собою значну кількість ворожої техніки і необхідно було приймати невідкладні заходи зі зміни бойових порядків батальйону. Оскільки ігнорування загрози, що ніс із собою ворог, могло призвести не тільки до поразки та фізичного знищення сил оборони, що були сконцентровані на цій ділянці російсько-українського фронту, а й до прориву російських танків до Броварів, де на них чекав прямий шлях на Київ. Щоб нас охопила там радість чи ейфорія після знищення броньованої техніки, то не пригадую. Звичайно, задоволення своєю роботою було присутнє. Аякже!

Водночас мені запам'яталося «вільне полювання» під час оборони Києва, це коли наші артилерійські підрозділи у взаємодії з підрозділами БпЛА розпочали завдавати ворогу болючих точкових ударів. Ось там були цікаві моменти, пов'язані зі знищенням ворожої техніки. Коли ти на власні очі спостерігаєш точні влучання наших артилеристів, від яких палає ворожа техніка, то,

звичайно, отримуєш задоволення від того. Адже влучна стрільба – це ознака зростання рівня взаємодії та навченості і, зрештою, професійності цих підрозділів.

А ще ми раділи зростанню кількості розрахунків БпЛА, що почали з'являтися у нашій бригаді. Адже на момент повномасштабного вторгнення у штаті механізованого батальйону був лише один розрахунок, який забезпечував функціонування БпЛА. Вже згодом кожна наша рота розжилася на свого безпілотнока, а головне, у підрозділі з'явилися штатні розрахунки, які здійснювали розвідку та корегування вогню артилерії. І коли кількість розпочала переростати в якість, а це, у свою чергу, вплинуло на результативність бойової роботи підрозділів, то звичайно, це не могло нас тоді не тішити.

А згодом з'явився навіть такий підрозділ аеророзвідки, як «Очі». Він діяв у режимі реального часу і виводив усе, що відбувається на передку, безпосередньо на спостережний командний пункт батальйону та бригади, що дозволяло комбатам та комбригам, а також артилерійським командирам спостерігати за діями ворога та завдавати йому ураження. Звичайно, це удосконалило нашу роботу, адже відтепер не оператор БпЛА передавав на позиції координати розривів снарядів, а безпосередньо командир артилерійського підрозділу, що завдає вогневого ураження ворогу. Тобто була ліквідована зайва ланка комунікації, що пришвидшило проходження відповідних команд та розпоряджень.

Треба сказати, що з кожним днем ми за допомогою сучасних технічних засобів та нового озброєння нарощували свої спроможності та зміцнювали оборону. Візьміть хоча б той же Starlink²¹. Так, мова йде про глобальну супутникову систему, що надає доступ до ширококутового Інтернету у будь-якій точці планети. Так ось, якщо у розрахунок, який обслуговує БпЛА, не буде ось цього самого Starlink, про ефективність та результативність дій артилерії можна буде забути. Адже доступ до ширококутового Інтернету дозволяв нам вивести зображення на монітор та спостерігати за полем бою у режимі онлайн

²¹ Проєкт американської компанії SpaceX щодо розроблення високопродуктивної супутникової платформи для виготовлення супутників зв'язку та запусків великої їх кількості у космос. Система надає доступ до ширококутового Інтернету у будь-якій точці планети. Назва «Starlink» взята із роману Дж. Гріна «Провина зірок».

й вражати ворожі цілі. Уявіть тепер, що було б, якби у нас його не було! Можна лише здогадатися, що нашим розрахункам довелося б вдатися просто до дідівського способу спостереження та

корегування вогню артилерії за допомогою звичайної радіостанції та бінокля...

Національний університет оборони України
31 січня 2023 року.

Oleksandr FYL

PhD of Historical Sciences

The National Defence University of Ukraine

(Kyiv, Ukraine)

ORCID: <https://orcid.org/0000-0002-0662-8654>

“THE SUPPORT FROM LOCALS WAS JUST OUTSTANDING...”: THE INTERVIEW WITH ROMAN DARMOHRAI, HERO OF UKRAINE

Firsthand testimony is an essential part of the national paradigm of historical studies, and publication of such interviews is an integral part of the general campaign of the collecting of historical information from participants of events, that facilitates deeper understanding and detailed study of historical events.

The Battle for Kyiv became the key event of the russian invasion of Ukraine. Our interviewer witnessed the episode of this battle – the hostilities, that took place on the territory of Brovary district of Kyiv region. Russians intended to capture Kyiv on the first day of invasion. In order to surround and block Ukrainian capital, their troops advanced from several directions at once. Invaders tried to make their path through Brovary district to reach Kyiv.

On March 9, 2022, russian troops started an offensive on Brovary direction. The battle took place near the Skybyn village, on the section of road M-01 (Kyiv – Chernihiv). It was there that the fighters of the 72nd separate mechanized brigade named after the Black Zaporozhians, “Azov Kyiv” of the Special Operations Forces, and territorial defence brigades formed by local volunteers distinguished themselves. According to participants and eyewitnesses of the Brovary defence, the tank battle that took place in those March days was the largest tank and artillery confrontation since the Second World War in Europe. Among them was the commander of the 3rd mechanized battalion of the 72nd separate mechanized brigade major Roman Darmohrai. In August 2022, “Forbes”, as part of “30 under 30” project, recognized him among the people who protect us today and will win Victory tomorrow, who will build a new Ukraine in future.

Keywords: *oral history, war memoirs, russian invasion, defence of Kyiv, Ground Forces, 72nd separate mechanized brigade, tactical art, Roman Darmohrai.*

Ольга ПАШКОВА

кандидат історичних наук

Національний університет оборони України
(Київ, Україна)

ORCID: <https://orcid.org/0000-0002-6525-4613>

Електронна пошта: black_swift@ukr.net

МІЛІТАРИЗАЦІЯ МОЛОДІ ТИМЧАСОВО ОКУПОВАНИХ ТЕРИТОРІЙ ДОНБАСУ КРИЗЬ ПРИЗМУ НОРМАТИВНИХ ДОКУМЕНТІВ ОКУПАЦІЙНИХ АДМІНІСТРАЦІЙ (2015–2021)

У статті виокремлено та проаналізовано основні документи, прийняті у самопроголошених утвореннях на тимчасово окупованих територіях Донецької і Луганської областей, у сфері патріотичного виховання місцевої молоді. З'ясовано, що нормативно-правові акти (закони, концепції, програми, методичні рекомендації тощо), розроблені на територіях, непідконтрольних владі України, у період 2015–2021 рр., відобразили основні підходи та погляди на виховання місцевого населення, визначили суб'єктів державного регулювання і управління у цій сфері. Виявлено, що змістове наповнення заходів патріотичного (військово-патріотичного) виховання ґрунтувалося на наративах радянської та сучасної російської історичної думки, апелювало до мілітарної тематики та експлуатації ностальгії за радянськими виховними практиками. Зроблено висновок, що очікуваний результат мілітаризації (або так званого військово-патріотичного виховання) населення полягав, з одного боку, у формуванні «світогляду» молоді (у першу чергу, покоління дітей, які народилися за період тимчасової окупації з 2014 р.), що унеможливило б реінтеграцію її в українське суспільство, з іншого – у підготовці до «захисту Вітчизни» (вивченні основ військової справи) у разі ескалації збройного конфлікту між росією та Україною.

Ключові слова: нормативно-правова база, законодавство, військово-патріотичне виховання, мілітаризація, окупація, молодь.

Вступ. Збройна агресія росії у 2014 р. продемонструвала різні підходи російського військово-політичного керівництва до використання регіонів України, їх ресурсів, у тому числі людських. Якщо окуповану територію Криму держава-агресор позиціонувала як суб'єкт російської федерації, то на території ОРДЛО створила умови для імітації «державності» квазіреспублік. Підтримання лояльності населення тимчасово захоплених територій Донбасу до окупаційних адміністрацій та російського режиму, просування та закріплення ідеології «русского мира», витіснення всього українського із суспільного життя та мілітаризація дітей та молоді потребували відповідного «законодавчого» підґрунтя. Хоча «захист Вітчизни» був визначений обов'язком громадян псевдореспублік, проте, потребував не просто формального закріплення у «конституціях», а системної роботи по формуванню відповідного світогляду. З огляду на це, окупаційні адміністра-

ції почали розробляти «нормативну базу» для регулювання питань «патріотичного виховання» населення ОРДЛО.

Аналіз останніх досліджень і публікацій. Різні аспекти життя населення тимчасово окупованих територій України стали темою наукових студій вітчизняних та зарубіжних дослідників. Серед інших питань у фокусі їх уваги перебуває незаконне включення державою-агресором окупованих територій України, зокрема Автономної Республіки Крим та м. Севастополь, у правове поле російської федерації. Це стосується у першу чергу освітньої сфери (Тищенко, Ю., Каздобіна, Ю., Гучакова, Т., Смірнов, О., Горобчишина, С. & Дуда, А. 2016, с. 47–48, 52–54), у тому числі патріотичного (військово-патріотичного) виховання населення півострова (Калінічева, Г.І. (за заг. ред.). 2020, с. 328).

На території окремих районів Донецької і Луганської областей, у свою чергу, росія створила

псевдодержавні утворення, що почали розробляти власну нормативну базу, що мала слугувати свого роду ознакою легітимності. Окремі «нормативні» документи у сфері патріотичного виховання в ОРДЛО розглядали вітчизняні та зарубіжні дослідники: С. Мовчан, М. Суляліна, А. Галай (Мовчан, С., Суляліна, М., Галай, А. 2020), Н. Свинаренко (Свинаренко, Н. 2022, с. 646–653), Я. Барб'єрі (Barbieri, J. 2023), Г. Бакен (Oliinyk, H. & Vækken, H. 2023; Vækken, H. 2024), а також авторка статті (Pashkova, O. 2023, с. 244–245; Пашкова, О. 2023, с. 73) у контексті досліджень стану місцевої системи освіти, зокрема мілітаризації дитячого населення. У цілому, саме термін «мілітаризація» як підпорядкування економічного, політичного, громадського життя та ідеології цілям підготовки війни (згідно з Великою українською енциклопедією), використовують органи державної влади України та правозахисні організації, характеризуючи ситуацію на окупованих територіях України, зокрема те, що місцеві окупаційні адміністрації називають «військово-патріотичним вихованням».

Власне зміст документів у сфері патріотичного виховання псевдореспублік становить науковий інтерес у контексті дослідження переорієнтування та функціонування місцевої системи освіти, розбудови управлінської вертикалі, відповідальної за цю систему, нормативного забезпечення освітнього процесу. Аналіз цих документів може дати змогу охарактеризувати та узагальнити закладені у них ідеологічні смисли, спрямовані на відповідний вплив на місцеве населення, та у цілому сприяти реконструкції різноманітних аспектів життя мешканців окупованих районів Донбасу.

Мета статті – виявити основні напрями та проаналізувати зміст патріотичного (військово-патріотичного) виховання дітей, підлітків і студентської молоді на тимчасово окупованих територіях Донецької і Луганської областей (йдеться про території станом на 24 лютого 2022 року).

Виклад основного матеріалу. Із локалізацією збройного конфлікту в окремих районах Донецької і Луганської областей діяльність окупаційних адміністрацій на Донбасі зосередилася на подальшому «державотворенні» самопроголошених утворень, зокрема розробленні власного законодавства. Разом із проголошенням «республік» окупаційні адміністрації почали роботу з утвердження цього у свідомості місцевого населення, що потребувало не лише підписан-

ня формальних «конституцій» та розроблення «державної» символіки (гімну, герба й прапора), а й підтримання концепту «незалежності» через формування відповідних установок. На перший план вийшло поняття «патріотизм», у зв'язку з необхідністю «підготовки нового покоління до життя у повоєнних умовах», «трансформації світогляду громадян і їх життєвих установок, орієнтованих на національні інтереси» з огляду на те, що «до особистості висувуються нові вимоги ... що стверджують новий спосіб життя» («Концепция патриотического воспитания детей и учащейся молодежи... 2015»). Виховання патріотизму було віднесено до основних принципів державної політики у цілому, а всебічне виховання молоді, сприяння її духовному, патріотичному, моральному та фізичному розвитку визначено однією з цілей державної молодіжної політики («Об основах государственной молодежной политики». 2015; «Об образовании». 2016). Пізніше у «закон про освіту» було внесено зміни, де термін «виховання» було доповнено словами «формування в учнів почуття патріотизму, громадянськості, поваги до пам'яті захисників Вітчизни і подвигів Героїв Вітчизни...» («О внесении изменений... 2021»), що свідчило про важливість для окупаційної адміністрації питання патріотичного виховання місцевого населення.

Перші документи, безпосередньо пов'язані з патріотичним (військово-патріотичним) вихованням, з'явилися на тимчасово окупованих територіях Донбасу майже одночасно – у липні 2015 року. Так, у так званій ЛНР було розроблено «закон про систему патріотичного виховання громадян луганської народної республіки». Документ вмістив загальні положення (термінологічний апарат, цілі та задачі, принципи, суб'єктів системи патріотичного виховання), а також визначив суб'єктів «державного регулювання і управління» у сфері патріотичного виховання («О системе патриотического воспитания граждан... 2015»). Відповідальність за здійснення «державної політики з патріотичного виховання» було покладено на «міністерство освіти і науки ЛНР» («Об утверждении уполномоченного исполнительного органа государственной власти... 2017»). Закон про систему патріотичного виховання передбачав розроблення відповідних «державної та територіальних цільових програм». Наприкінці 2016 р. було затверджено «державну цільову програму “патріотичне виховання підростаючого покоління луганської народної республіки на 2016–2020 роки”». Під підростаючим поколінням малися на

увазі діти дошкільного, середнього та старшого шкільного віку.

У програмі було наведено визначення понять «патріотизм», «система патріотичного виховання», «патріотичне виховання», цілі та задачі, терміни виконання упродовж трьох етапів (проектного, практичного, аналітичного). Однією зі складових патріотичного виховання виділено військово-патріотичне, спрямоване на «...формування у населення готовності до військової служби як особливого виду державної служби». Відповідно, «...підвищення престижу державної та військової служби» стало однією із задач програми поряд із «утвердженням у свідомості та почуттях громадян патріотичних цінностей, поглядів та переконань, поваги до культурного та історичного минулого ЛНР; виховання громадян у дусі поваги до конституції, символів держави...». Практичний етап реалізації програми (липень 2016 – жовтень 2020) передбачав удосконалення форм, методів і змісту заходів патріотичного виховання, розроблення методичних рекомендацій, залучення представників «органів державної влади», місцевого самоврядування, закладів культури, громадських та релігійних організацій, засобів масової інформації, а також закладів освіти усіх рівнів у систему патріотичного виховання. Серед очікуваних результатів розробники виокремили «професійну орієнтацію учнів та їх залучення до військової, воєнізованої та державної служби» («Об утверждении Государственной целевой программы «Патриотическое воспитание подрастающего поколения... 2016»).

Першим документом із питань патріотичного виховання у так званій ДНР стала прийнята у 2015 р. «концепція патріотичного виховання дітей і молоді», затверджена спільним наказом «міністра молоді, спорту і туризму» та «міністра освіти і науки». Комплексна за характером концепція структурно складалася із 16 розділів: «Загальні положення», «Актуальність концепції», «Ціль і завдання патріотичного виховання», «Зміст і структура патріотичного виховання», «Принципи патріотичного виховання», «Система патріотичного виховання в загальноосвітніх школах, дошкільних, професійно-технічних закладах, установах додаткової освіти дітей і молоді, яка навчається, вищих навчальних закладах», «Інформаційно-аналітичне забезпечення процесів патріотичного виховання», «Нормативно-правове забезпечення процесів патріотичного виховання», «Організаційно-методичне забезпечення

процесів патріотичного виховання», «Організація взаємодії державних інститутів, ветеранських, творчих, молодіжних і інших організацій і об'єднань», «Підготовка і підвищення кваліфікації кадрів», «Фінансово-економічне забезпечення реалізації Концепції патріотичного виховання», «Шляхи реалізації Концепції», «Управління процесами патріотичного виховання», «Моніторинг», «Очікуваний результат».

Військово-патріотичне виховання, основна мета якого полягає у «формуванні у молоді патріотизму, готовності служити Вітчизні та її захисту», було визначено одним із напрямів патріотичного виховання. Його деталізовано як виховання, що «характеризується специфічною спрямованістю, глибоким розумінням кожним громадянином своєї ролі та місця у служінні Вітчизні, високою особистою відповідальністю за виконання вимог військової служби, переконаністю у необхідності формування необхідних якостей та навичок для виконання військового обов'язку у лавах збройних сил ДНР, інших військ, військових формувань».

Система військово-патріотичного виховання, у свою чергу, включає: військово-патріотичне виховання у процесі викладання суспільних дисциплін в освітніх закладах; масову військово-патріотичну та військово-шефську роботу; початкову військову підготовку у закладах середньої та професійно-технічної освіти; діяльність військових кафедр закладів вищої освіти; перепідготовку воїнів запасу; діяльність засобів масової інформації та творчих спілок. Очікуваним результатом, серед іншого, Концепція визначала «підвищення зацікавленості молоді до державної служби і служби в армії ДНР, готовності до захисту Вітчизни, зміцнення її обороноздатності і безпеки» («Концепция патриотического воспитания детей и учащейся молодежи... 2015»).

Основним інструментом втілення Концепції виступили програми патріотичного виховання. Перша програма була розроблена у 2017 р. і була розрахована на дворічний термін – 2017–2018 роки. Розробники документа розглядали патріотичне виховання як складову «державної ідеології», котру, у свою чергу, визначено частиною ідеології «руського мира». Як і у Концепції, одним із очікуваних результатів виконання програми було значне підвищення рівня військово-патріотичного виховання, спрямованого на забезпечення готовності до захисту Вітчизни, підвищення престижу військової служби у місцевих незаконних збройних формуваннях.

Безпосередньо План заходів по реалізації програми передбачав: розроблення нормативно-правової бази, консолідацію та координацію діяльності органів державної влади та місцевого самоврядування, освітніх організацій, громадських та ветеранських організацій у сфері патріотичного виховання молоді; удосконалення процесу патріотичного виховання та формування громадської думки дітей та молоді з питань патріотичного виховання, розвиток структури центрів патріотичного виховання; координацію та інтеграцію діяльності клубів та клубних об'єднань з патріотичного виховання за місцем проживання; проведення творчих конкурсів, семінарів, конференцій у сфері патріотичного виховання дітей та молоді, проведення заходів щодо організації взаємодії молодіжних та ветеранських організацій, культурно-масових заходів; створення молодіжних теле- та радіопередач патріотичного змісту у ЗМІ, організацію системи ефективної спортивної, трудової, допризовної та психологічної підготовки молоді; проведення акцій; створення та показ відеофільмів та відеоархіву спогадів учасників локальних війн та учасників «великої вітчизняної війни» 1941–1945 років; розвиток банку інформаційних матеріалів щодо забезпечення патріотичного виховання громадян; організацію заохочення за досягнуті успіхи у патріотичному вихованні («Об утверждении Программы “Патриотическое воспитание детей и молодежи... 2017»).

Програма патріотичного виховання, розроблена у 2020 р., була розрахована на три роки (2020–2022 роки) і суттєво відрізнялася від попередньої. Її розробники («міністерство молоді, спорту і туризму») здійснили моніторинг стану сфери патріотичного виховання, навели дані щодо кількості місцевих патріотичних організацій та їх вихованців, а також проведених заходів у період 2017–2019 років. Вказані кількісні показники свідчать про їх збільшення з кожним роком. Водночас розробники програми визнавали слабкий інтерес дітей та молоді до роботи громадських об'єднань, діяльність яких пов'язана з патріотичним вихованням («Об утверждении Республиканской программы патриотического воспитания граждан... 2020»).

Кількість завдань, порівняно з попередньою програмою, також було збільшено, наведено методику оцінювання її ефективності, розширено план заходів із деталізацією фінансового забезпечення їх реалізації. Так, загальні обсяги фінансування «програми» на три роки склали 58 927 млн

руб., у тому числі за рахунок «республіканського» бюджету – 53 868 млн руб., місцевого бюджету (бюджет міст і районів) – 0,54215 тис. руб., інших джерел – 4 517 млн руб. Порівняно з планом на 2017–2018 роки, у плані заходів 2020 року значне місце було відведено спортивним заходам, а також участі релігійних організацій у патріотичному вихованні молоді («Об утверждении Республиканской программы патриотического воспитания граждан... 2020»).

На відміну від першої програми, у другій безпосередньо згадується російська федерація у контексті «популяризації подвигів героїв і діячів історії і культури Росії, активізації інтересу до вивчення історії Росії, формування почуття поваги до минулого нашої держави» (яка саме держава не уточнювалося. – авт.). Крім того, розробники вказували на можливість набуття досвіду реалізації «державної політики у сфері патріотичного виховання» у російській федерації, передбачили проведення онлайн-конференцій для керівників місцевих клубів, ветеранських і молодіжних організацій із представниками рф («Об утверждении Республиканской программы патриотического воспитания граждан... 2020»).

З точки зору практичної роботи з молоддю розробники програм значну увагу зосереджували на діяльності військово-патріотичних організацій (клубів, секцій, гуртків, об'єднань), розвитку їх мережі, збільшенні кількості дітей та молоді, залучених до їх роботи, тих, які пройшли підготовку у військово-спортивних таборах («Об утверждении Государственной целевой программы “Патриотическое воспитание подрастающего поколения...», 2016; «Об утверждении Республиканской программы патриотического воспитания граждан... 2020»). Більше того, кількість діючих патріотичних об'єднань, клубів, центрів (у тому числі дитячих та молодіжних) і військово-спортивних таборів; громадян, які регулярно беруть участь у їх роботі або пройшли підготовку у воєнізованих таборах було визначено критеріями результативності системи патріотичного виховання («Об утверждении порядка использования системы объективных критериев... 2017»). Дійсно, упродовж 2014–2019 рр. мережа військово-патріотичних клубів у так званій ДНР збільшилася у 3 рази, а кількість їх вихованців – у 3,5 рази за аналогічний період («Об утверждении Республиканской программы патриотического воспитания граждан... 2020»). Вочевидь, функціонування подібних об'єднань мало визначальне значення у системі патріотичного виховання окупованих

територій, адже були спрямовані безпосередньо на мілітаризацію молоді через опанування базової військової підготовки (Oliinyk, H. & Vækken, H. 2023). Діяльність парамілітарних організацій, у свою чергу, регламентувалася окремими документами: «тимчасовим порядком діяльності патріотичних, військово-патріотичних, спортивно-патріотичних молодіжних і дитячих об'єднань ДНР», «типовою програмою підготовки вихованців військово-патріотичних клубів, гуртків і об'єднань ДНР» («Об утверждении Республиканской программы патриотического воспитания граждан... 2020).

Окрема увага у документах була приділена історії (воєнній історії) як джерелу патріотичного виховання. Через географічну обмеженість окупованих районів тематика, що склала зміст військово-патріотичних заходів, була також лімітована часовими і просторовими рамками. Це обумовлювало фокусування на історії періоду ХХ – початку ХХІ століть та у межах Радянського Союзу з акцентом на краєзнавчій тематиці (промисловий розвиток Донбасу в повоєнний час, місцеві історичні персоналії, у першу чергу Герої Радянського Союзу, Герої Праці) та воєнно-історичній («велика вітчизняна війна» у цілому, звільнення Донбасу тощо).

Загалом заплановані програмою заходи проводилися за двома ключовими тематичними напрямками: радянська мілітарна історія (спортивно-патріотична гра «Зірниця», воєнно-тактична гра «Зоря: доба на броні», акції «Вахта пам'яті», «Вулиця героя», «Безсмертний полк» тощо) та сучасна локальна мілітарна історія, зокрема проголошення псевдореспублік, початок і хід збройного конфлікту, розв'язаного навесні 2014 р., героїзація та меморіалізація учасників місцевих незаконних збройних формувань («день республіки», проєкт «Зірка Героя», «Алея Слави» тощо). Таким чином, стереотип, що культивувався за радянських часів, про «бойову та трудову славу Донбасу» трансформувався, увібравши події сучасності. У рамках «підвищення рівня знань громадян про події, що стали основою державних свят і пам'ятних дат було визначено обов'язкові дні для проведення «уроків мужності»: на свята, встановлені ще за радянських часів («день визволення Донбасу», «день виведення військ з Афганістану», «день захисника вітчизни», «день перемоги»), та у дні, пов'язані з так званим державотворенням («день прапора донецької народної республіки», «день донецько-криворізької республіки», «день республіки») («Об утвержде-

нии Республиканской программы патриотического воспитания граждан... 2020).

Для забезпечення узгодженості зусиль із організації та проведення заходів виховного характеру у псевдореспубліках було створено «Координаційні ради з питань патріотичного виховання» міського/районного рівня («О создании Координационного совета по вопросам патриотического воспитания... 2015; «Об утверждении Положения о Координационном совете... 2017; «О создании Координационного совета по вопросам патриотического воспитания... 2019). Їх діяльність як консультативно-дорадчих органів полягала у консолідації і координації діяльності органів виконавчої влади, місцевого самоврядування, військових частин, підприємств, установ, організацій, засобів масової інформації, а також громадських об'єднань у сфері патріотичного виховання. До основних функцій Рад належали підготовка пропозицій із питань патріотичного виховання, участь у підготовці відповідних програм та проєктів, організація та проведення різноманітних заходів («Об утверждении Положения о Координационном совете... 2017; «О создании Координационного совета по вопросам патриотического воспитания... 2019).

До прикладу, в тимчасово окупованому м. Снакієве (Донецька обл.) під егідою місцевої Координаційної ради у 2019 р. було проведено понад 200 заходів патріотичного спрямування за участю місцевих мешканців, зокрема учнівської та студентської молоді: військово-патріотичні змагання з початкової військової та медико-санітарної підготовки «Майбутній воїн» та «Молода Гвардія»; екскурсійні поїздки до військово-історичного музею «великої вітчизняної війни» (м. Донецьк), меморіального комплексу «Савур-Могила»; акції «Вахта пам'яті», «Згадаймо всіх поіменно», «Ветеран живе поряд», мітинги, присвячені «дню перемоги», «дню республіки», «дню визволення міста». За сприяння Ради у місцевих закладах освіти усіх рівнів було організовано: лекції, доповіді, бесіди, тематичні вечори, зустрічі з ветеранами «великої вітчизняної війни» 1941–1945 рр. та учасниками місцевих незаконних збройних формувань, «уроки мужності», військово-спортивні та військово-технічні ігри, походи по місцях боїв («Об итогах работы Координационного совета... 2020).

Варто зауважити, що кількість проведених військово-спортивних заходів, спрямованих на підвищення мотивації молоді до військової служби та готовності до захисту Вітчизни, та учас-

ників таких заходів; закладів освіти, над якими шефствують військові формування, а також кількість молоді, яка виконала нормативи фізкультурно-спортивного комплексу «Готовий до праці та оборони», було визначено індикаторами ефективності військово-патріотичного виховання («Об утверждении порядка использования системы объективных критериев... 2017). Водночас, кількісні показники не можуть свідчити про ефективність, адже підхід до організації подібних заходів спирався на можливості адміністративного апарату. Тобто організатори заходів забезпечували високу явку учасників, особливо серед учнівської/студентської молоді, котра не мала змоги уникнути участі.

Адміністрація закладів освіти, у свою чергу, розроблювала внутрішню нормативну базу для здійснення патріотичного виховання молоді. До прикладу, «Концепція виховної роботи Донецького національного університету» однією зі стратегічних задач виховної роботи у закладі визначала *«формування і розвиток у студентів патріотичної свідомості, прагнення виконувати професійний і військовий обов'язок»*. «Програма патріотичного виховання студентів на 2016–2020 роки», у свою чергу, передбачала проведення кафедрними заходів як у ході освітньої, так і позааудиторної діяльності студентів. Заплановані заходи під час освітнього процесу передбачали проведення тематичних лекцій, присвячених знаменним датам «республіки», розроблення навчальних курсів зі всесвітньої історії, історії росії та «Вітчизни», виконання курсових робіт з цієї тематики, роботу в археологічному музеї. Тематика заходів позааудиторної діяльності також мала виразний воєнно-історичний характер («Концепция воспитательной работы. Программа патриотического воспитания... 2016).

«Методичні рекомендації для педагогічних працівників освітніх установ середньої професійної освіти з підвищення рівня патріотичного, духовно-морального виховання молоді, формування активної життєвої позиції» одним із напрямів системи роботи з патріотичного виховання визначають військово-патріотичне виховання. Воно, у свою чергу, спрямоване на формування позитивного ставлення студентів до військової служби, підвищення її престижу через зустрічі з ветеранами «великої вітчизняної війни», відвідування військових частин, зустрічі з їх особовим складом, їх спільні військово-патріотичні, військово-спортивні заходи тощо («Об утверждении Методических рекомендаций... 2016). Готов-

ність студентської молоді виконувати військовий обов'язок, вочевидь, розглядалася як важлива умова для можливої мобілізації. Дійсно, ця категорія осіб підлягала загальному призову, оголошеному на окупованих територіях у лютому 2022 р., і була залучена до бойових дій проти Сил оборони України.

Незважаючи на те, що з 2014 р. тимчасово окуповані території Донецької і Луганської областей імітували державність, зокрема через розроблення нормативно-правової бази, тенденція укріплення зв'язків псевдореспублік із росією не лише зберігалася, а й посилювалася, що відображалося у відповідних документах, зокрема, «доктрині “російський Донбас”», розробленій у 2021 році. Хоча вона й не мала безпосереднього відношення до патріотичного (військово-патріотичного) виховання, однак, висвітлила погляди російського керівництва на подальше існування псевдореспублік: вони позиціонувалися як «російські національні держави». При цьому однією із задач «доктрини» було визначено «укріплення російської національної самосвідомості, патріотизму... народу Донбасу...». Серед інших задач: «засвідчити факт історичної, духовно-культурної і соціально-економічної єдності з Росією, актуалізувати положення про нерозривні і взаємовигідні економічні зв'язки Донбасу з Росією; визначити духовну спадщину Донбасу як самобутню і невід'ємну складову російської культури; повернути Донбас у якості суб'єкта до сфери російського історичного простору». Також у «доктрині» було відкрито задекларовано наміри політичного керівництва російської федерації щодо подальших дій відносно тимчасово окупованих територій України: їхнє «майбутнє лише з Росією» через подальше набуття мешканцями псевдореспублік російського громадянства, інтеграцію з її соціальними, культурними та економічними інститутами. Зокрема, у червні того ж року «наказом» так званого міністерства освіти і науки «ДНР» було проголошено про повну інтеграцію «республіканської» системи освіти в освітній простір російської федерації, зокрема було введено вивчення предмета «Росія у світі» («О внесении изменений в Государственный образовательный стандарт... 2021). Не менш важливими видаються твердження про «встановлення контролю ДНР і ЛНР над усіма територіями Донецької і Луганської областей», «ліквідація української держави у сучасному вигляді...» («Доктрина “Русский Донбас”». 2021), що лише підтверджувало наміри військово-політичного керівництва російської

федерації продовжувати збройну агресію проти України. Для молоді окупованих районів Донбасу, особливо юнаків призовного віку, це означало лише посилення мілітаризації.

Висновки. З 2015 р. «патріотичне виховання» населення, особливо дітей, які народилися під час окупації, стало важливим напрямом роботи у квазіреспубліках. Підготовка та формування готовності до «захисту Вітчизни» потребували відповідної ідеологічної основи, що знайшла своє відображення у нормативних документах у сфері патріотичного виховання. Перші документи у так званих ДНР/ЛНР з'явилися майже одночасно – влітку 2015 року. Основоположними нормативними актами у сфері патріотичного виховання молоді квазіутворень ОРДЛО стали «концепція патріотичного виховання дітей і молоді, яка навчається, донецької народної республіки» та «закон про систему патріотичного виховання громадян луганської народної республіки». Реалізація викладених у них положень почала здійснюватися через відповідні програми. У цілому, у період 2015–2021 рр. окупаційні адміністрації розробили низку документів у цій сфері: законів, концепцій, програм, наказів, методичних рекомендацій тощо.

Аналіз їх змісту дає можливість виокремити певні узагальнюючі положення. Очікуваний

результат реалізації завдань з військово-патріотичного виховання пов'язаний із військовою справою: підвищення престижу військової служби (відповідно укомплектованість незаконних збройних формувань та кількість поданих заяв до проходження військової служби), готовність місцевої молоді до захисту «Вітчизни» та виконання військового обов'язку у разі оголошення загальної мобілізації (набуття базової військової підготовки у військово-патріотичних клубах, воєнізованих таборах тощо). При цьому використане у документах поняття «Вітчизна» не мало конкретної географічної прив'язки. Змістове наповнення заходів військово-патріотичного виховання ґрунтувалося на тематиці, що так чи інакше апелювала до подій «великої вітчизняної війни», а також збройного конфлікту, розв'язаного на Донбасі на початку 2014 року. У більш пізніх документах згадується росія у контексті вивчення її історії, укріплення гуманітарних зв'язків, зокрема через співробітництво у сфері військово-патріотичного виховання тощо. Інтеграційних процесів між так званими ДНР/ЛНР та російською федерацією дише посилювалася і сягнула кульмінації із початком широкомасштабного вторгнення в Україну.

СПИСОК ВИКОРИСТАНИХ ДЖЕРЕЛ І ЛІТЕРАТУРИ

Bækken, H. (2024). Forging Frontline Russians: Militarized Patriotism and Identity Policy in the Occupied Donbas. *Communist and Post-Communist Studies*, pp. 1–25.

Barbieri, J. (2023). Raising Citizen-Soldiers in Donbas: Russia's Role in Promoting Patriotic Education Programmes in the Donetsk and Luhansk Peoples' Republics. *Ethnopolitics*, p. 1–22.

Oliinyk, H. & Bækken, H. (2023). Military-Patriotic Infrastructure of the Russian Proxy Republics in Eastern Ukraine (2014–2022). URL: <https://fhs.brage.unit.no/fhs-xmlui/handle/11250/3101161> [дата зверн.: 03.01.2025].

Pashkova, O. (2023). Militarization of the youth of the temporary occupied territories of the Donetsk and Luhansk regions as a systemic phenomenon. (Ed. M. Koval). *Theoretical and applied aspects of the Russian-Ukrainian war: hybrid aggression and national resilience*. Kharkiv: TECHNOLOGY CENTER PC, pp. 244–250.

«Доктрина “Русский Донбасс”» (2021). URL: <https://web.archive.org/web/20250102213720/https://russian-center.ru/8315-2/> [дата зверн.: 17.01.2025].

«Концепция воспитательной работы. Программа патриотического воспитания студентов Донецкого национального университета на 2016–2020 годы: сборник нормативных актов Донецкого национального университета». (2016). URL: <https://surl.li/rvunmc> [дата зверн.: 17.01.2025].

«Концепция патриотического воспитания детей и учащейся молодежи Донецкой Народной Республики». (2015). URL: https://school6.ya-dn.ru/p_classruk/20191114-1.pdf [дата зверн.: 17.01.2025].

«О внесении изменений в Государственный образовательный стандарт среднего общего образования». (2021). URL: <https://web.archive.org/web/20220225101346/http://npa.dnronline.su/2021-07-02/prikaz-ministerstva-obrazovaniya-i-nauki-donetskoj-narodnoj-respubliki-80-np-ot-23-06-2021-g-o-vnesenii-izmenenij-v-gosudarstvennyj-obrazovatelnyj-standart-srednego-obshhego-obrazovaniia.html> [дата зверн.: 17.01.2025].

«О внесении изменений в Закон Луганской Народной Республики «Об образовании» по вопросам воспитания обучающихся». (2021). URL: <https://web.archive.org/web/20250214134724/https://lug-info.ru/storage/b/d/f/3790/0dea7e09-3d90-4f46-b66a-1c9b88bd8d6c.pdf> [дата зверн.: 17.01.2025].

«О системе патриотического воспитания граждан Луганской Народной Республики». (2015). URL: <https://web.archive.org/web/20210612110643/https://www.nslnr.su/zakonodatelstvo/normativno-pravovaya-baza/1732/> [дата зверн.: 17.01.2025].

«О создании Координационного совета по вопросам патриотического воспитания детей и молодежи». (2015). URL: surl.li/imjuxr [дата зверн.: 17.01.2025].

«О создании Координационного совета по вопросам патриотического воспитания граждан Донецкой Народной Республики». (2019). URL: <https://surl.li/mrkmin> [дата зверн.: 17.01.2025].

«Об итогах работы Координационного совета по вопросам патриотического воспитания граждан при администрации города Енакиево за 2019 год». (2020). URL: https://web.archive.org/web/sitemap/https://web.archive.org/web/20200403130829/http://enakievo.org/assets/docs/rasporyageniya_glavi/2020/02/rasporyagenie_122_25.02.2020.pdf [дата зверн.: 17.01.2025].

«Об образовании». (2016). URL: <https://web.archive.org/web/20201203002502/https://www.nslnr.su/zakonodatelstvo/normativno-pravovaya-baza/3606/> [дата зверн.: 17.01.2025].

«Об основах государственной молодежной политики». (2015). URL: <https://web.archive.org/web/20210426203428/https://nslnr.su/zakonodatelstvo/normativno-pravovaya-baza/1891/> [дата зверн.: 17.01.2025].

«Об утверждении Государственной целевой программы “Патриотическое воспитание подрастающего поколения Луганской Народной Республики на 2016-2020 годы”». (2016). URL: https://web.archive.org/web/20180128040531/http://krasnodon.su/images/pdf2017/celevaya-programma_patrioticheskoe-vospitanie-podrastayuschego-pokoleniya-lnr-na-2016-2020-gg.pdf [дата зверн.: 17.01.2025].

«Об утверждении Методических рекомендаций для педагогических работников образовательных учреждений среднего профессионального образования по повышению уровня патриотического, духовно-нравственного воспитания молодежи, формированию активной гражданской позиции». (2016). URL: <https://web.archive.org/web/20250214135713/http://mondnr.ru/dokumenty/send/11-metodicheskie-materialy/127-metodicheskie-rekomendatsii> [дата зверн.: 17.01.2025].

«Об утверждении Положения о Координационном совете по вопросам патриотического воспитания детей и молодежи». (2017). URL: <https://web.archive.org/web/20250214133441/https://sovminlr.ru/docs/30.10.2017/u670.pdf> [дата зверн.: 17.01.2025].

«Об утверждении порядка использования системы объективных критериев, которые выступают в качестве обобщенных оценочных показателей (индикаторов) результативности системы патриотического воспитания». (2017). URL: <https://is.gd/yAXxGW> [дата зверн.: 17.01.2025].

«Об утверждении Программы “Патриотическое воспитание детей и молодежи Донецкой Народной Республики”». (2017). URL: https://web.archive.org/web/20220224111913/http://mincult.govdnr.ru/sites/default/files/rasporiazhglavan252_09082017.pdf [дата зверн.: 17.01.2025].

«Об утверждении Республиканской программы патриотического воспитания граждан Донецкой Народной Республики на 2020-2022 годы». (2020). URL: <https://pravdnr.ru/wp-content/uploads/2020/05/postanovlenie-22-3.pdf> [дата зверн.: 17.01.2025].

«Об утверждении уполномоченного исполнительного органа государственной власти, ответственного за осуществление государственной политики по патриотическому воспитанию». (2017). URL: <https://nslnr.su/zakonodatelstvo/normativno-pravovaya-baza/4925/> [дата зверн.: 17.01.2025].

URL: <https://web.archive.org/web/20200927221110/https://nslnr.su/zakonodatelstvo/konstitutsiya/> [дата зверн.: 17.01.2025].

Калінічева, Г.І. (за заг. ред.). (2020). *Вища освіта України в контексті цивілізаційних змін та викликів: стан, проблеми, перспективи розвитку*. Київ: Фенікс, 400 с.

Мовчан, С., Суляліна, М., Галай, А. (2020). *Освітнє поле на тимчасово окупованих територіях України (2014-2019 рр.)*. Київ, 59 с.

Пашкова, О. (2023). Нормативно-правова основа мілітаризації молоді тимчасово окупованих територій Донецької і Луганської областей. *Українське військо: сучасність та історична ретроспектива: Збірник матеріалів III Міжнародної науково-практичної конференції*. Київ, Україна, 23 листопада 2022 р. Київ: НУОУ, с. 73.

Свинаренко, Н. (2022). Втілення російських державних доктрин у освіті на тимчасово окупованих територіях Донецької та Луганської областей (2014-2022). (Ред. В. Бодак, М. Пантюк, М. Галів, В. Льницький, М. Віхляєв). *Російсько-українська війна (2014–2022): історичні, політичні, культурно-освітні, релігійні, економічні та юридичні аспекти*. Рига : Baltija Publishing, с. 646–653.

Тищенко, Ю., Каздобіна, Ю., Гучакова, Т., Смірнов, О., Горобчишина, С. & Дуда, А. (2016). *Крим після анексії. Державна політика, виклики, рішення та дії. Біла книга*. Київ: ТОВ «Агентство» Україна», 148 с.

REFERENCES

Bækken, H. (2024). Forging Frontline Russians: Militarized Patriotism and Identity Policy in the Occupied Donbas. *Communist and Post-Communist Studies*, pp. 1–25. [in English].

Barbieri, J. (2023). Raising Citizen-Soldiers in Donbas: Russia’s Role in Promoting Patriotic Education Programmes in the Donetsk and Luhansk Peoples’ Republics. *Ethnopolitics*, p. 1–22. [in English].

“Doktrina “Russkyi Donbass”. (2021). [“The Russian Donbass Doctrine”]. URL: <https://web.archive.org/web/20250102213720/https://russian-center.ru/8315-2/> [Accessed: 17.01.2025]. [in Russian].

Kalinicheva, H.I. (ed.). (2020). *Vyshcha osvita Ukrainy v konteksti tsyvilizatsiinykh zmin ta vyklykiv: stan, problemy, perspektyvy rozvytku* [Higher education of Ukraine in the context of civilizational changes and challenges: state, problems, development prospects]. Kyiv: Feniks, 400 s. [in Ukrainian].

“Konceptiya patrioticheskogo vospitaniya detej i uchashesysya molodezhi Doneckoj Narodnoj Respubliki”. (2015). [The concept of patriotic education of children and students of the Donetsk People’s Republic]. URL: https://school6.ya-dn.ru/p_classruk/20191114-1.pdf [Accessed: 17.01.2025]. [in Russian].

“Konceptiya vospitatelnoj raboty. Programma patrioticheskogo vospitaniya studentov Doneckogo nacionalnogo universiteta na 2016-2020 gody: sbornik normativnyh aktov Doneckogo nacionalnogo universiteta”. (2016). [“Concept of educational work. Patriotic education program for students of Donetsk National University for 2016-2020: collection of normative acts of Donetsk National University”]. URL: <https://surl.li/rvunmc> [Accessed: 17.01.2025]. [in Russian].

Movchan, S., Sulialina, M. & Halai, A. (2020). *Osvitnie pole na tymchasovo okupovanykh terytoriiakh Ukrainy (2014-2019 rr.)* [Educational field in the temporarily occupied territories of Ukraine (2014-2019)]. Kyiv, 59 s. [in Ukrainian].

Oliinyk, H. & Bækken, H. (2023). Military-Patriotic Infrastructure of the Russian Proxy Republics in Eastern Ukraine (2014–2022). URL: <https://fhs.brage.unit.no/fhs-xmlui/handle/11250/3101161> [Accessed 03.01.2025]. [in English].

“O sisteme patrioticheskogo vospitaniya grazhdan Luganskoj Narodnoj Respubliki”. (2015). [“On the system of patriotic education of citizens of the Luhansk People’s Republic”]. URL: <https://web.archive.org/web/20210612110643/https://www.nslnr.su/zakonodatelstvo/normativno-pravovaya-baza/1732/> [Accessed: 17.01.2025]. [in Russian].

“O vnesenii izmenenij v Gosudarstvennyj obrazovatelnyj standart srednego obshego obrazovaniya”. (2021). [“On Amendments to the State Educational Standard of Secondary General Education”]. URL: <https://web.archive.org/web/20220225101346/http://npa.dnronline.su/2021-07-02/prikaz-ministerstva-obrazovaniya-i-nauki-donetskoj-narodnoj-respubliki-80-np-ot-23-06-2021-g-o-vnesenii-izmenenij-v-gosudarstvennyj-obrazovatelnyj-standart-srednego-obshhego-obrazovani.html> [Accessed: 17.01.2025]. [in Russian].

“O vnesenii izmenenij v Zakon Luganskoj Narodnoj Respubliki “Ob obrazovanii” po voprosam vospitaniya obuchayushchihsya”. (2021). [“On Amendments to the Law of the Luhansk People’s Republic “On Education” on issues of moral education of students]. URL: <https://web.archive.org/web/20250214134724/https://lug-info.ru/storage/b/d/f/3790/0dea7e09-3d90-4f46-b66a-1c9b88bd8d6c.pdf> [Accessed: 17.01.2025]. [in Russian].

“Ob obrazovanii”. (2016). [“On education”]. URL: <https://web.archive.org/web/20201203002502/https://www.nslnr.su/zakonodatelstvo/normativno-pravovaya-baza/3606/> [Accessed: 17.01.2025]. [in Russian].

“Ob osnovah gosudarstvennoj molodezhnoj politiki”. (2015). [“On the Fundamentals of State Youth Policy”]. URL: <https://web.archive.org/web/20210426203428/https://nslnr.su/zakonodatelstvo/normativno-pravovaya-baza/1891/> [Accessed: 17.01.2025]. [in Russian].

“Ob utverzhdenii Gosudarstvennoj celevoj programmy “Patrioticheskoe vospitanie podrastayushogo pokoleniya Luganskoj Narodnoj Respubliki na 2016-2020 gody”. (2016). [“On approval of the State Target Program “Patriotic education of the younger generation of the Luhansk People’s Republic for 2016-2020”]. URL: https://web.archive.org/web/20180128040531/http://krasnodon.su/images/pdf2017/celevaya-programma_patrioticheskoe-vospitanie-podrastayushogo-pokoleniya-lnr-na-2016-2020-gg.pdf [Accessed: 17.01.2025]. [in Russian].

“Ob utverzhdenii Metodicheskikh rekomendacij dlya pedagogicheskikh rabotnikov obrazovatelnyh uchrezhdenij srednego professionalnogo obrazovaniya po povysheniyu urovnya patrioticheskogo, duhovno-nravstvennogo vospitaniya molodyozhi, formirovaniyu aktivnoj grazhdanskoj pozicii”. (2016). [“On approval of the Methodological recommendations for teaching staff of educational institutions of secondary vocational education on increasing the level of patriotic, spiritual and moral education of young people, and the formation of an active civic position”]. URL: <https://web.archive.org/web/20250214135713/http://mondnr.ru/dokumenty/send/11-metodicheskie-materialy/127-metodicheskie-rekomendatsii> [Accessed: 17.01.2025]. [in Russian].

“Ob utverzhdenii poryadka ispolzovaniya sistemy obektivnyh kriteriev, kotorye vystupayut v kachestve obobshennyh ocenochnyh pokazatelej (indikatorov) rezultativnosti sistemy patrioticheskogo vospitaniya”. (2017). [“On approval of the procedure for using a system of objective criteria that act as generalized evaluation indicators of the effectiveness of the patriotic education system”]. URL: <https://is.gd/yAXxGW> [Accessed: 17.01.2025]. [in Russian].

“Ob utverzhdenii Programmy “Patrioticheskoe vospitanie detej i molodezhi Doneckoj Narodnoj Respubliki”. (2017). [“On approval of the Program “Patriotic education of children and youth of the Donetsk People’s Republic”]. URL: https://web.archive.org/web/20220224111913/http://mincult.govdnr.ru/sites/default/files/rasporyazhglavan252_09082017.pdf [Accessed: 17.01.2025]. [in Russian].

“Ob utverzhdenii Respublikanskoj programmy patrioticheskogo vospitaniya grazhdan Doneckoj Narodnoj Respubliki na 2020-2022 gody”. (2020). [“On approval of the Republican program of patriotic education of citizens of the Donetsk People’s Republic for 2020-2022”]. URL: <http://web.archive.org/web/20200511022053/https://pravdnr.ru/wp-content/uploads/2020/05/postanovlenie-22-3.pdf> [Accessed: 17.01.2025]. [in Russian].

“Ob utverzhdenii upolnomochennogo ispolnitelnogo organa gosudarstvennoj vlasti, otvetstvennogo za osushchestvlenie gosudarstvennoj politiki po patrioticheskomu vospitaniyu”. (2017). [“On approval of the authorized executive body of state power responsible for the implementation of state policy on patriotic education”]. URL: <https://nslnr.su/zakonodatelstvo/normativno-pravovaya-baza/4925/> [Accessed: 17.01.2025]. [in Russian].

“Ob utverzhdenii Polozheniya o Koordinacionnom sovete po voprosam patrioticheskogo vospitaniya detej i molodezhi”. (2017). [On approval of the Regulation on the Coordinating Council on issues of patriotic education of children and youth]. URL: <https://web.archive.org/web/20250214133441/https://sovminlnr.ru/docs/30.10.2017/u670.pdf> [Accessed: 17.01.2025]. [in Russian].

“O sozdanii Koordinacionnogo soveta po voprosam patrioticheskogo vospitaniya detej i molodezhi”. (2015). [On the establishment of the Coordinating Council on issues of patriotic education of children and youth]. URL: surl.li/imjyxr [Accessed: 17.01.2025]. [in Russian].

“O sozdanii Koordinacionnogo soveta po voprosam patrioticheskogo vospitaniya grazhdan Doneckoj Narodnoj Respubliki”. (2019). [On the establishment of the Coordination Council on issues of patriotic education of citizens of the Donetsk People’s Republic]. URL: <https://surl.li/mrkmin> [Accessed: 17.01.2025]. [in Russian].

“Ob itogah raboty Koordinacionnogo soveta po voprosam patrioticheskogo vospitaniya grazhdan pri administracii goroda Enakievo za 2019 god”. (2020). [“On the results of the work of the Coordinating Council on patriotic education of citizens under the Yenakiyevo City Administration for 2019”]. URL: https://web.archive.org/web/sitemap/https://web.archive.org/web/20200403130829/http://enakievo.org/assets/docs/rasporyageniya_glavi/2020/02/rasporyagenie_122_25.02.2020.pdf [Accessed: 17.01.2025]. [in Russian].

Pashkova, O. (2023). Militarization of the youth of the temporary occupied territories of the Donetsk and Luhansk regions as a systemic phenomenon. (Ed. M. Koval). *Theoretical and applied aspects of the Russian-Ukrainian war: hybrid aggression and national resilience*. Kharkiv: TECHNOLOGY CENTER PC, pp. 244–250. [in English].

Pashkova, O. (2023). Normatyvno-pravova osnova militaryzatsii i molodi tymchasovo okupovanykh terytorii Donetskoj i Luhanskoj oblasti [Regulatory and legal basis of militarization of youth of the temporarily occupied territories of Donetsk and Luhansk regions]. *Ukrainske viisko: suchasnist ta istorychna retrospektyva: Zbirnyk*

materialiv III Mizhnarodnoi naukovo-praktychnoi konferentsii. Kyiv, Ukraina, 23 lystopada 2022 r. Kyiv: NUOU, s. 73. [in Ukrainian].

Svynarenko, N. (2022). *Vtillennia rosiiskykh derzhavnykh doktryn u osviti na tymchasovo okupovanykh terytoriiakh Donetskoi ta Luhanskoï oblasti (2014-2022)* [Implementation of Russian state doctrines in education in the temporarily occupied territories of Donetsk and Luhansk regions (2014-2022)]. (Red. V. Bodak, M. Pantiuk, M. Haliv, V. Ilnytskyi, M. Vikhliayev). *Rosiisko-ukrainska viina (2014–2022): istorychni, politychni, kulturno-osvitni, relihiini, ekonomichni ta yurydychni aspekty*. Ryha : Baltija Publishing, s. 646–653. [in Ukrainian].

Tyshchenko, Yu., Kazdobina, Yu., Huchakova, T., Smirnov, O., Horobchyshyna, S. & Duda, A. (2016). *Krym pislia aneksii. Derzhavna polityka, vyklyky, rishennia ta dii. Bila knyha* [Crimea after annexation. Public policy, challenges, solutions and actions. The white book]. Kyiv: TOV “Ahentstvo” Ukraina”, 148 s. [in Ukrainian].

Olha PASHKOVA

PhD of Historical Sciences

The National Defence University of Ukraine

(Kyiv, Ukraine)

ORCID: <https://orcid.org/0000-0002-6525-4613>

MILITARIZATION OF YOUTH IN THE TEMPORARILY OCCUPIED TERRITORIES OF DONBAS THROUGH THE PRISM OF REGULATORY DOCUMENTS OF THE OCCUPIED ADMINISTRATIONS (2015–2021)

Maintaining the loyalty of the population of the temporarily occupied territories of Donbas to the occupation administrations and the russian regime, promoting and entrenching the ideology of the “russian world”, squeezing everything Ukrainian out of public life and forming a cult of war among children and youth required an appropriate “legislative” basis. Considering that, the occupation administrations began to develop a “normative framework” to regulate the issues of “patriotic education” of the local population.

Regulatory and legal acts (laws, concepts, programs, methodological recommendations, etc.) developed in the period 2015–2021 reflected the main approaches and views on the education of “republicans”, identified the subjects of state regulation and management in this area. The content of patriotic (military-patriotic) education measures was based on the narratives of Soviet and modern russian historical thought, appealed to military themes (the Great Patriotic War of 1941–1945, the liberation of Donbas from the “fascists”, the modern armed conflict) and the exploitation of nostalgia for Soviet educational practices (“Ready for labour and defence”).

The main object of influence (target audience) was local youth, including secondary and high school children, as well as students. The militarization (or so-called military-patriotic education) of the population was aimed, on the one hand, at forming the “worldview” of young people (primarily the generation of children born during the period of temporary occupation since 2014), and on the other hand, at preparing them for “defending the Motherland” in case of an escalation of the armed conflict between russia and Ukraine.

Thus, the overall goal of forming the “patriotism” of the population of the occupied territories of Donetsk and Luhansk regions was to maintain their loyalty to the occupation administrations, develop personnel potential for staffing local illegal armed formations, and use them as a mobilization resource.

Keywords: *regulatory framework, legislation, military-patriotic education, militarization, occupation, youth.*

Віктор ДЕЙНЕГА

*Музей важкої бомбардувальної авіації –
Філія Національного військово-історичного музею
України (Полтава, Україна)
ORCID: <https://orcid.org/0000-0003-1385-6599>
Електронна пошта: mvba@ukr.net*

ОРГАНІЗАЦІЙНО-МЕТОДИЧНІ ТА НАУКОВО-ІСТОРИЧНІ ЗАСАДИ КОМПЛЕКТУВАННЯ ФОНДІВ МУЗЕЮ ВАЖКОЇ БОМБАРДУВАЛЬНОЇ АВІАЦІЇ

У статті автор визначив цілі комплектування музейних фондів філії Національного військово-історичного музею України – Музею важкої бомбардувальної авіації, виокремив основні джерела комплектування, назвав фахівців музею, які відповідають за цей напрям роботи. Надано розгорнутий опис підходу до комплектування фондів, за результатами застосування якого значно поповнено фондове зібрання філії зразками озброєння, військової техніки, фотографіями, предметами уніформології, фалеристики, вексилології тощо. У дослідженні детально розкрито алгоритм постановки на облік музейних предметів починаючи від нормативно-правової бази і закінчуючи складанням науково-уніфікованого паспорту на предмети основного фонду тощо. Систематизовано і проаналізовано кількісні показники предметів основного та науково-допоміжного фондів філії, що репрезентують в основному предмети озброєння і техніки, а також значну кількість нагород, речові предмети, прапори, твори образотворчого мистецтва, фотографії, що підтверджує комплексний підхід до формування фондової колекції.

Автор також перелічив окремі музейні предмети фонду озброєння і військової техніки філії та джерела його комплектування за роками надходження (2017–2022 рр.). У зв'язку з триваючою російсько-українською війною у статті окремо розглянуто порядок евакуації та збереження її музейних предметів в умовах воєнного стану, що є актуальним для всіх музейних установ.

Ключові слова: *військові музеї, військова історія, музеєзнавство, музейний фонд, військова авіаційна техніка.*

Постановка проблеми. Комплектування фондів є найважливішою складовою діяльності філії Національного військово-історичного музею України – Музею важкої бомбардувальної авіації (далі – НВІМУ–МВБА). Фактично, цей напрям забезпечує життєдіяльність музею та є базисним для збереження історичної спадщини стратегічної авіації. Систематичне, комплексне та наукове комплектування фондів не лише зберігає музейні пам'ятки для наступних поколінь, а й дає музею змогу постійно оновлювати і розширювати експозиції, посилюючи свою культурно-освітню функцію. Таким чином, розгляд практичних аспектів комплектування музейних фондів Музею важкої бомбардувальної авіації набуває особливого значення та потребує проведення окремого дослідження.

Аналіз останніх досліджень і публікацій. Узагальнюючого дослідження, що розкривало би практичні аспекти комплектування музейних фондів Музею важкої бомбардувальної авіації, не проводилося. Матеріалів, що висвітлювали би це питання, не було опубліковано. Таким чином, актуальність статті полягає у тому, що вперше, на основі Звітів про діяльність філії НВІМУ–МВБА з 2016 по 2023 рік, складених автором, а також його спогадів щодо безпосередньої участі у організації діяльності філії НВІМУ–МВБА (2009–2023 рр.) у статті розглянуто практичні аспекти комплектування її музейних фондів. Водночас автор залучив наукові праці з військового музеєзнавства, з-поміж яких доцільно згадати ґрунтовне дослідження й публікації Л. Міненко (Міненко, Л. М. 2021).

Мега статті полягає у розкритті наукових підходів та організаційно-методичних засад сучасної воєнно-музейної роботи в Україні на прикладі не введених у науковий обіг документальних матеріалів Національного військово-історичного музею України – Музею важкої бомбардувальної авіації.

Виклад основного матеріалу дослідження. З 2016 р. наукове комплектування фондів Музею здійснювалося відповідно до Наукової концепції головної музейної інституції Збройних Сил України – Національного військово-історичного музею України, а також відповідно до вимог його Статуту, внутрішніх регламентних документів філії, затверджених НВІМУ, річних Перспективних планів роботи тощо. Оскільки цілі комплектування фондів філії узгоджуються з цілями головного музею, а також на основі аналізу Звітів про діяльність філії НВІМУ–МВБА з 2016 по 2023 рік^{1;2;3;4;5;6;7}, можна визначити такі цілі комплектування філії:

- поповнення музейної колекції;
- доповнення тематичних розділів експозиції і створення виставок;
- збір і збереження військово-історичних цінностей зі сфери стратегічної авіації та інших зразків озброєння та військової техніки;
- документування сучасних подій, зокрема участі військової авіації у російсько-українській війні.

¹ Звіт про діяльність філії НВІМУ–МВБА (м. Полтава) за 2017 рік. Архів філії НВІМУ–МВБА. Документальний фонд. 16 арк.

² Звіт про діяльність філії НВІМУ–МВБА (м. Полтава) за 2018 рік. Архів філії НВІМУ–МВБА. Документальний фонд. 17 арк.

³ Звіт про діяльність філії НВІМУ–МВБА (м. Полтава) за 2019 рік. Архів філії НВІМУ–МВБА. Документальний фонд. 21 арк.

⁴ Звіт про діяльність філії НВІМУ–МВБА (м. Полтава) за 2020 рік. Архів філії НВІМУ–МВБА. Документальний фонд. 11 арк.

⁵ Звіт про діяльність філії НВІМУ–МВБА (м. Полтава) за 2021 рік. Архів філії НВІМУ–МВБА. Документальний фонд. 11 арк.

⁶ Звіт про діяльність філії НВІМУ–МВБА (м. Полтава) за 2022 рік. Архів філії НВІМУ–МВБА. Документальний фонд. 9 арк.

⁷ Звіт про діяльність філії НВІМУ–МВБА (м. Полтава) за 2023 рік. Архів філії НВІМУ–МВБА. Документальний фонд. 9 арк.

Крім того, аналіз звітних документів дав змогу визначити основні джерела комплектування⁸:

- фонди, передані НВІМУ після приєднання Полтавського музею дальньої авіації як філії (2016 р.);
- безоплатна передача предметів основного фонду за рішеннями і наказами Міністерства оборони України та нарядами його структурних підрозділів;
- внутрішнє переміщення авіатехніки й артилерійського озброєння з інших філій НВІМУ: Волинського регіонального музею українського війська та військової техніки і музею Ракетних військ стратегічного призначення;
- безоплатна (платна) передача музейних предметів (фотографій, документів тощо) приватними особами.

Такий підхід до комплектування фондів значно поповнив фондове зібрання філії НВІМУ – МВБА зразками озброєння, військової техніки, фотографіями, предметами уніформології, фалеристики, вексилології тощо.

Відповідальність за комплектування фондів покладено (за посадами) на завідувача філії, начальника науково-фондової роботи та зберігача фондів. Комплектування і облік музейних предметів філії координує і контролює головна музейна установа – Національний військово-історичний музей України, перед яким зберігач фондів регулярно звітує. Крім того, раз на рік обов'язково здійснюється інвентаризація музейних фондів філії згідно з обліковою документацією головного музею ЗС України. Під час передавання музейних предметів між філіями НВІМУ для проведення виставок, зусиллями зберігача фондів забезпечується співпраця зі зберігачами фондів інших філій із належним оформленням документації.

Облік музейних предметів. З 2016 р. облік фондів філії здійснювався відповідно до Інструкції з організації обліку музейних предметів, затвердженої наказом Міністерства культури України від 21.07.2016 № 580 (Про затвердження Інструкції з організації обліку музейних предметів. 2024). З жовтня 2020 р. облік здійснюється згідно з Інструкцією з організації обліку музейних предметів державної частини музейного фонду України Національного військово-історичного музею

⁸ Спогади завідувача філії НВІМУ–МВБА Дейнеги Віктора Григоровича щодо організації діяльності філії НВІМУ–МВБА (2009–2023 рр.). Записано власноруч 26.03.2024. Архів філії НВІМУ–МВБА. Документальний фонд. 52 с.

України та його філій⁹. У філії зберігаються дублікати актів приймання-передавання предметів на матеріально-відповідальне зберігання, актів приймання-передавання предметів на постійне і тимчасове зберігання, науково-уніфікованих паспортів на музейні предмети, а також картотеки. Процедурою приймання музейних предметів на постійне зберігання у філії передбачено надсилання до НВІМУ примірників: акта приймання-передавання, експертного висновку наукової експертизи на предмети основного фонду та акта оцінки, розглянутого фондово-закупівельною комісією філії, а також копії протоколу. Після затвердження експертного висновку, акта оцінки та рішення фондово-закупівельної комісії НВІМУ про віднесення предметів до музейного фонду та конкретної групи зберігання, ці предмети реєструють у фондово-обліковій документації НВІМУ та передають на матеріально-відповідальне зберігання у філії. Після отримання від НВІМУ акта приймання-передавання музейних предметів, їх фіксують у фондово-обліковій документації філії. Також складають науково-уніфікований паспорт на предмети основного фонду. Один примірник паспорта направляють до НВІМУ. У фондово-обліковій документації, окрім шифру головного музею, вказують шифр філії. На предметі зазначають лише шифри головного музею, порядкові та інвентарні номери книги надходжень філії використовують як допоміжні для обліку та перевірки. Щомісяця філія подає до НВІМУ всю документацію про рух музейних фондів, а також показники науково-фондової роботи.

Саме таку процедуру постановки на облік пройшли предмети, надані іноземними гостями під час відкриття експозиції «Френтік» (2017 р.) (рис. 1). Колекція військового одягу та альбом із фотографіями 1944 року представника української діаспори у США, ветерана Корейської війни 1950–1953 рр., громадського активіста, діяча Українського національного державного союзу, члена екзильного уряду УНР, члена та голови (1984–1989 рр.) Української Національної Ради П. Д. Лимаренка, а також книга, що містить розсекречені документи спецслужб США про опера-

⁹ Інструкція з організації обліку музейних предметів державної частини музейного фонду України Національного військово-історичного музею України та його філій: погоджено протоколом фондово-закупівельної комісії від 16.10.2020. Архів філії НВІМУ–МВБА. Документальний фонд. 121 арк.

Рис. 1. Відкриття експозиції «Френтік» у філії Національного військово-історичного музею України – Музею важкої бомбардувальної авіації, м. Полтава, 2017 р.
(джерело: фотофонд філії НВІМУ–МВБА (м. Полтава)*)

* На фото зліва стоїть командувач сухопутних військ США у Європі Бен Ходжес, справа – директор НВІМУ Владислав Таранець, у центрі – старший науковий співробітник філії МВБА, в минулому льотчик, полковник ЗС України Петро Романюк.

Рис. 2. Командувач сухопутних військ США у Європі Бен Ходжес під час перегляду експозиції філії Національного військово-історичного музею України – Музею важкої бомбардувальної авіації, м. Полтава, 2017 р.
(джерело: фотофонд філії НВІМУ–МВБА (м. Полтава))

цію «Френтік», яку подарував командувач сухопутних військ США у Європі Бен Ходжес (рис. 2). Він був присутній і на відкритті експозиції.

Розглянемо кількісні показники предметів основного та науково-допоміжного фондів філії станом на 31.12.2023 (табл. 1).

Дані табл. 1 свідчать, що за вісім років діяльності (2016–2023 рр.) фонд філії НВІМУ–МВБА склав понад 15 тис. одиниць основного фонду. Основну частину складають предмети озброєння і техніки, що є зрозумілим, враховуючи мету діяльності музею. Філія НВІМУ–МВБА має також значну кількість нагород, речові предмети, прапори, твори образотворчого мистецтва, фотографії, що підтверджує комплексний підхід до формування фондової колекції. Порівняно з основним фондом, науково-допоміжний є меншим, адже основним завданням музею є експонування зразків військових літаків, авіаційної техніки та інших видів озброєння та автомобільної і бронетанкової техніки.

Серед переліку фондової колекції філії є унікальні музейні предмети основного й науково-допоміжного фондів. У першу чергу це авіаційна техніка – літаки і вертольоти:

- літак Ту-160, у жодному музеї світу немає подібного музейного експонату;
- літак Ту-95МС, філія НВІМУ-МВБА – єдиний музей в Україні, де є такий літак;
- літаки Ту-22М3, Ту-16, Ту-22КД – одиничні екземпляри в Україні;
- вертоліт Мі-6А – одиничні екземпляри в Україні.

Крім того, фондове зібрання містить й інші предмети основного і науково-допоміжного фон-

дів, що складаються зі зразків озброєння, військової техніки, предметів уніформології тощо:

- зенітна гармата LGO «Бофорс» (Швеція) – таких в Україні всього дві;
- залишки американського військового літака Р-51 «Мустанг», збитого у 1944 р., що були знайдені під час спільної українсько-американської пошукової операції на місці падіння біля села Трояни Одеської обл.;
- кулемет Другої світової війни ШКАС;
- патефон, випущений у 1942 р. у блокадному Ленінграді;
- навігаційна система – індикатор відображення позиції та самонаведення (РНІ) італійського літака FIAT G – 91;
- льотна військова форма одягу (американська, англійська, радянська) часів Другої світової війни;
- військовий кітель учасника параду перемоги 1945 року;
- гімнастерка учасника Нюрнберзького процесу (охоронця прокурора Руденка) Й. Гофмана;
- військовий кітель першого Президента Ічкерії Джохара Дудаєва;
- фотоальбом із унікальними фотографіями, зробленими американськими військовими у Полтаві в 1944 р. і під час проведення операції «Френтік»;
- футляр медичної аптечки, набір медичних інструментів 30–40-х рр. ХХ ст.;
- перша Книга пам'яті (також Стіна пам'яті) загиблих військовослужбовців, правоохоронців у районі проведення антитерористичної операції на Сході України тощо.

Таблиця 1

Кількість предметів основного та науково-допоміжного фондів філії
Національного військово-історичного музею України – Музею важкої бомбардувальної авіації
станом на 31 грудня 2023 року*

Кількість предметів основного фонду	Типи предметів основного фонду музею								Кількість предметів науково-допоміжного фонду
	Предмети озброєння і техніки	Автомобільна техніка	Нагороди та нагрудні знаки	Прапори	Образотворчі	Речові	Документальні	Фото	
15173	14734	4	46	3	34	78	4	140	217

* Джерело: сформовано автором із використанням Звітів про діяльність філії НВІМУ–МВБА з 2016 по 2023 рік.

Кожний експонат має власну історію. Наприклад, кітель Івана Руснака, українського воєначальника, державного діяча та науковця, першого заступника Міністра оборони України (2014–2023 рр.), генерал-полковника запасу, доктора військових наук, професора, заслуженого діяча науки і техніки України, лауреата Державної премії України в галузі науки і техніки. Саме завдяки підтримці генерала І. Руснака, Полтавський музей дальньої авіації набув статусу філії Національного військово-історичного музею і отримав назву Музей важкої бомбардувальної авіації.

Також у музеї зберігається військовий кітель Джохара Дудаєва. У 1985–1987 рр. полковник Дудаєв був начальником штабу 13-ї гвардійської важкої бомбардувальної авіаційної дивізії, що базувалася у Полтаві. Потім був призначений на посаду командира авіаційної дивізії у м. Тарту (Естонія). У 1992 р. голова Ветеранської організації 226-го гвардійського Сталінградсько-Катовицького Ордена Червоного Прапора важкого бомбардувального авіаційного полку В.О. Булігін був запрошений генералом Дудаєвим до Тарту на святкування Дня авіації. Саме під час цього візиту на згадку про спільну службу Джохар Мусайович і подарував свій кітель, що до грудня 2014 р. зберігався у кімнаті бойової слави 226-го

полку, потім був переданий до Музею 13-ї гвардійської авіадивізії, а зараз зберігається у фондах філії НВІМУ–МВБА.

Як зазначалося вище, основу колекції становлять предмети основного фонду, що, крім авіаційної техніки, більшою мірою, складаються зі зразків озброєння й військової техніки. Перелік окремих музейних предметів із цього фонду та джерела його комплектування за роками надходження наведено у табл. 2.

Аналізуючи джерела комплектування і музейні предмети основного фонду, наведені у табл. 2, можемо виокремити такі особливості. З 2016 р. розпочалося доукомплектування надходженнями згідно з рішеннями і наказами Міністерства оборони України, нарядами Центрального автомобільного управління, Центрального ракетно-артилерійського управління Збройних Сил України. Крім того, відбувалося внутрішнє переміщення авіатехніки й артилерійського озброєння з інших філій НВІМУ – Волинського регіонального музею українського війська та військової техніки і Музею Ракетних військ стратегічного призначення. Крім висвітлення джерел комплектування основних фондів філії НВІМУ–МВБА, можна виокремити ці предмети за роками:

Таблиця 2

Фонд озброєння і військової техніки філії Національного військово-історичного музею України – Музею важкої бомбардувальної авіації та джерела його комплектування за роками надходження (2017–2023 рр.)*

Рік	Назва предмета основного фонду і коротка інформація	Джерело комплектування
1	2	3
2017	120-мм міномет зразка 1938 року; 152-мм гармата-гаубиця Д-20; 122-мм гаубиця Д-30; 100-мм ПТГ Т-12 учбова; 76-мм гармата ЗІС-3 1945 року.	Наряд від 14.02.2017 № 342/2/М11/17-205, розпорядження начальника Центрального ракетно-артилерійського управління від 22.03.2017 № 342/2/2393 про передачу зразків озброєння з військової частини А 3384 м. Полтава.
2017	Вертоліт Мі-8.	Наказ директора НВІМУ від 29.05.2017 № 30 про передачу вертольота з філії НВІМУ – Волинського регіонального музею українського війська та військової техніки.
2017	100-мм зенітна гармата КС-19, 1950 рік випуску (р.в.); 57-мм зенітна гармата С-60, 1953 р.в.	Відповідно до протоколу фондово-закупівельної комісії філії НВІМУ – музею Ракетних військ стратегічного призначення про переміщення музейних предметів від 03.10.2017 № 8.

* Джерело: сформовано автором із використанням Звітів про діяльність філії НВІМУ–МВБА з 2016 по 2023 рік.

1	2	3
2017	40-мм автоматична зенітна гармата «Бофорс»; 14,5-мм зенітна кулеметна установка (1 музейний експонат); 14,5-мм зенітна кулеметна установка (1 музейний експонат).	Наряд від 21.06.2017 № 342/2/М22/17-372 Центрального ракетно-артилерійського управління ЗС України про передачу зразків озброєння ЗС України з військової частини А3384 м. Полтава.
2018	Автофургон ГАЗ-63, 1966 р.в.	Наряд від 29.11.2017 № 1281 розпорядження начальника Центрального автомобільного управління з військової частини А 3358.
2018	Танк Т-34/85; 76-мм гармата ЗІС-3.	Наказ директора НВІМУ від 03.09.2018 № 47 про переміщення музейних предметів з військової частини А 4559 смт Оржів Рівненської обл.
2018	Автомобіль броньований «Анаконда».	Відповідно до протоколу фондово-закупівельної комісії Національного військово-історичного музею України від 06.09.2018 № 36 передано автомобіль.
2019	Кухня причіпна КП-125, 1967 р.в.; Кухня причіпна КП-125, 1984 р.в.	Наказ Міністра оборони України від 16.01.2019 № 19, наряд від 18.03.2019 № 404/5/77/87/5 щодо передачі з військової частини А 0177 с. Щербані Полтавської обл.
2019	37-мм автоматична зенітна гармата зразка 1939 року (демлітаризований зразок), 1941 р.в.	Рішення Міністерства оборони України від 02.05.2019 № 7006/з, наряд від 06.09.2019 № 404/5/77/89/43 про передачу з військової частини А 1352 м. Балаклія Харківської обл.
2019	Шасі 41-07 (БРДМ-2РХ), 1974 р.в.; Шасі 49-06 (БТР-60), 1979 р.в.	Рішення Міністерства оборони України від 02.05.2019 № 7006/з, наряд від 06.09.2019 № 404/5/77/88/41 про передачу з військової частини А 4558 м. Ніжин.
2019	Вертоліт Мі-8ППА, 1979 р.в.; 45-мм протитанкова гармата.	Рішення Міністерства оборони України від 05.07.2019 № 10671/з, наряд від 11.07.2019 № 404/5/77/88/23, відповідно до протоколів фондово-закупівельної комісії НВІМУ від 31.07.2019 № 23, 20.08.2019 № 25, про передачу з військової частини А0177 с. Щербані Полтавської обл.
2019	Кабелеукладач П-286 на базі АТС-59Г; Шнекороторний снігоочишувач Д-470, 1984 р.в.; Шнекороторний снігоочишувач ДЄ-210, 1988 р.в.	Наказ Міністерства оборони України від 16.01.2019 № 19, наряд від 18.03.2019 № 404/3/77/87/3 про передачу з військової частини А0177 с. Щербані Полтавської обл.
2019	Розрізний макет авіаційного двигуна НК-25 сер.1, 1985 р.в.; Макет форсажної камери згорання та реактивного сопла двигуна РД-33-2С, 2000 р.в.; Авіаційний двигун (АД) Д-30 сер.2, 1986 р.в.; АД АІ-24ВТ, 1976 р.в.; АД АІ-25 ТЛ, 1983 р.в.; АД АІ-25ТЛ, 1979 р.в.; АД ТВ2-117А, 1976 р.в.; АД ТВ2-117А, 1977 р.в.; АД ДСУ АІ-9, 1992 р.в.; АД ДСУ АІ-8, 1988 р.в.; АД ДСУ ТА-8, 1983 р.в.	Наказ Міністерства оборони України від 16.01.2019 № 19, наряд від 18.03.2019 № 404/5/77/87/6 про передачу з військової частини А 0177 с. Щербані Полтавської обл.

1	2	3
2019	Гусеничне шасі АТС-59Г, 1986 р.в.	Наказ Міністерства оборони України від 16.01.2019 № 19, наряд № 404/3/77/87/9 від 18.03.2019 про передачу з військової частини А0177 с. Щербані Полтавської обл.
2019	Літак МіГ-23УБ; Літак МіГ-21СМ; Літак МіГ-23МЛД; Літак МіГ-27К.	Рішення Міністерства оборони України від 21.06.2018 № 10622/3, наряди від 16.10.2018 № 404/3/77/87/8, № 404/3/77/87/9, від 04.03.2019 № 404/5/77/87/2 про передачу з військової частини А1435 смт Озерне, Житомирської обл.
2019	Вертоліт Мі-6, 1973 р.в.	Відповідно до протоколу фондово-закупівельної комісії НВІМУ від 31.10.2019 № 34.
2019	Транспортер ЛУАЗ-967, 1977 р.в.	Розпорядження начальника Центрального автомобільного управління, наряд від 29.08.2019 № 879 про передачу з військової частини А 3358 м. Житомир.
2019	Автомобільне базове шасі ЗІЛ-157 КДГ, 1979 р.в.; Автомобільне базове шасі ГАЗ-66, 1973 р.в.	Наказ Міністерства оборони України від 16.01.2019 № 19, наряд від 01.04.2019 № 404/3/77/87/9 з військової частини А0177 с. Щербані Полтавської обл.
2020	Літак МіГ-25ПДС, 1977 р.в.; Літак СУ-17М4Р, 1983 р.в.	Рішення Міністерства оборони України від 26.07.2019 № 11698/з, наряд від 18.09.2019 № 404/5/77/89/45 з військової частини А 2365 смт Вакуленчук Житомирської обл., наказ директора НВІМУ на переміщення від 03.05.2020 № 15/1.
2020	Автокран 8т-210, 1982 р. в.; Станція для перекачування пального ПСГ-160, 1984 р.в.	Наказ директора НВІМУ на переміщення від 03.05.2020 № 15/1.
2020	Спеціальна машина УАЗ-469, 1978 р.в.	Рішення Міністерства оборони України від 02.05.2019 № 7006/з, наряд від 17.10.2019 № 401/5/77/89/49 з військової частини А1435 м. Озерне, наказ директора НВІМУ на переміщення від 03.09.2020 № 23/1.
2021	Макет літака Су-24, 1973 р.в.	Наказ директора НВІМУ від 21.04.2021 № 16 на переміщення з військової частини А0704.
2021	Ковпак броньований від довготривалої земельної вогневої точки (німецька перевізна броньована вогнева точка «MG-Panzernest» із вирізаною частиною верху); Einmannbunker (Айнмайнбункер) – залізобетонна конструкція округлої форми, що призначалася для спостереження.	Відповідно до протоколу фондово-закупівельної комісії НВІМУ від 03.12.2021 № 31 про передавання музейних експонатів.
2022	76-мм гармата ЗІС-3, учбова, 1946 р.	Відповідно до протоколу фондово-закупівельної комісії НВІМУ від 25.08.2022 № 13 про передавання музейного експонату з філії НВІМУ – музею Ракетних військ стратегічного призначення.
2023	Літак МіГ-17П.	Наказ директора НВІМУ від 10.10.2023 № 75 щодо передачі на тимчасове зберігання з філії НВІМУ – Волинського регіонального музею українського війська та військової техніки.

- у 2017 р. – міномети, гармати, автоматичні зенітні гармати, зенітні кулеметні установки, гаубиці. Крім того, відбулося внутрішнє переміщення вертольота Мі-8 з Волинського регіонального музею українського війська та військової техніки (м. Луцьк, Волинська обл.) та зенітних гармат з музею Ракетних військ стратегічного призначення (м. Первомайськ Миколаївська обл.);
- у 2018 р. – зразки броньованої, вантажної техніки й артилерійського озброєння (танк, броньований автомобіль, вантажний автофургон, гармата);
- у 2019 р. – значне поповнення фонду літальних апаратів (вертольоти, літаки різних типів), технічних агрегатів, за якими в експозиції відображено розвиток авіаційної техніки;
- у 2020 р. – військові та навчальні літаки, автокран, станція для перекачування пального, автомобільна техніка, що розширило експозиції військової техніки;
- у 2021 р. – макет літака і захисні споруди періоду Другої світової війни (броньований ковпак від довготривалої вогневої точки MG-Panzernest та залізобетонна спостережна конструкція Einmannbunker), що експонувалися у НВІМУ у м. Києві;
- у 2022 р. – із філії НВІМУ – музею Ракетних військ стратегічного призначення (м. Первомайськ Миколаївська обл.) для експонування було передано учбову гармату ЗІС-3;
- у 2023 р. – із філії НВІМУ – Волинського регіонального музею українського війська та військової техніки (м. Луцьк, Волинська обл.) для експонування було передано літак МіГ-17П.

Наявність зазначених у табл. 2 предметів основного фонду та інших музейних цінностей дало змогу сформувати музейні експозиції та виставки відповідно до тематики пізнього радянського періоду і періоду незалежної України. У свою чергу, на базі якісно сформованих експозицій і виставок фахівці музею мали змогу проводити різнопланові культурно-освітні, національно-патріотичні виховні заходи, що вплинуло на кількісні показники відвідуваності музею. Крім того, філія НВІМУ – МВБА активно співпрацює з іншими музеями для тимчасового поповнення експозиційних фондів. Зокрема, від Державного музею авіації ім. О. К. Антонова на тимчасове зберігання отримано такі літаки – Су-15УМ, Ту-16, Ту-22КП, Ту-22МЗ, Ту-95МС, Ту-134УБЛ, Ту-160. Від Полтавського краєзнавчого музею імені Василя Кричевського на тимчасове зберігання було отрима-

но низку предметів: муляж ракети КСР-2, сходи для входу в кабінку літаків Ту-22МЗ і Ту-95 мс (друга половина ХХ ст.), сходи для доступу до повітрозабірника літака Ту-22МЗ (друга половина ХХ ст.), сходи А38-0100-0 для виконання регламентних робіт на літаках, а також гідравлічні сходи для входу в кабінку літака Ту-160 (друга половина ХХ ст.).

Порядок збереження і евакуації фондів. Через повномасштабне вторгнення російської федерації на територію України у філії НВІМУ – МВБА було запроваджено спеціальні заходи щодо евакуації та збереження її музейних предметів. Через небезпеку для відвідувачів, викликану розташуванням відкритої стоянки літаків, доступ до відкритої локації, де вони розміщені, було обмежено. У межах заходів із евакуації значну частину авіаційної техніки переміщено до паркової зони, де для неї були побудовані спеціальні майданчики. Це дало змогу забезпечити належне збереження експонатів і продовжити їх експонування.

Крім того, у НВІМУ – МВБА розроблено Порядок евакуації та збереження музейних предметів в умовах воєнного стану з урахуванням ключових рекомендацій, наведених у Білій книзі «Збереження музейних, архівних, бібліотечних і наукових колекцій в умовах війни» (Гольдін, П. та ін. 2024). Зокрема, під час евакуації передбачене послідовне транспортування об'єктів у три черги залежно від їх значущості та рівня ризику пошкоджень. *Перша черга* охоплює унікальні особисті речі, фотоархіви, предмети фалеристики, уніформістики, символіки, пов'язані з історичними постатями, та значущі військові цінності, що можуть бути фізично вразливими. *У другу чергу* евакуюють спеціалізовану військову зброю, раритетне спорядження та засоби зв'язку, що мають значну історичну цінність, але меншу фізичну вразливість. *У третю чергу* вивозять решту музейних предметів, що можуть бути евакуйовані пізніше у разі необхідності. Варто зазначити, що евакуація великогабаритних експонатів ускладнена відсутністю у штатному розписі інженерів і технічних спеціалістів та автопарку спеціальних технічних і транспортних засобів. Проте музейні фахівці розробили детальні плани евакуації й шукають партнерів для їх реалізації у разі необхідності.

Такий підхід дає змогу оптимально забезпечити захист наявних музейних предметів і здійснювати музейну діяльність в умовах діючого воєнного стану. Варто зазначити, що під час евакуації з метою забезпечення безпеки предметів під час

транспортування і зберігання у тимчасовому місці передбачається належне пакування, маркування і ведення документації.

Узагальнюючи дослідження комплектування фондів філії НВІМУ – Музею важкої бомбардувальної авіації у 2016–2022 рр., зазначимо, що систематичне поповнення фондового зібрання є основою її діяльності. Фонди містять різнопланові експонати: авіаційну і військову техніку, озброєння, особисті речі військовослужбовців тощо, що забезпечують виконання мети діяльності музею – посилення військово-патріотичного виховання громадян України, збереження історії вітчизняної військової авіації, вшанування подвигу військових авіаторів під час Першої та Другої світових війн, висвітлення етапів розвитку вітчизняної бомбардувальної авіації та яскравого прикладу міжнародного фронтового братерства і взаємодопомоги під час проведення країнами антигітлерівської коаліції повітряної операції «Френтік» у 1944–1945 рр., а також пропагування подвигу нинішніх військовослужбовців Повітряних Сил Збройних Сил України¹⁰. Визначено цілі комплектування фондів, виокремлено основні джерела їх поповнення, названо фахівців музею, які відповідають за цей напрям роботи. Описано порядок обліку музейних предметів згідно з нормативними документами головної установи – Національного військово-історичного музею України. Систематизовано й проаналізовано кількісний склад предметів основного і науково-до-

¹⁰ Про створення філії Національного військово-історичного музею України – Музею важкої бомбардувальної авіації та передачу фондів військового містечка № 38 (місто Полтава): наказ Міністерства оборони України від 11.04.2016 № 192. Архів філії НВІМУ–МВБА. Документальний фонд. 1 арк.

поміжного фондів станом на 31 грудня 2023 року. Наведено перелік окремих музейних предметів основного фонду та джерела його комплектування за роками надходження (2017–2022 рр.). Окремо розглянуто питання евакуації та збереження фондів у надзвичайних ситуаціях, що є актуальним для всіх музейних установ.

Висновки. Аналіз діяльності філії Національного військово-історичного музею України – Музею важкої бомбардувальної авіації у 2016–2023 роках засвідчив його активний розвиток. Висвітлено кількісно-якісні показники його інформаційно-музейної діяльності та фондової роботи. Базисом для узагальнення стали Звіти про діяльність за період із 2016 по 2023 роки, спогади завідувача музею, текст екскурсії, публікації про музей у засобах масової інформації. Простежено особливості етапів становлення та розвитку філії. Доведено, що результативна діяльність музею формувалася під впливом як внутрішніх, так і зовнішніх чинників, зокрема політичної ситуації, соціально-економічних процесів, пандемії COVID-19 та російсько-української війни, що значною мірою впливало на відвідуваність та динаміку поповнення фондів. Варто констатувати, що фахова і скоординована колективна діяльність установи довела власну здатність адаптуватися до мінливих умов. Музей відіграє важливу роль у військово-патріотичному вихованні молоді, збереженні історичної пам'яті, формуванні національної свідомості. Колектив музею й надалі продовжує комплектувати фонди, здійснювати різнопланові культурно-освітні проекти для різних вікових категорій відвідувачів, провадити належну науково-дослідну діяльність, нарощувати рівень цифрової доступності до інформації про музей та його колекції, посилювати міжнародне співробітництво.

СПИСОК ВИКОРИСТАНИХ ДЖЕРЕЛ І ЛІТЕРАТУРИ

Гольдін, П. та ін. (2024). *Збереження музейних, архівних, бібліотечних і наукових колекцій в умовах війни*. URL: <https://scienceatrisk.org/storage/lp/118/9b1fd43b5d9b605f0131ca5a61c71cd66b28035f.pdf> [дата зверн.: 01.11.2024].

Міненко, Л. М. (2021). *Становлення і розвиток Національного військово-історичного музею України (1995–2013 рр.)*: дис. ... д-ра філософії: 032 – історія та археологія. Київ, 313 с.

Про затвердження Інструкції з організації обліку музейних предметів: наказ Міністерства культури України від 21.07.2016 р. № 580. (2016). *Офіційний вісник України*. № 69. Ст. 2335.

REFERENCES

Holdin, P. et al., (2024). *Zberezhennia muzeinykh, arkhivnykh, bibliotechnykh i naukovykh koleksii v umovakh viiny* [Preservation of museum, archival, library and scientific collections in conditions of war]. URL: <https://scienceatrisk.org/storage/lp/118/9b1fd43b5d9b605f0131ca5a61c71cd66b28035f.pdf> [Accessed: 01.11.2024]. [in Ukrainian].

Minenko, L. M. (2021). *Stanovlennia i rozvytok Natsionalnoho viiskovo-istorychnoho muzeiu Ukrainy (1995–2013 rr.)* [Formation and Development of the National Military Historical Museum of Ukraine (1995–2013)]. (PhD Thesis). Kyiv, 313 s. [in Ukrainian].

Pro zatverdzhennia Instruksii z orhanizatsii obliku muzeinykh predmetiv [On the approval of the Instructions for organizing the accounting of museum objects]: nakaz Ministerstva kultury Ukrainy vid 21.07.2016 r. № 580. (2016). *Ofitsiyni visnyk Ukrainy*. № 69. Art. 2335. [in Ukrainian].

Viktor DEINEHA

*Museum of Heavy Bomber Aviation –
Branch of The National Military Historical Museum
of Ukraine (Poltava, Ukraine)*

ORCID: <https://orcid.org/0000-0003-1385-6599>

**ORGANIZATIONAL-METHODICAL
AND SCIENTIFIC-HISTORICAL PRINCIPLES OF COMPLETING
THE FUNDS OF THE MUSEUM OF HEAVY BOMBER AVIATION**

The article defines the objectives of the collection of museum funds of the branch of the National Military Historical Museum of Ukraine – the Museum of Heavy Bomber Aviation, highlights the main sources of collection, names the museum specialists who are responsible for this area of work. A detailed description of the approach to collection of funds is provided, which resulted in a significant increase in the collection of the branch with samples of weapons, military equipment, photographs, items of uniform studies, phaleristics, vexillology, etc. The research reveals in detail the algorithm for registering museum objects, starting from the regulatory and legal framework and ending with the drawing up of a scientific unified passport for objects of the main fund, etc. Quantitative indicators of items of the main and auxiliary funds of the branch, which mainly show items of weapons and equipment, as well as a significant number of awards, personal items, flags, works of fine art, photographs, are systematized and analysed, which confirms a comprehensive approach to the formation of the fund collection. Emphasis is placed on the fact that among the list of the fund collection of the branch there are unique museum objects of the main and research and auxiliary funds. In the article, the author provides a list of individual museum items of the branch's weapons and military equipment fund and the sources of its acquisition by year of receipt (2017–2022). The sources of the collection of museum objects of this fund were analysed and the peculiarities of the arrival of samples of weapons and military equipment to the fund by year were highlighted. A description of the cooperation of the branch with other museums of Ukraine for the temporary replenishment of exposition funds is given. In connection with the ongoing russian-Ukrainian war, the article separately considers the procedure for evacuation and preservation of its museum objects in the conditions of martial law, which is relevant for all museum institutions.

Keywords: military museums, military history, museology, museum collection, military aviation equipment.

Людмила МІНЕНКО

доктор філософії

Національний університет оборони України
(Київ, Україна)

ORCID: <https://orcid.org/0000-0003-0249-9856>

Електронна пошта: l.minenko2023@gmail.com

НОРМАТИВНО-МЕТОДИЧНІ ЗАСАДИ МЕМОРІАЛЬНОЇ ДІЯЛЬНОСТІ У ВІЙСЬКОВИХ МУЗЕЯХ СИЛ БЕЗПЕКИ І СИЛ ОБОРОНИ УКРАЇНИ (СТАНОМ НА 2024 р.)

У статті проаналізовано нормативно-методичні і рекомендаційні документи, розроблені державними установами, а також пропозиції громадськості м. Києва щодо меморіальних заходів з увічнення історичних подій сучасної російсько-української війни й меморіалізації Захисників і Захисниць України. Запропоновані для проведення заінтересованими сторонами меморіальні акції подано у табличній формі, що систематизовано дає змогу спростити процес вибору найбільш доцільної. Розглянуте розмежовано на заходи зі вшанування загиблих героїв й тих, хто продовжують боротьбу з окупаційними військами або є ветеранами (учасниками) російсько-української війни. Такий підхід здійснено з метою оптимально-прикладної адаптації заходів за умови їх використання у діяльності військових музеїв сил безпеки і сил оборони та складає наукову новизну дослідження. Водночас як свідчення позитивної музейної практики запропоновано алгоритм висвітлення об'єктивних фактів про реальних учасників історичних подій під час підготовки тематичних експозицій (виставок). Теоретичною і практичною значущістю дослідження є те, що наведений систематизований перелік дає змогу достатньо змістовно-методично ознайомитися з різними підходами до меморіалізації. Фактично, актуально-тематичне розмежування меморіальних заходів допоможе якісному підбору необхідного для найбільш продуктивно-своєчасного його використання залежно від обставин. Тому правильно підібрані та фахово реалізовані заходи гарантуватимуть актуальність експозиційної (виставкової) роботи у сфері безпеки та оборони, що, на наше переконання, активізуватиме цільового відвідувача.

Ключові слова: меморіальні заходи, Захисники і Захисниці України, російсько-українська війна, розмежування меморіальних акцій (заходів), військово-історичні музеї, військові музеї сил безпеки і сил оборони України, політика пам'яті, нормативно-методичні засади військово-меморіальної діяльності.

Постановка проблеми. Наразі існує значна кількість рекомендаційних матеріалів, запропонованих державними органами і громадськістю, що містять перелік заходів із увічнення історичних подій російсько-української війни (далі – РУВ) і меморіалізації звитяг Захисників й Захисниць України. Зважаючи на поточну ситуацію на фронтах РУВ, значну кількість героїчних вчинків Захисників і Захисниць України як загиблих, так і тих, хто продовжують боротьбу чи є ветеранами, а також те, що меморіальні заходи на базі вітчизняних військових музеїв сил безпеки і сил

оборони доречно реалізовувати більш системно, розмежовано, змістовно і методично, ця тема є глибоко актуальною. У зв'язку з цим, маємо підкреслити, що згідно із Законом України «Про національну безпеку України» від 21 червня 2018 р. № 2469-VIII визначено, що:

- силами безпеки є правоохоронні та розвідувальні органи, державні органи спеціального призначення з правоохоронними функціями, сили цивільного захисту та інші органи, на які Конституцією та законами України покладено функції із забезпечення національної безпеки України;

- силами оборони є Збройні Сили України, інші утворені відповідно до законів України військові формування, правоохоронні та розвідувальні органи, органи спеціального призначення з правоохоронними функціями, на які Конституцією та законами України покладено функції із забезпечення оборони держави (Про національну безпеку України. 2018).

Враховуючи зазначене, у статті під терміном «вітчизняні військові музеї сил безпеки і сил оборони» розуміємо сукупність військових музеїв, музеїв або кімнат бойових традицій при військових частинах, військових навчальних закладах, установах, організаціях, що входять до означених сил і призначені для збирання, дослідження, зберігання, використання та популяризації пам'яток матеріальної і духовної військової історії та культури, а також виконують просвітницьку функцію, спрямовану на популяризацію надбань національної військової історико-культурної спадщини (сформовано автором із використанням: Про національну безпеку України. 2018; Інструкція з організації діяльності військових музеїв, музеїв (кімнат) бойових традицій у Збройних Силах України. 2019).

Аналіз останніх досліджень і публікацій. Сьогодні музеї виступають ключовими інституціями, що займаються збиранням, упорядкуванням, збереженням і візуалізацією інформації про події сучасної російсько-української війни та їх учасників, а також донесенням цієї інформації до відвідувачів. Окрім експозиційно-виставкової роботи, у музеях важливе місце займає меморіальна діяльність, що реалізується через різнопланові заходи. Огляд останніх досліджень і публікацій із питань меморіалізації у музеях засвідчив недостатність таких наукових праць, підтвердив актуальність цієї теми та переконав нас у необхідності її переосмислення для належного впровадження у діяльність військових музеїв сил безпеки і сил оборони.

Зокрема, М. Верхотурова і М. Голик засвідчують, що під час формування експозицій (виставок) важливим є візуальна айдентика, що має на меті створення цілісного образу експозиції для налаштування відвідувача на сприйняття інформації. Автори дійшли висновку, що інформаційна наповненість експозиції має стимулювати відвідувача формувати власну думку на певну інформацію (Верхотурова, М. А. & Голик, М. М. 2022). Проте питання меморіальних заходів залишилося поза їхнім дослідженням, а загальний огляд цієї теми зосереджується на ролі меморіалізації подій РУВ як чинника національної безпеки України.

У свою чергу, О. Воляннюк зазначає, що політика пам'яті та ідентичності за сучасних умов потребують комплексних рішень, ресурсної підтримки на постійній основі, системної, узгодженої співпраці зацікавлених суб'єктів із потенційними донорами. Наголосила на тому, що важливо зберегти змістовні, інформативні, емоційні, смислові навантаження цього періоду і проаналізувала перше громадське обговорення комплексної меморіалізації російсько-української війни, що відбулося у березні 2024 р. поміж експертів й парламентарів. Зазначила види заходів (явищ), що структурують пам'ять суспільства і про які йшлося під час обговорення: календар вшанувань жертв, військові кладовища, монументальне мистецтво, музеєфікація, документування, конкурентоспроможні (поряд із ворожою пропагандою) формати комеморацій, цифрові спогади про війну та віртуальні її репрезентації для іноземців. Наголосила на необхідності формування державної стратегії меморіалізації, що об'єднувала б різні установи й спільності для ефективного збереження історичної пам'яті на національному рівні. Підкреслила, що окремі пропозиції стосовно «систематизованого підходу до меморіалізації» або єдиної «рамки вшанування пам'яті на загальнодержавному і локальному рівнях» є дискусійними, оскільки різні регіони можуть мати власні історичні акценти та культурні особливості. Відмітила, що таке положення ускладнює впровадження єдиного порядку вшанування пам'яті. Водночас зазначила, що роль держави у просторах суспільної пам'яті не варто применшувати чи обмежувати лише умовним конструюванням місць пам'яті, адже безпекова та адаптаційна функція політики пам'яті й ідентичності є особливо актуальною у складні кризові періоди (Воляннюк, О. 2024). У цій роботі меморіальні заходи лише перелічені, їх аналіз не здійснювався.

Значний внесок у галузі меморіалізації здійснив Національний військово-історичний музей України (далі – НВІМУ). Зокрема, заступник директора з наукової роботи НВІМУ Ярослав Тинченко став одним із учасників установчої наради Координаційної ради з підготовки та впровадження Концепції меморіалізації, організованої Київською міською радою, що відбулася 20 вересня 2024 року. Головною метою заходу стало визначення чітких напрямів вшанування пам'яті загиблих і постраждалих унаслідок російської збройної агресії, створення пам'ятників, меморіалів та локацій, пов'язаних із бойовими діями, що велися у столиці України. НВІМУ чимало зробив

у цій галузі. Так, у приміщенні головного музею Збройних Сил України у м. Києві, а також у його регіональних філіях, було створено музейні експозиції, організовано тимчасові виставки, проведено науково-дослідну роботу зі створення Стіни пам'яті й Книги пам'яті загиблих у російсько-українській війні 2014–2024 років. Крім того, постійно надається методична допомога у створенні подібних проєктів в інших музеях та регіональних осередках за запитами (Тинченко, Я. 2024). Робота НВІМУ та його філій у сфері меморіалізації продовжується. Окремі повідомлення регулярно публікуються на офіційному сайті музею та на сторінці у Facebook. Однак наукових праць фахівців музею, що присвячені цій темі, наразі не виявлено.

Окремі питання меморіалізації та військового музеєзнавства у своїх роботах розглядають вчені В. Карпов, Л. Міненко, С. Руденко та інші (Карпов, В. 2007; Міненко, Л. 2021; Міненко, Л. 2022; Руденко, С. 2021).

Отже, комплексно питання розроблення нормативно-регламентних засад вшанування Захисників і Захисниць України, огляду, систематизації і розмежування різноманітності форматів таких заходів учені не розглядали. Крім того, залишилося поза увагою науковців і питання адаптації таких акцій у музейну діяльність.

Метою статті є аналіз нормативно-методичних і рекомендаційних документів, розроблених державними установами, а також пропозицій громадськості м. Києва щодо меморіальних заходів з увічнення історичних подій сучасної російсько-української війни й меморіалізації Захисників і Захисниць України станом на 2024 рік; упорядкування й розмежування означених акцій, напрацювання настанов щодо особливостей висвітлення відповідних подій та інформації про їхніх учасників під час підготовки експозицій (виставок) у діяльності вітчизняних військових музеїв сил безпеки і сил оборони для більш усвідомлено-патріотичного сприйняття меморіальних заходів різними категоріями відвідувачів.

Виклад основного матеріалу. Враховуючи мету статті, проаналізовано нормативно-методичні та рекомендаційні документи, розроблені державними установами, щодо меморіальних заходів із увічнення сучасних воєнно-історичних подій. Міністерство оборони України, Міністерство молоді та спорту України і Міністерство у справах ветеранів України розробили рекомендаційні й методичні матеріали із вшанування пам'яті загиблих (померлих) Захисників і Захис-

ниць України. Зокрема, у Концепції вшанування пам'яті загиблих (померлих) Захисників і Захисниць України у системі Міністерства оборони України (Концепція вшанування пам'яті загиблих (померлих) Захисників та Захисниць України в системі Міністерства оборони України. 2024) визначено значущість проблеми, основні терміни й поняття, мету Концепції, а також основні засади та принципи роботи із вшанування пам'яті загиблих (померлих) військовослужбовців. Крім того, наведено порядок реалізації Концепції та зазначені очікувані результати від впровадження цього документа. Концепція містить перелік нормативних документів, згідно з якими вона розроблена. У ній окреслено головні завдання роботи зі вшанування пам'яті. Також зазначено цільові напрями роботи Міністерства оборони України, що фактично є рекомендаціями для використання військовими музеями ЗС України у частині створення і відкриття Меморіальних комплексів (об'єктів, місць) у військових частинах та за їх межами. Водночас, Концепцією визначені принципи роботи із вшанування пам'яті загиблих Захисників і Захисниць України, що передбачають проведення всіх заходів на основі етичних норм, забезпечуючи ефективність та поєднання із національною політикою пам'яті.

Міністерство молоді та спорту України, у свою чергу, з метою патріотичного виховання молоді та консолідації українського народу також розробило рекомендації для місцевих органів виконавчої влади, органів місцевого самоврядування і громадських організацій щодо заходів, пов'язаних із героїзацією й вшануванням пам'яті осіб, які віддали життя за незалежність України. У цьому документі розглянуто питання створення секторів військових поховань та їх облаштування, наголошено на важливості значення типового надгробка для увічнення пам'яті загиблих військовослужбовців (незалежно від їх звання і посади), проаналізовано зарубіжний та український досвід. Охарактеризовано проблематику та запропоновано підходи для її вирішення в частині секторів військових поховань і церемоній поховання воїнів. Крім того, розглянуто питання увічнення пам'яті через встановлення пам'ятних знаків, монументів, відкриття меморіалів. Наголошено на важливості відображення імен загиблих у топонімах, назвах установ та організацій, інших адміністративних об'єктів. Вказано офіційні заходи і ритуали як вияви поваги й шани з боку органів влади. Зазначено види заходів патріотичного виховання молоді для впроваджен-

ня у закладах освіти і культури, в інформаційній сфері, а також акції громадських ініціатив (Методичні рекомендації з вшанування пам'яті борців за незалежність України. 2024).

Водночас, у 2024 р. Міністерство у справах ветеранів України підготувало Інформаційні матеріали до Дня пам'яті захисників України, які загинули у боротьбі за незалежність, суверенітет та її територіальну цілісність (Інформаційні матеріали до Дня пам'яті ...2024). Автори розмістили історичну довідку щодо традицій вшанування пам'яті полеглих у боях, проаналізувавши події, починаючи з 1917 до 2019 року. У документі зазначено мету проведення таких заходів, розглянуто деякі їх види. Корисними є ключові інформаційні повідомлення, гасло інформаційної кампанії, додаткові матеріали за темою дослідження, список бібліографічних посилань на книги, художні й документальні фільми про героїзм захисників України, тематичні пісні та музичні твори.

Крім розглянутих пропозицій від урядових установ, з приводу належного переліку меморіальних заходів фахово висловилися Український інститут національної пам'яті, Комітет з питань гуманітарної та інформаційної політики Верховної Ради України, Національна бібліотека імені Ярослава Мудрого, що підпорядкована Міністерству культури та стратегічних комунікацій України. Так, співробітники Українського інституту національної пам'яті розробили для місцевих органів виконавчої влади, органів місцевого самоврядування і громадських організацій Рекомендації щодо заходів, пов'язаних зі збереженням та вшануванням пам'яті учасників, жертв і подій російсько-української війни. Ці заходи є змістовними і містять належні, з погляду національної безпеки України, смислові акценти. В означеному документі викладено список меморіальних місць і місць поховань, інформацію щодо практичних прикладів музеєфікації війни, а також запропоновано комеморативні (тобто заходи, присвячені вшануванню пам'яті героїчних особистостей або подій через певні ритуали чи пам'ятні об'єкти), мистецькі, дослідницькі, інформаційні та інші заходи (Рекомендації для місцевих органів виконавчої влади. 2024). Досить інформативними є додатки до Рекомендацій. Зокрема, робоча група дослідила і висвітлила хронологію російсько-української війни (2014–2023 рр.). Коротко розкрито історичний досвід облаштування мілітарних місць пам'яті в Україні протягом XX – початку XXI століття. На сторінках Рекомендацій науковці Національ-

ного музею історії України у Другій світовій війні поділилися досвідом власної роботи під час повномасштабного вторгнення. Корисною є інформація про практичні аспекти меморіалізації російсько-української війни у Чернігові, а також факти комеморації в Україні та світі. Змістовним є розділ, де описано гендерний компонент, тобто вшанування внеску і чоловіків, і жінок різного віку у захист країни. Наведено приклади такої роботи із реальних жіночих історій і практичні поради з підготовки експозицій про війну з досвіду жінок. Надано методичні рекомендації стосовно усно-історичного інтерв'ювання учасників і свідків російсько-української війни. Наголошено на доцільності збору цільової інформації про мужні вчинки під час російсько-української війни. Запропоновано корисні практики для організації такої роботи на місцях.

Разом із тим, Комітет з питань гуманітарної та інформаційної політики Верховної Ради України у 2023 р. запропонував власний проєкт Концепції меморіалізації пам'ятних місць російсько-української війни Київщини до 2026 року (Концепція меморіалізації пам'ятних місць російсько-української війни на Київщині. 2023). Головною проблемою Комітет визначив відсутність якісно розроблених і доступних маршрутів і меморіалів, наповнених об'єднуючими сенсами та достовірною інформацією, й установив фактори, що спричинили негативні наслідки. Метою Концепції було визначено «наповнення об'єднуючими сенсами та достовірною інформацією місць пам'яті Київської області». Запропоновано конкретні цілі й завдання Концепції, що заплановано реалізувати до 2026 року. Наразі проєкт не є офіційно затвердженим Верховною Радою України. Проте 28 березня 2024 р. під час круглого столу на тему «Меморіалізація російсько-української війни: виклики та завдання», де організатором виступив Український інститут національної пам'яті, відбулося обговорення практичних кроків, що були здійснені і, фактично, були складовими у вирішенні питань з метою реалізації згаданої Концепції (Меморіалізація російсько-української війни: виклики та завдання. 2024).

Окрім державних установ та організацій, питання меморіалізації пам'яті також досліджували фахівці провідного вітчизняного культурного, освітнього і науково-інформаційного закладу – Національної бібліотеки імені Ярослава Мудрого. За результатами участі у згаданому круглому столі, завідувачка сектору диференційованого забезпечення процесів керівництва відділу наукового

аналізу та узагальнення інформації Інформцентру з питань культури та мистецтва Національної бібліотеки імені Ярослава Мудрого Г. М. Іванченко у своїй статті виклала позитивні практики пам'ятання і меморіалізації, що наразі опрацьовуються або вже втілені (Іванченко, Г. М. 2024). Також у статті охарактеризовано авторське бачення процесу відповідальної меморіалізації, а саме: врахування загального і локального контекстів; формулювання певних способів адекватної оповіді складної історичної правди (формулювання нарації); відповідальна меморіалізація (пошук адекватної мови репрезентації та комунікації із громадськістю); втілення проєктів на підставі достатньої згоди і розуміння. У підсумку, Г. М. Іванченко констатує недостатність системного підходу до меморіалізації російсько-української війни. Звертає увагу на проблеми пам'яті (політизація, селективна пам'ять, незабезпечення гідного вшанування всіх жертв, розміщення та збереження пам'ятників, забуття і недбале ставлення, комодифікація війни). Докладно розглядає питання національної комеморації.

У свою чергу, 26 червня 2024 р. у Київській міській державній адміністрації на зібранні, присвяченому увічненню пам'яті Героїв російсько-української війни (Новосвітня, К. 2024), представники громади Києва (громадські активісти, архітектори, історики, музейники і співробітники структурних підрозділів КМДА) узгодили пропозиції щодо реалізації відповідних заходів зі збереження пам'яті. Присутні зазначили, що сьогодні існують різні форми та прояви меморіалізації загиблих Захисників і Захисниць та подій російсько-української війни. Однак було акцентовано, що порівняно з 2014–2015 рр. кількість загиблих киян значно зросла і, відповідно, звичні та традиційні форми меморіалізації нині не завжди працюють. Учасники узагальнили такі основні проблеми, як: процес оброблення заявок на меморіальні дошки займає багато часу; велика кількість загиблих зумовлює питання «пріоритетизації» героїв; як саме увічнювати їх пам'ять; проблематично організувати спільне бачення родин загиблих. Також визначили головну умову меморіалізації у закладах освіти: не перетворювати школи на пантеони. Запропонували низку заходів для реалізації увічнення пам'яті загиблих.

Крім того, 20 вересня 2024 р. у м. Києві відбулося перше засідання Координаційної ради з підготовки і впровадження Концепції меморіалізації, за рішенням якої до кінця 2024 р. було заплановано розробити Концепцію та план дій із її ви-

конання. На засіданні повідомлено про врегулювання, станом на сьогодні, питання зовнішнього вигляду меморіальних дошок на фасадах будівель і про спрощення процедури їх встановлення для заявників. Проблемними були названі питання наявності у м. Києві різних форм увічнення, що зі збільшенням кількості загиблих втрачають своє патріотично-виховне значення, а в деякі – викликають повторне психологічне травмування родин. Тому головним завданням означеної Координаційної ради стало розроблення цілісної Концепції меморіалізації у м. Києві та плану дій із її впровадження (Розробити Концепцію меморіалізації в Києві та план дій з її впровадження мають до кінця цього року. 2024).

Узагальнюючи огляд останніх досліджень і публікацій щодо різних підходів до реалізації меморіальних заходів, зазначимо, що будь-яка установа чи організація (у тому числі музейна) самостійно, із врахуванням наявних ресурсів, вирішує, які заходи доречно провести з огляду на запропонований перелік. Проте, яку саме інформацію варто висвітлити та як її подати, іноді викликає складнощі. Саме тому під час опрацювання рекомендованих заходів, запропонованих державними інституціями і громадою м. Києва, стала очевидною необхідність реалізації комплексного державного підходу до меморіалізації Захисників і Захисниць України та подій російсько-української війни, що, на нашу думку, має бути унормований узагальненою Концепцією меморіалізації та планом дій з її впровадження. Водночас вважаємо, що систематизування і фахове розмежування таких заходів, по суті, має сприяти їхній оптимальній адаптації до практичного впровадження у діяльність військових музеїв сил безпеки і сил оборони України.

Сьогодні деякі установи та організації у своїй діяльності дедалі більше уваги почали приділяти питанням увічнення історичних подій сучасної РУВ і меморіалізації Захисників і Захисниць України. Проте ця робота не упорядкована і, на наше переконання, потребує змістовно-методичної систематизації. Саме тому, провівши комплексний аналіз відкритих джерел, пропонуємо узагальнений перелік рекомендованих заходів від державних інституцій та громади м. Києва (табл. 1), що дасть змогу співробітникам військових музеїв (інших заінтересованих осіб) під час організації військово-патріотичних акцій підібрати найбільш доцільні, враховуючи специфіку самої події, її контекст, наявну обстановку в регіоні чи державі й особистісні характеристики безпо-

середніх організаторів та учасників. Такий підхід сприятиме ефективно-цільовому патріотичному вихованню, фаховому формуванню сучасних ціннісних орієнтирів, об'єктивному збереженню історичної пам'яті та прогресуючо-тематичній активації відвідування різноманітних музейних закладів.

Як можемо переконатися, напрацьованих для впровадження різноманітних патріотичних заходів – достатньо. Водночас, варто зазначити, що жодна із представлених у табл. 1 установ, а також громада м. Києва не виокремлюють акції зі вшанування загиблих Захисників й Захисниць і тих, хто продовжують боротьбу, або, за станом здоров'я, отримали почесне звання ветеранів російсько-української війни, відновлюються та повертаються до мирного життя. До того ж, заходи, пов'язані з похоронними церемоніями загиблих

героїв, переважно не входять до сфери музейної діяльності, крім поодиноких випадків організації прощання у приміщенні музею. Тому для більш оптимально-прикладної адаптації меморіальних заходів (із зазначеного у табл. 1 переліку) у діяльність військових музеїв сил безпеки і сил оборони України пропонуємо їх розмежувати за певними ознаками, а саме:

- збереження пам'яті про загиблих під час російсько-української війни та увічнення героїчних подвигів;
- вшанування учасників, які продовжують боротьбу з окупантами, і ветеранів російсько-української війни.

На наше переконання, такий підхід сприятиме соціальній інтеграції усіх категорій громадян України – учасників РУВ та дасть об'єктивно-історичну можливість вітчизняним музейним

Таблиця 1

Перелік рекомендованих заходів з увічнення історичних подій сучасної російсько-української війни і меморіалізації Захисників та Захисниць України від державних інституцій та громадськості м. Києва*

№	Установи та організації	Перелік рекомендованих заходів з увічнення історичних подій і меморіалізації
1	2	3
	Міністерство оборони України	<p>Робота із вшанування пам'яті загиблих (померлих) військовослужбовців здійснюється за такими напрямками:</p> <ul style="list-style-type: none"> • налагодження внутрішніх і зовнішніх комунікацій у системі Міноборони й з інфлюенсерами для єдності в реалізації спільної мети, а також неухильного дотримання у використанні айдентики (сукупності візуальних елементів) та роботи з медіа під час організації та проведення заходів; • проведення заходів на честь загиблих (померлих) військовослужбовців; • створення та відкриття Меморіальних комплексів (об'єктів, місць) у військових частинах та за їх межами; • організація соціальної підтримки членів сімей загиблих (померлих) військовослужбовців; • здійснення заходів, узгоджених із політикою національної пам'яті; • участь у реалізації законодавства про засудження та заборону пропаганди російської імперської політики в Україні, у тому числі в процесах деколонізації монументалістики і топонімії; • участь у роботі консультативних, дорадчих та інших допоміжних органів при органах виконавчої влади, місцевого самоврядування.

* Джерело: сформовано автором із використанням: Концепція меморіалізації пам'ятних місць російсько-української війни ні Київщині. 2023; Концепція вшанування пам'яті загиблих (померлих) Захисників та Захисниць України в системі Міністерства оборони України. 2024; Інформаційні матеріали до Дня пам'яті захисників України, які загинули в боротьбі за незалежність, суверенітет і територіальну цілісність України. 2024; Рекомендації для місцевих органів виконавчої влади, органів місцевого самоврядування та громадських організацій щодо заходів, пов'язаних зі збереженням та вшануванням пам'яті учасників, жертв та подій російсько-української війни. 2024; Іванченко, Г. М. 2024; Методичні рекомендації з вшанування пам'яті борців за незалежність України. 2024; Новосвітня, К. 2024.

1	2	3
	Міністерство молоді та спорту України	<p>Меморіальна діяльність, що забезпечується місцевими органами державної влади, місцевого самоврядування та громадськими організаціями:</p> <ul style="list-style-type: none">• створення секторів військових поховань;• проведення уніфікованої церемонії поховання полеглих воїнів;• встановлення типових надгробків, однакових як для загиблого генерала, так і солдата (міжнародний досвід);• встановлення пам'ятних знаків, монументів, відкриття меморіалів;• відображення імен загиблих у топонімах, назвах установ та організацій;• забезпечення обов'язкового покладання квітів за участі керівників місцевих органів виконавчої влади та місцевого самоврядування, іноземних офіційних делегацій, запалення лампадок, проведення хвилини мовчання під час офіційних заходів;• присвоєння загиблим героям звання Почесного громадянина населеного пункту, в якому вони проживали;• щорічне, за тиждень до Дня Незалежності, Дня Конституції, Дня Соборності встановлення портретів (або стендів) загиблих воїнів у фойє органів місцевого самоврядування, державних адміністрацій, закладів освіти та інших комунальних установ під гаслами «Вони загинули, щоб існувала Українська держава», «Пам'ятай про тих, хто віддав усе для України». Згортання експозиції (портретів) здійснювати через тиждень після відзначення згаданих державних свят;• проведення окремих занять, присвячених певним меморіальним подіям, фотовиставок, створення у закладах освіти, музеях, інших закладах культури і освіти експозицій про боротьбу з російською агресією, ініціювати проведення спеціальних конкурсів творчих робіт, соціальної реклами тощо;• розміщення соціальної реклами на рекламних конструкціях, аудіо- та відеоматеріалів на місцевих сайтах у мережі Інтернет, соціальних мережах.
	Український інститут національної пам'яті	<p>Розроблення і впровадження комеморативних практик (традицій, ритуалів та дій, спрямованих на вшанування пам'яті загиблих (померлих) та створення спільної пам'яті про події), мистецьких, дослідницьких, інформаційних проєктів та кампаній для всіх заінтересованих сторін:</p> <ul style="list-style-type: none">• нематеріальні комеморативні заходи (періодично повторювані ритуали, присвячені героям);• створення фондів (проєктів), що продовжать справу такої особистості;• організація зустрічей друзів, побратимів, рідних;• проведення зустрічей у закладах освіти і культури;• організація роботи громадських і культурних просторів та заходів «живої пам'яті» (спортивні змагання, конкурси, забіги, марафони тощо);• здійснення дослідницьких проєктів, пов'язаних із російсько-українською війною (експедиції науковців місцями бойових дій, збір свідчень про бойові дії, життя в окупації, досвід тимчасово переміщених осіб тощо, що документують події під час війни і наповнюють змістом такий напрям історичної науки, як «усна історія»);• залучення до таких заходів учасників російсько-української війни як із числа військовослужбовців (ветеранів), так і цивільних осіб;• інтеграція ветеранів у сучасну культуру;• створення локальних меморіальних проєктів (маршрутів пам'яті та опору тощо);• створення геоінформаційної системи – інтерактивної карти (місць бойових дій, місць спротиву, меморіальних місць, арт-об'єктів, пов'язаних із російсько-українською війною);• створення локальних медійних платформ.

1	2	3
	Міністерство у справах ветеранів України	<p>Заходи із вшанування пам'яті загиблих (померлих) Захисників і Захисниць України:</p> <ul style="list-style-type: none"> • запровадження всеукраїнської акції «Сонях пам'яті» до Дня пам'яті захисників України 29 серпня 2014 р., дня, коли відбувся потужний прорив української групи військ із російського оточення під час Іловайської операції; • встановлення нової традиції, а саме розміщення зменшених копій державного прапора на могилах захисників України разом із покладанням квітів; • спорудження меморіальних комплексів, встановлення пам'ятних знаків (пам'ятників, меморіалів, меморіальних дошок тощо); • оголошення 29 серпня о 10.00 загальнонаціональної хвилини мовчання як знак вшанування пам'яті захисників України; • застосування гасла інформаційної кампанії «Живі, поки пам'ятаємо».
	Комітет з питань гуманітарної та інформаційної політики	<p>Запропонував створити інституцію, що координує, розвиває та об'єднує місця пам'яті в країні, на базі яких мають:</p> <ul style="list-style-type: none"> • формувати сенси, що спонукають до критичного мислення, активної громадянської позиції, пошуку істини та розуміння історичних подій; • стати майданчиком для діалогу, пошуку та комунікації об'єднаних сенсів; • сприяти впровадженню українських напрацювань щодо методики подачі та інтерпретації подій і складних тем у міжнародних практиках; • розробляти маршрути місць пам'яті, організувати вільний і легкий доступ до них та створювати розгалужені сервісні послуги для усіх груп населення, у тому числі маломобільних; • розміщення актуальної та достовірної інформації про меморіальні місця і надання зручного доступу до неї вітчизняним й іноземним відвідувачам; • забезпечувати державну політику у сфері меморіалізації, формувати ціннісну систему української національної ідентичності та нову систему цінностей як запоруки сталого миру.
	Національна бібліотека імені Ярослава Мудрого	<p>Приклади конкретних національних меморіалів та місць пам'яті в регіонах, втілені чи заплановані до створення внаслідок російсько-української війни:</p> <ol style="list-style-type: none"> 1. Трирівнева модель функціонування місць пам'яті, що передбачає вшанування захисників України на національному та локальному рівнях: <ul style="list-style-type: none"> • Український національний пантеон (існує в проєкті); • Національний військовий меморіальний комплекс (з 08.12.2023 розміщений у с. Гатне Фастівського району Київської обл.); • сектори військових поховань, окремі могили, пам'ятники та пам'ятні знаки (присутні на цвинтарях у всіх регіонах України). 2. Національний меморіал російсько-української війни (заплановано відкрити після закінчення російсько-української війни). 3. Меморіальний проєкт «Відкритий перелом» («Дорога життя») (запроєктований для реалізації в м. Ірпінь Київської обл.). 4. Стіна пам'яті полеглих за Україну у м. Києві (зображення полеглих розміщено на мурах Михайлівського Золотоверхого собору, біля вхідної групи Національного військово-історичного музею України та у його філії – Музеї важкої бомбардувальної авіації (м. Полтава). 5. Цифровий меморіал героям і жертвам російсько-української війни (https://www.inheart.memorial/?gad_source=1&gclid=CjwKCAjw3P-2BhAEEiwA3yPhwEmgAntHgKC-CC9ujOu3GF-hRWsuf0VWwiYGBXMGqKRomECFLh09AhoCzK8QAvD_BwE). 6. Імерсивна інсталяція «Хрест Героїв» (розміщено у м. Вишгород Київської обл., з 24.02.2024). 7. Дім матері Алевтини Кахідзе (розміщено у с. Музичі Київської обл. з 23.12.2021).

1	2	3
	Громада Києва	<p>Необхідні заходи для реалізації меморіалізації загиблих героїв:</p> <ul style="list-style-type: none"> • розмістити цифрові екрани на площах, сайтах (цифрова меморіалізація); • переосмислити наповнення станції метро «Площа Українських героїв» у м. Києві; • забезпечити роботу інклюзивного простору для меморіальних заходів і розмістити там електронну версію Книги пам'яті; • забезпечити друкованою версією Книги пам'яті усі міста України; • дослідити громадську думку (опитування) щодо заходів із меморіалізації; • забезпечити доступність і публічність існуючих меморіалів у районах м. Києва; • забезпечити належне здійснення патріотичного виховання у закладах освіти м. Києва та області; • створити Музей російсько-української війни; • забезпечити виконання державних/муніципальних програм підтримання родин загиблих.

працівникам цілеспрямовано-фахово актуалізувати відповідні експозиції (виставки) й прогресуюче-тематично активізувати відвідування музейних закладів. Отже, пропонуємо перелік рекомендованих державними і громадськими інституціями заходів щодо увічнення історичних подій і меморіалізації (табл.1) реалізовувати залежно від об'єктивних обставин, належним чином враховуючи їх цільове призначення. Зокрема, до списку заходів зі збереження пам'яті про загиблих під час РУВ та увічнення героїчних подвигів пропонуємо віднести (джерела означені після табл. 1):

- створення експозицій (виставок), спрямованих на вшанування героїчних вчинків загиблих (померлих) Захисників і Захисниць України;
- створення та відкриття пам'ятних знаків, монументів, меморіальних комплексів (об'єктів, місць), експозицій (виставок) у музеях, військових частинах або інших пам'ятних місцях;
- упровадження нових комеморативних традицій, зокрема розміщення зменшених копій державного прапора на місцях пам'яті або поховань Захисників і Захисниць;
- участь в організації присвоєння загиблим звання Почесного громадянина населеного пункту, де вони проживали (служили, працювали);
- організація місць прощання із загиблими Захисниками і Захисницями України у середовищі музейних меморіальних майданчиків;
- проведення заходів на честь загиблих (померлих) Захисників і Захисниць України у спеціально створених меморіальних місцях;

- обов'язкове оголошення хвилини мовчання під час таких заходів;
- участь в організації соціальної підтримки членів сімей загиблих (померлих) Захисників і Захисниць.

У свою чергу, до списку заходів зі вшанування учасників, які продовжують боротьбу з окупантами, і ветеранів РУВ пропонуємо віднести (джерела означені після табл. 1; Сухомлинська, О. 2017):

- створення експозицій (виставок), спрямованих на вшанування героїчних вчинків Захисників і Захисниць України, які продовжують боротьбу з окупантами, ветеранів (учасників) РУВ і тих, хто після реабілітації повертаються до мирного життя;
- інтеграцію ветеранів у сучасну культуру та залучення до музейних (наукових, освітніх) проєктів, пов'язаних із РУВ (організація мистецьких, дослідницьких та інформаційних проєктів, присвячених героям РУВ);
- участь у створенні локальних меморіальних проєктів (маршрутів пам'яті, інтерактивних карт, спортивних змагань, конкурсів, марафонів тощо);
- проведення зустрічей із друзями, побратимами та рідними на базі військових музеїв сфери безпеки і оборони;
- участь в організації соціальної підтримки Захисників і Захисниць України, які продовжують боротьбу з окупантами, ветеранів РУВ, тих, хто після реабілітації повертаються до мирного життя, та членів їхніх сімей;
- організацію патріотичних заходів для дітей та юнацтва, основною метою яких має стати підтримання у цієї категорії відвідувачів прагнення робити і творити справедливе добро,

розвиток критичного мислення популяризацією читання, акцентуванням на шкідливості «кліпового» сприйняття інформації (звичка сприймати інформацію за допомогою короткого, яскравого, дуже виразного образу), що блокує розвиток критичного мислення.

Фахове усвідомлення доцільності такого диференційованого ставлення до надзвичайно чутливих суспільно значущих питань сьогодення України та на її перспективу дасть можливість не випустити із поля зору музейних працівників вітчизняних військових музеїв сил безпеки і сил оборони жодного громадянина й громадянку, які захищали, захищають та захищатимуть суверенітет і цілісність нашої незалежної держави. Особливо, на наше переконання, це буде суттєво цінним під час розповіді про конкретного Героя та об'єктивні події, пов'язані з його подвигом. Адже важливо виокремити і подавати інформацію, що підкреслює перемогу життя над смертю, навіть якщо людина загинула. У зв'язку з цим, завдання музею полягає не в тому, щоб викликати негативні емоції чи страх перед життєвими випробуваннями у будь-якої категорії відвідувача, а в тому, щоб звернути його увагу на досвід, що не завжди є трагічним, і може бути корисним для прийняття правильних особистісних рішень у майбутньому. Тому під час створення експозицій (виставок), з урахуванням відповідного розмежування розглянутих нами заходів, пропонується використовувати наступний порядок висвітлення героїчних фактів: фіксація назви і місця події; П.І.Б. людини (групи осіб) учасника(ів); мета вчинку; факти (хід ситуації); можливі подібні випадки, що стали взірцевими; висловлення власних думок екскурсоводів або міркувань офіційних державних осіб чи науковців з огляду на причинно-наслідковий зв'язок (Міненко, Л. 2022).

Маємо визнати, що запропоновані в офіційних документах акції, що були нами розмежовані для реалізації, є практично можливими як для впровадження у діяльність військових музеїв сил безпеки і сил оборони України, так й інших закладів освіти і культури. У будь-якому разі вони сприятимуть актуалізації експозиційної (виставкової) діяльності у патріотично-виховному напрямі та активації їх відвідування. Крім того, дадуть змогу дійсно задокументувати трагічний досвід українського народу, отриманий під час РУВ, а також виокремити приклади героїзму, що стануть джерелом гордості для підростаючого покоління і суспільства загалом. Особливо важливо, щоб цей досвід був зафіксований науковця-

ми-істориками, які, самі будучи учасниками РУВ, можуть зберегти власні безцінні враження і спогади для нащадків.

Висновки. У статті проаналізовано офіційні матеріали із вшанування пам'яті загиблих (померлих) Захисників та Захисниць України і тих, хто продовжують боротьбу чи є ветераном (учасником) російсько-української війни, розроблені і рекомендовані до використання Міністерством оборони України, Міністерством молоді та спорту України, Міністерством у справах ветеранів України. Крім того, враховано фахові напрацювання співробітників Українського інституту національної пам'яті, Комітету Верховної Ради України з питань гуманітарної та інформаційної політики, Національної бібліотеки імені Ярослава Мудрого. Не залишилися поза увагою і практичні пропозиції щодо реалізації означеного, висловлені на підсумковому зібранні громадськості міста Києва, присвяченому увічненню пам'яті Героїв російсько-української війни.

Це дало змогу рекомендувати авторський підхід до розмежування меморіальних заходів з метою їх оптимально-адаптованого використання у діяльності військових музеїв сил безпеки і сил оборони України. Наголошено, що означені заходи є не лише сутнісно-доцільними і практично можливими для здійснення, а й мають значний потенціал мотивування щодо увічнення національної пам'яті та виховання майбутніх поколінь на реальних прикладах патріотизму і мужності учасників російсько-української війни.

В якості позитивних музейних практик запропоновано авторське бачення порядку висвітлення історичних подій сьогодення під час підготовки експозицій (виставок, інших музейних заходів) з метою їх оптимальної адаптації до застосування у діяльності військових музеїв сил безпеки і сил оборони України. Акцентовано увагу на тому, що у цьому процесі особливо важливим є участь науковців-істориків, які мають фіксувати розповіді учасників російсько-української війни і власні військові спогади, гарантуючи фахово зберегти досліджене й задокументоване для майбутніх поколінь.

Вважаємо, що перспективи подальших наукових розвідок можуть охоплювати вивчення впливу експозицій на національну свідомість і патріотичне виховання, розвиток інноваційних методів презентації військових подій, а також порівняння меморіальних практик у різних країнах. Особливо уваги заслуговує продовження вивчення особистих свідчень учасників бойових дій та встанов-

лення їх місця і ролі для збереження історичної пам'яті. Також перспективним є аналіз впливу на процес соціальної реабілітації ветеранів від співпраці з військовими музеями. Загалом, по-

дальші дослідження такого спрямування можуть суттєво сприяти розвитку музейної справи у сфері безпеки та оборони.

СПИСОК ВИКОРИСТАНИХ ДЖЕРЕЛ І ЛІТЕРАТУРИ

Верхотурова, М. А. & Голик, М. М. (2022). Меморіалізація подій російсько-української війни як чинник національної безпеки України. *Актуальність та особливості наукових досліджень в умовах воєнного стану: Збірник тез Міжнародної науково-практичної інтернет-конференції з нагоди відзначення Дня науки–2022 в Україні*. Київ, Україна, 24 травня 2022 р. Київ : ДНДІ МВС України, с. 315–317.

Воляннюк, О. (2024). Функції політик пам'яті та ідентичності в умовах війни. *Політика та право в умовах дії воєнного стану: пошук рішень: Збірник матеріалів Міжнародної наукової конференції*. Київ, Україна, 23 квітня 2024 р. Київ : Вид-во УДУ імені Михайла Драгоманова, с. 37–39.

Іванченко, Г. М. (2024). Практики пам'ятання і меморіалізація. Як гідно вшанувати героїв, жертв і події російсько-української війни? URL: https://nlu.org.ua/storage/files/Infocentr/Tematich_ogliadi/2024/memo1.pdf [дата зверн.: 19.08.2024].

Інструкція з організації діяльності військових музеїв, музеїв (кімнат) бойових традицій у Збройних Силах України: наказ Міністерства оборони України від 10.07.2019 №374 (2019). URL: <https://zakon.rada.gov.ua/laws/show/z0864-19#Text> [дата зверн.: 05.11.2024].

Інформаційні матеріали до Дня пам'яті захисників України, які загинули в боротьбі за незалежність, суверенітет і територіальну цілісність України. (2024). URL: <https://mva.gov.ua/ua/news/informacijni-materiali-do-dnu-a-ramuati> [дата зверн.: 19.08.2024].

Карпов, В. (2007). *Музейна справа у Збройних Силах України (1996–2006)*. Київ : НВІМУ, 96 с.

Концепція вшанування пам'яті загиблих (померлих) Захисників та Захисниць України в системі Міністерства оборони України: наказ Міністерства оборони України від 12.08.2024 №544 (2024). URL: <https://zakon.rada.gov.ua/rada/show/v0544322-24#Text> [дата зверн.: 19.08.2024].

Концепція меморіалізації пам'ятних місць російсько-української війни на Київщині. (2023). URL: <https://kompkd.rada.gov.ua/uploads/documents/34716.pdf> [дата зверн.: 19.08.2024].

Меморіалізація російсько-української війни: виклики та завдання. (2024). URL: <https://www.ukrinform.ua/rubric-presshall/3844788-memorializacia-rosijskoukrainskoi-vijni-vikliki-ta-zavdanna.html> [дата зверн.: 19.08.2024].

Методичні рекомендації з вшанування пам'яті борців за незалежність України. URL: https://mms.gov.ua/storage/app/sites/16/Patriotychne_vyhovannia/Info_metod_materialy/vshanyvannya-broshyuaostannafinvshanyvannya-broshyuaafin.pdf [дата зверн.: 19.08.2024].

Міненко, Л.М. (2021). *Становлення і розвиток Національного військово-історичного музею України (1995–2013 рр.)*: дис. ... д-ра філософії: 032 – історія та археологія. Київ, 313 с.

Міненко, Л. (2022). Практичні аспекти національно-патріотичного виховання громадян України в сучасних умовах. *Сучасний культурно-мистецький простір: креативні та інформаційно-комунікативні трансформації: Збірник матеріалів Всеукраїнської науково-практичної конференції*. Київ, Україна, 21–22 червня 2022 р. Київ : НАКККіМ, с. 54–56.

Новосвітня, К. (2024). Влада столиці розпочала діалог щодо увічнення пам'яті Героїв російсько-української війни. URL: <https://vechirniy.kyiv.ua/news/99879/> [дата зверн.: 19.08.2024].

Про національну безпеку України: Закон України від 21.06.2018 №2469-VIII (2018). *Відомості Верховної Ради України*. № 31, Ст. 241.

Рекомендації для місцевих органів виконавчої влади, органів місцевого самоврядування та громадських організацій щодо заходів, пов'язаних зі збереженням та вшануванням пам'яті учасників, жертв та подій російсько-української війни. (2024). URL: <file:///E:/LkVYg1707824145D5tKV.pdf> [дата зверн.: 19.08.2024].

Розробити Концепцію меморіалізації в Києві та план дій з її впровадження мають до кінця цього року – Марина Хонда. (2024). URL: https://kyivcity.gov.ua/news/rozrobiti_kontseptsiyu_memorializatsi_v_

kiyevi_ta_plan_diy_z_vprovadzhennya_mayut_do_kintsya_tsogo_roku_marina_khonda/ [дата зверн.: 23.09.2024].

Руденко, С.Б. (2021). *Соціокультурне призначення та інституційна специфіка музею*: дис. ... д-ра культурології: 26.00.01 – теорія та історія культури. Київ, 515 с.

Сухомлинська, О. (2017). Героїзм і героїчне у вихованні: вчора і сьогодні. *Світосгляд*. № 4 (66), с. 29–33.

Тинченко, Я. (2024). Меморіалізація російсько-української війни. URL: <https://www.facebook.com/nvimu/posts/pfbid02tW8bz3eFjSVCL7wLHAivp47pQEPyHyvP9oRUjzf242tEET7F9CJCsbUmqFYaMCrnl> [дата зверн.: 04.11.2024].

REFERENCES

Informatsiini materialy do Dnia pamiati zakhysnykiv Ukrainy, yaki zahynuly v borotbi za nezalezhnist, suverenitet i terytorialnu tsilisnist Ukrainy. (2024). [Information Materials for the Day of Remembrance of Defenders of Ukraine who Died in the Struggle for the Independence, Sovereignty, and Territorial Integrity of Ukraine]. URL: <https://mva.gov.ua/ua/news/informacijni-materiali-do-dnya-pamyati> [Accessed: 19.08.2024]. [in Ukrainian].

Instruktsiia z orhanizatsii diialnosti viiskovykh muzeiv, muzeiv (kimnat) boiovykh tradytsii u Zbroinykh Sylakh Ukrainy [Instruction for the Organization of Military Museums and Museums (Rooms) of Combat Traditions in the Armed Forces of Ukraine]: nakaz Ministerstva oborony Ukrainy vid 10.07.2019 № 374 (2019). URL: <https://zakon.rada.gov.ua/laws/show/z0864-19#Text> [Accessed: 05.11.2024]. [in Ukrainian].

Ivanchenko, H. M. (2024). *Praktyky pamiatannia i memorializatsiia. Yak hidno vshanuvaty heroiv, zhertv i podii rosiisko-ukrainskoi viiny?* [Practices of Remembrance and Memorialization. How to Properly Honor the Heroes, Victims, and Events of the Russo-Ukrainian War?]. URL: https://nlu.org.ua/storage/files/Infocentr/Tematchi_oglyadi/2024/memo1.pdf [Accessed: 19.08.2024]. [in Ukrainian].

Karpov, V. (2007). *Muzeina sprava u Zbroinykh Sylakh Ukrainy (1996–2006)* [Museum Affairs in the Armed Forces of Ukraine (1996–2006)]. Kyiv: NVIMU, 96 s. [in Ukrainian].

Kontseptsii memorializatsii pamiatnykh mist rosiisko-ukrainskoi viiny na Kyivshchyni. (2023). [Concept of Memorialization of Commemorative Sites of the Russo-Ukrainian War in the Kyiv Region]. URL: <https://kompkd.rada.gov.ua/documents/zasid/75684.html> [Accessed: 19.08.2024]. [in Ukrainian].

Kontseptsii vshanuvannia pamiati zahybylykh (pomerlykh) Zakhysnykiv ta Zakhysnyt Ukrainy v systemi Ministerstva oborony Ukrainy [Concept for Honoring the Memory of Fallen (Deceased) Defenders of Ukraine within the Ministry of Defense of Ukraine]: nakaz Ministerstva oborony Ukrainy vid 12.08.2024 №544 (2024). URL: <https://zakon.rada.gov.ua/rada/show/v0544322-24#Text> [Accessed: 19.08.2024]. [in Ukrainian].

Memorializatsiia rosiisko-ukrainskoi viiny: vyklyky ta zavdannia. (2024). [Memorialization of the Russo-Ukrainian War: Challenges and Tasks]. URL: <https://www.ukrinform.ua/rubric-presshall/3844788-memorializacia-rosijskoukrainskoi-vijni-vikliki-ta-zavdannia.html> [Accessed: 19.08.2024]. [in Ukrainian].

Metodychni rekomendatsii z vshanuvannia pamiati bortsiv za nezalezhnist Ukrainy. [Methodological Recommendations for Honoring the Memory of Fighters for Ukraine's Independence]. URL: https://mms.gov.ua/storage/app/sites/16/Patriotychne_vyhovannia/Info_metod_materialy/vshanyvannya-brosyraostannyafinvshanyvannya-brosyrafin.pdf [Accessed: 19.08.2024]. [in Ukrainian].

Minenko, L. (2022). *Praktychni aspekty natsionalno-patriotichnoho vykhovannia hromadian Ukrainy v suchasnykh umovakh*. [Practical Aspects of National-Patriotic Education of Ukrainian Citizens in Modern Conditions]. *Suchasnyi kulturno-mystetskyi prostir: kreatyvni ta informatsiino-komunikatyvni transformatsii: Zbirnyk materialiv Vseukrainskoi naukovo-praktychnoi konferentsii*. Kyiv, Ukraina, 21–22 chervnia 2022 r. Kyiv : NAKKKiM, s. 54–56. [in Ukrainian].

Minenko, L. M. (2021). *Stanovlennia i rozvytok Natsionalnoho viiskovo-istorychnoho muzeiu Ukrainy (1995–2013 rr.)* [Formation and Development of the National Military Historical Museum of Ukraine (1995–2013)]. (PhD Thesis). Kyiv, 313 s. [in Ukrainian].

Novosvitnia, K. (2024). *Vlada stolytsi rozpochala dialog shchodo uvichnennia pamiati Heroiv rosiisko-ukrainskoi viiny* [The Capital's Authorities Initiated a Dialogue on the Memorialization of Heroes of the Russo-Ukrainian War]. URL: <https://vechirniy.kyiv.ua/news/99879/> [Accessed: 19.08.2024]. [in Ukrainian].

Pro natsionalnu bezpeku Ukrainy [On the national security of Ukraine]: Zakon Ukrainy vid 21.06.2018 № 2469-VIII (2018). *Vidomosti Verkhovnoi Rady Ukrainy*. № 31, Art. 241. [in Ukrainian].

Rekomendatsii dlia mistsevykh orhaniv vykonavchoi vlady, orhaniv mistsevoho samovriaduvannia ta hromadskykh orhanizatsii shchodo zakhodiv, poviazanykh zi zberezhenniam ta vshanuvanniam pamiaty uchasnykiv, zhertv ta podii rosiisko-ukrainskoi viiny. (2024). [Recommendations for Local Executive Authorities, Local Self-Government Bodies, and Public Organizations Regarding Measures Related to the Preservation and Commemoration of Participants, Victims, and Events of the Russo-Ukrainian War]. URL: file:///E:/LkVYg1707824145D5tKV.pdf [Accessed: 19.08.2024]. [in Ukrainian].

Rozrobyty Kontseptsiiu memorializatsii v Kyievi ta plan dii z yii vprovadzhennia maiut do kintsia tsoho roku – Maryna Khonda. (2024). [The Concept of Memorialization in Kyiv and the Action Plan for Its Implementation Must Be Developed by the End of This Year – Maryna Khonda]. URL: https://kyivcity.gov.ua/news/rozrobiti_kontseptsiiu_memorializatsii_v_kyievi_ta_plan_dii_z_vprovadzhennia_maiut_do_kintsia_tsoho_roku_marina_khonda/ [Accessed: 23.09.2024]. [in Ukrainian].

Rudenko, S. B. (2021). *Sotsiokulturne pryznachennia ta instytutsiina spetsyfika muzeiu* [Socio-cultural Purpose and Institutional Specificity of the Museum]. (Doctoral Thesis). Kyiv, 515 s. [in Ukrainian].

Sukhomlynska, O. (2017). Heroizm i heroichne u vykhovanni: vchora i sohodni [Heroism and the Heroic in Education: Yesterday and Today]. *Svitohliad*. № 4 (66), s. 29–33. [in Ukrainian].

Tynchenko, Ya. (2024). Memorializatsiia rosiisko-ukrainskoi viiny [Memorialization of the Russian-Ukrainian War]. URL: <https://www.facebook.com/nvimu/posts/pfbid02tW8bz3eFjSVCL7wLHAivp47pQEPyHyvP9oRUjzf242tEET7F9CJCsBUMqFYaMCrml> [Accessed: 04.11.2024]. [in Ukrainian].

Verkhoturova, M. A. & Holyk, M. M. (2022). Memorializatsiia podii rosiisko-ukrainskoi viiny yak chynnyk natsionalnoi bezpeky Ukrainy [Memorialization of the Events of the Russian-Ukrainian War as a Factor of National Security of Ukraine]. *Aktualnist ta osoblyvosti naukovykh doslidzhen v umovakh voiennoho stanu: Zbirnyk tez Mizhnarodnoi naukovo-praktychnoi internet-konferentsii z nahody vidznachennia Dnia nauky–2022 v Ukraini*. Kyiv, Ukraina, 24 travnia 2022 r. Kyiv : DNDI MVS Ukrainy, s. 315–317. [in Ukrainian].

Volianiuk, O. (2024). Funktsii polityk pamiaty ta identychnosti v umovakh viiny [Functions of Memory and Identity Policies in Wartime]. *Polityka ta pravo v umovakh dii voiennoho stanu: poshuk rishen: Zbirnyk materialiv Mizhnarodnoi naukovo konferentsii*. Kyiv, Ukraina, 23 kvitnia 2024 r. Kyiv : Vyd-vo UDU imeni Mykhaila Drahomanova, s. 37–39. [in Ukrainian].

Liudmyla MINENKO

PhD

The National Defence University of Ukraine

(Kyiv, Ukraine)

ORCID: <https://orcid.org/0000-0003-0249-9856>

**REGULATORY AND METHODOLOGICAL PRINCIPLES OF MEMORIAL ACTIVITY
IN THE MILITARY MUSEUMS OF THE SECURITY FORCES AND DEFENCE FORCES
OF UKRAINE (2024)**

The purpose of the article is to analyse the regulatory, methodological and recommendation documents developed by state institutions regarding memorial actions to perpetuate the historical actions of the modern russian-Ukrainian war and memorialise the Defenders of Ukraine as of 2024. Also, the proposals of the Kyiv public were analysed on this issue. As a result, these actions were organised and differentiated. In addition, guidelines were developed on the specifics of organising the coverage of relevant actions and information about their participants in the preparation of expositions (exhibitions) in the activities of national military museums of the security forces and defence forces. This was done with the aim of a more conscious and patriotic perception of memorial actions by different categories of visitors.

In this article, proposed for implementation by stakeholders the memorial events to honour the Defenders of Ukraine are presented in tabular form. This systematisation makes it possible to simplify the process of choosing the most appropriate action. Furthermore, the actions are differentiated into actions to honour fallen heroes and those who continue to fight the occupation forces of the russian federation or are veterans (participants) of the russian-Ukrainian war. This approach was implemented with the aim of optimal and applied adaptation of the events for their use in the activities of military museums of the security and defence forces and constitutes the scientific novelty of our study. At the same time, an algorithm for highlighting objective facts about real participants in historical events in the preparation of thematic expositions (exhibitions) is proposed as evidence of positive museum practice.

In view of the above, the theoretical and practical significance of our study is that the systematic list provided allows us to get acquainted with different approaches to the memorialisation of the above in a sufficiently meaningful and methodical way. In fact, the thematic differentiation of memorial actions will help to qualitatively select the necessary one for the most productive and timely use, depending on the circumstances. Therefore, properly selected and professionally implemented actions will guarantee the relevance of the exposition (exhibition) work in the field of security and defence, which, in our opinion, should activate the target visitor.

Keywords: *memorial actions, Defenders of Ukraine, russian-Ukrainian war, delimitation of memorial actions (events), military history museums, military museums of the security forces and Defence Forces of Ukraine, policy of memory, regulatory and methodological principles of military memorial activities.*

Ігор ПЕЧЕНЮК

кандидат історичних наук,

старший науковий співробітник

Національний університет оборони України

(Київ, Україна)

ORCID: <https://orcid.org/0000-0001-5790-130X>

Електронна пошта: mil-iv@ukr.net

Олексій ЧІРКАЛОВ

кандидат історичних наук

Національний університет оборони України

(Київ, Україна)

ORCID: <https://orcid.org/0000-0003-1939-8322>

Електронна пошта: aleksejcirikalov@gmail.com

**ПРОРОСІЙСЬКІ ТА РОСІЙСЬКІ ПАРАМІЛІТАРНІ ФОРМУВАННЯ У РОЗВ'ЯЗАННІ
ЗБРОЙНОЇ АГРЕСІЇ РОСІЙСЬКОЇ ФЕДЕРАЦІЇ ПРОТИ УКРАЇНИ У 2014–2015 РОКАХ**

Під час встановлення контролю над Кримським півостровом російська федерація разом із ефектом непередбачуваності використовувала заборонені методи ведення війни, зокрема застосування парамілітарних формувань, що дало змогу країні-агресору досягнути поставленої мети на початковому етапі збройної агресії. Проте подальше використання таких формувань під час ескалації збройного конфлікту на території Донецької і Луганської областей не призвели до бажаного агресору результату. Автори дослідили особливості підготовки та застосування проросійських і російських парамілітарних формувань, визначили їх роль та місце у розв'язанні збройної агресії проти України у 2014–2015 роках, виявили причини результативності дій зазначених формувань в означений період, надали рекомендації щодо шляхів протидії такому явищу як парамілітарні формування. Водночас встановлено, що на парамілітарні формування під час збройної агресії поклалися такі основні завдання: блокування критичних інфраструктурних, адміністративних і військових об'єктів; патрулювання у визначених районах населених пунктів; організація та несення служби на блокпостах на основних транспортних магістралях півострова; виявлення та нейтралізація проукраїнських активістів тощо. Доведено, що успішність дій парамілітарних формувань залежить від ідеологічного налаштування місцевого середовища; логістики – можливості розгортання таких формувань у районі проведення операції та їх забезпечення, у тому числі зброєю, що суттєво спрощується у разі втрати державою контролю над власним кордоном, зокрема й морським; сприятливих умов місцевості для дій парамілітарних формувань, які на початку своєї діяльності дуже часто застосовують партизанську тактику; ефективності комплексної силової протидії сил безпеки і оборони та центральних органів виконавчої влади держави застосуванню противником парамілітарних формувань в умовах «гібридних дій».

Ключові слова: анексія Криму, антитерористична операція, «зелені чоловічки», парамілітарні формування, широкомасштабна агресія російської федерації, приватні військові компанії.

Постанова проблеми. Залучення проросійських та російських парамілітарних формувань і приватних військових компаній (далі – ПВК), зокрема «Вагнер», «Редут», «БАРС», «Дон» та

ін. (Крутов, М. & Добрынин, С. 2023; Онищук, О. 2024, с. 65–72; Сотников, Д. 2023) поряд із застосуванням регулярних збройних сил стало невід'ємною рисою сучасних воєнних конфліктів.

Їх використання стало силовою складовою зовнішньої політики російської федерації ще у воєнних конфліктах на пострадянському просторі, зокрема у Придністров'ї (1990–1992), Грузії (1994, 2008), Україні (з 2014) і на Близькому Сході, зокрема у Сирії (з 2015). Як показав досвід, ця загроза є актуальною не лише для України, а й для інших європейських країн, що мають спільний кордон з російською федерацією.

Саме російські та проросійські парамілітарні формування від початку збройної агресії проти України навесні 2014 р. брали активну участь в окупації Криму, а у подальшому – окремих районів Донецької та Луганської областей (Белесков, М. М. 2021, с. 29; Як війська РФ за два тижні захопили Крим. 2024). Такі формування давали росії змогу зберігати видимість її невтручання у цей процес і одночасно створювати картинку масовості та спонтанності виступів місцевого населення. Отже, виникав ефект гібридного впливу. Тобто, з одного боку, був відповідний інструмент тиску на Україну, а з іншого – російська федерація могла прикривати їх діями своє безпосереднє втручання, зокрема й військове.

У цьому контексті варто зазначити, що у загальному сенсі гібридна війна – це війна, основним інструментом якої є експлуатація державою-агресором у країні, обраній для агресії, внутрішніх протиріч і конфліктів із подальшим їх використанням на власну користь для досягнення своїх політичних цілей. Істотною рисою такої війни визначають поєднання елементів внутрішнього протистояння та зовнішньої інтервенції для знищення держави або відторгнення частини її території. При цьому невизначеними є лінії розмежування між війною та миром, внутрішніми та зовнішніми загрозами національній безпеці держави, законними та незаконними формами ведення боротьби. Головний акцент у таких війнах робиться на створенні ситуації невизначеності, а одним із її інструментів є парамілітарні формування.

Мета статті – з'ясувати роль і місце проросійських і російських парамілітарних формувань у розв'язанні збройної агресії російської федерації проти України у 2014–2015 роках.

Аналіз останніх досліджень і публікацій. Тематикою проросійських і російських парамілітарних формувань цікавляться багато авторів. Так, у статтях (Акімов, М. 2019; Конончук, А. 2018; Мартиненко, Д. 2020) автори з правової точки зору надали оцінку незаконній парамілітарній діяльності, розкрили мету створення, проблеми

криміналізації та класифікації непередбачених законодавством воєнізованих чи/або збройних формувань. Інші автори розкрили теоретичні основи і практичне значення сучасного російського способу ведення війни (Белесков М. 2021), проаналізували механізми та технології так званої гібридної війни, розв'язаної російськими військами, розкрили хід окупації Криму у 2014 р., а також роль і значення у цьому процесі «зелених чоловічків» (Березовець, Т. 2015; Росовецкий, О. 2019; Семена, М. 2021).

У колективних наукових монографіях (Коваль, М. В. (за заг. ред.). 2023; Онищук, О. 2024, с. 65–72) на основі аналізу джерел показано історію створення, завдання, склад, особливості комплектування ПВК «Вагнер» та її участь під час окупації Криму та у бойових діях на сході України у 2014–2015 роках. У публікаціях (Крутов, М. & Добрынин, С. 2023; Сотников, Д. 2023) названо російські ПВК, котрі, крім ПВК «Вагнер», воюють в Україні, і хто їхні «господарі»-засновники.

Отже, аналіз останніх праць і публікацій за даною темою засвідчив фрагментарність її розкриття, адже у переважній більшості описано лише хронологію подій під час анексії Кримського півострова у 2014 р. і бойових дій на території Донецької і Луганської областей у 2015 році. Проте значення ролі та місця проросійських і російських парамілітарних формувань у розв'язанні російською федерацією збройної агресії проти України у досліджуваній нами період у наукових розвідках відображені не повною мірою.

Виклад основного матеріалу. Зазначимо, що за поглядами сучасних українських науковців, зокрема М. Акімова (Акімов, М. О. 2019, с. 24–26), А. Конончук (Конончук, А. О. 2018, с. 288–302) та Д. Мартиненко (Мартиненко, Д. О. 2020, с. 85–90) під парамілітарним формуванням варто розуміти воєнізоване об'єднання фізичних осіб, побудоване на засадах єдиноначальства, підпорядкованості та дотримання дисципліни, у якому проводиться військова, спеціальна чи фізична підготовка та яке може мати на озброєнні вогнепальну чи холодну зброю, бойові припаси, вибухові речовини або вибухові пристрої, бойову техніку, при цьому вони формально не входять до складу збройних сил чи правоохоронних органів держави.

Низка російських експертів, розглядаючи імовірність виникнення війни між російською федерацією та країнами-членами НАТО, вважають, що одним із можливих варіантів її початку

може бути використання парамілітарних формувань за кримським сценарієм. Неготовність України своєчасно й ефективно відреагувати на таке явище, як парамілітарні формування, створило серйозну загрозу для її національної безпеки та передумови до втрати суверенітету держави у цілому. Враховуючи вищезазначене, вивчення й узагальнення досвіду використання таких формувань у розв'язанні збройної агресії російською федерацією проти України у 2014–2015 рр. в умовах сьогодення, на нашу думку, є досить актуальним.

Під час підготовки до гібридної війни проти України російська федерація послідовно створювала певні умови для успішного її проведення. Зокрема, вживався комплекс заходів для унеможливлення адекватного реагування воєнно-політичним керівництвом, органами державної влади, сектором безпеки і оборони України на негативні зміни в обстановці у кризовий період. При цьому, враховували протиріччя та прогалини в українському законодавстві, що давали можливість перебувати та функціонувати на її території поряд із російськими регулярними військовими частинами різним парамілітарним формуванням, якщо вони формально не порушували чинного законодавства. Проте фактично своєю діяльністю вони створювали загрозу національній безпеці держави. Отже, недосконалість законодавства України, зокрема положень законів України «Про Службу безпеки України» (Про Службу безпеки України. 1992), «Про міліцію» (Про міліцію. 1990), «Про Збройні Сили України» (Про Збройні Сили України. 1991) тощо, не давала змоги адекватно реагувати на їх дії правоохоронним та іншим органам державної влади, що за своїм функціоналом мали б підтримувати та забезпечувати публічну та державну безпеку.

У цьому контексті варто зазначити, що відповідно до офіційних звітів керівництва Головного управління розвідки Міністерства оборони України, підготовка до операції по захопленню Криму російською федерацією почалася одразу після розпаду СРСР. При цьому всі дії із анексії Криму ґрунтувалися на законодавчому акті від 12 лютого 1991 р. про створення Кримської Автономної Радянської Соціалістичної Республіки (Про введення в дію Закону Української РСР «Про відновлення Кримської... 1991) та подальших угодах щодо автономії Криму та перебування в його межах російських збройних сил (Тищенко Ю. (за заг. ред.). 2017, с. 76; К захвату Крыма РФ начала готовится после распада СССР – ГУР. 2016).

Також російські спецслужби, зокрема Федеральна служба безпеки (далі – ФСБ) і Головне розвідувальне управління Генерального штабу (далі – ГРУ ГШ) збройних сил російської федерації, здійснювали різноманітний вплив на певні категорії представників цих структур і відомств на території півострова. Насамперед акцент робили на вербування працівників головних управлінь Служби безпеки України та Міністерства внутрішніх справ (далі – МВС) України у Криму та місті Севастополі. Як наслідок, із початком захоплення півострова оперативний склад цих органів виявився неготовим до ведення ефективних дій проти російських парамілітарних формувань, або ж частина з них перейшли на бік агресора (Як війська РФ за два тижні захопили Крим. 2024).

Водночас російські спецслужби вживали дієвих заходів зі створення контингенту колаборантів серед мешканців півострова й у лавах Збройних Сил України, що дали їм бажаний результат. Так, за даними (Бурба: Аналіз показує, що в 2014 году... 2022; Кругленко, О. 2019; Турчинов озвучил шокирующие цифры... 2017) із 13 468 військовослужбовців ЗС України, які перебували у Криму в 2014 р, не зрадили військовій присязі та своїй країні 3 990 осіб (29,6 %), із 10 936 працівників МВС України – усього 88 осіб (0,8 %), із 1 870 осіб Державної прикордонної служби України – 519 осіб (29,7 %), із 2 240 працівників Служби безпеки України – 242 особи (10,8 %), із 527 офіцерів і прапорщиків Управління держохорони – 20 осіб (3,8 %).

Іншим, не менш важливим, аспектом було визначення російською федерацією складу сил для ведення гібридних дій та їх підготовка. Так, основний обсяг завдань покладали на підрозділи російських регулярних збройних сил, зокрема сил спеціальних операцій («зелені чоловічки»), які передбачалося під виглядом місцевих сил самооборони розгорнути на території Криму. Вони своїми діями мали подати сплановану окупацію півострова як результат внутрішніх політичних суперечностей в Україні. Для підтримання їх дій та виконання інших завдань, пов'язаних із дестабілізацією (загостренням) обстановки у Криму, передбачалося задіяти проросійські парамілітарні формування. Керівництво ними, фінансування, підготовку, оперативну підтримку та координацію дій здійснювали переважно ФСБ і ГРУ ГШ ЗС російської федерації.

Зазначимо, що підрозділи російських збройних сил, які планували задіяти при захопленні Криму разом з військами (силами) Чорноморсько-

го флоту, у вересні 2013 р. пройшли підготовку під час спільних російсько-білоруських навчань у Калінінградській області. На цих навчаннях відпрацьовували операції із захисту співвітчизників, які нібито зазнали утисків на території іноземної держави. Зауважимо, що так званий захист російськомовних співвітчизників на території українського Донбасу був одним із головних приводів широкомасштабного вторгнення російських військ в Україну. Його можуть також використати і для вторгнення в інші суверенні держави, що межують із російською федерацією.

У жовтні 2013 р. було сформовано загони т. зв. самооборони Криму з числа місцевих мешканців і представників «казачих» організацій Кубані, Дону та Криму і здійснено їх підготовку до спільних дій із підрозділами російських військ. Одним із важливих результатів такої підготовки стали відпрацьована злагодженість дій різних контингентів при виконанні ними спільних завдань та готовність виконувати їх без будь-яких морально-психологічних обмежень. Натомість, як показали подальші події, українські військовослужбовці, оточені російськими спецпризначенцями у своїх пунктах постійної дислокації, не змогли подолати психологічного бар'єру та відкрити вогонь на ураження окупантів, які під час захоплення військових частин і об'єктів виставляли перед собою живий заслін із цивільного населення.

Доречно зауважити ще на одному важливому аспекті – понад 60 % українських військовослужбовців, які на той час проходили службу в Криму, були місцевими мешканцями, мали дружні відносини із російськими військовослужбовцями, разом відзначали багато свят і знали один одного по спільних навчаннях (Росовецький, А. 2019). В умовах тогочасного гібридного протистояння у Криму українські військовослужбовці так і не змогли відкрити вогонь на ураження людей, яких вони знали особисто.

У цьому контексті необхідно акцентувати увагу на таких аспектах:

- по-перше, специфічні умови, що склалися на той час у Криму, сприяли створенню вигідної для держави-агресора воєнно-політичної обстановки, а саме: наявність на півострові значної кількості проросійськи налаштованих верств населення; присутність російських військових баз, у тому числі штабу Чорноморського флоту та арсеналів зі зброєю;
- по-друге, захоплення півострова відбувалося під час української Революції Гідності, що призвело до дезертирства і ротації

у військовому та політичному керівництві України, втрати управління державою і військами у критичний для країни момент та ускладнення процесу прийняття політичних рішень. Соціально-політична ситуація, що склалася у країні, мала негативні наслідки та ускладнювала сприйняття населенням реальної загрози ззовні, а також сприяла посиленню антиукраїнських рухів і парамілітарних формувань. Успішність проведення операції із окупації Криму для країни-агресора стала можливою завдяки створенню глибокої внутрішньої дестабілізації в Україні, що призвело до тимчасової дезорганізації її Збройних Сил, правоохоронних органів і спецслужб, їх неготовності адекватно реагувати на прояви гібридних дій з боку добре навчених російських контингентів.

Важливим негативним чинником було те, що з початком кризи у Криму не був запроваджений правовий режим воєнного стану або особливий режим проведення антитерористичної операції, що, у цілому, завадило застосувати Збройні Сили України за їх призначенням, тобто для захисту територіальної цілісності та суверенітету держави (Как России удалось взять Крым без боя? 2015).

Отже, напередодні захоплення Криму склалися сприятливі для країни-агресора умови, за яких будь-яке силове вирішення цієї кризи уже мало б негативні наслідки для України. Російській федерації залишалось тільки реалізувати завчасно сплановану й ефективну стратегію із залученням навчених контингентів, зокрема й парамілітарних формувань, здатних діяти у створеному для них сприятливому оперативному середовищі.

Основою парамілітарних формувань під час захоплення Криму були підрозділи т. зв. сил самооборони Криму, «казаки», колишні співробітники загону міліції спеціального призначення «Беркут», дії яких активно підтримували представники різноманітних проросійських громадських і релігійних організацій, колаборанти із числа місцевих чиновників, працівників освіти, медицини, культури тощо (Як війська РФ за два тижні захопили Крим. 2024). Водночас на території Криму перебували окремі загони російських ПВК, зокрема «Вагнер», але на той час вони обмежилися лише тим, що спостерігали за ситуацією на півострові (Коваль, М. В. (за заг. ред.). 2023, с. 136).

Усі вищезазначені складові парамілітарних формувань діяли за єдиним замислом і планом

та під загальним керівництвом російських спецслужб (переважно ФСБ і ГРУ ГШ) і військовослужбовців під час проведення всієї операції із окупації Криму, що поділялася на кілька фаз та етапів.

Під час фази передконфлікту основні завдання парамілітарних формувань спрямовувалися на провокування соціальних і політичних зіткнень на півострові, ініціювання масових протестних акцій, виявлення та силовий тиск на проукраїнськи налаштовані верстви населення.

У цей час розпочалося нарощування російських сил для захоплення Криму безпосередньо на його території та поза межами. Так, 23 лютого 2014 р. у Сімферополі та інших містах півострова росіяни офіційно почали створювати загони т. зв. сил самооборони Криму (Моисеева, А. 2021; Семена, М. 2021), а 24–25 лютого на півострів перекинули підрозділи спеціального призначення повітряно-десантних військ, морської піхоти із військовою технікою та підрозділи спеціального призначення ГРУ ГШ з Ульяновська (Семена, М. 2021). Зазначимо, що командування т. зв. силами самооборони Криму здійснювали громадяни російської федерації – колишній полковник ФСБ І. Гіркін («Стрелков») і колишній підполковник ГРУ ГШ І. Безлер («Бес») (Моисеева, А. 2021).

Приблизно у цей же час у Крим повернулися співробітники загону міліції спеціального призначення «Беркут», який центральна влада у Києві розпустила. Водночас здійснювалося підсилення місцевих «казачих» організацій «казаками» із росії, зокрема Кубані, Тамані та Дону, які створили єдиний «штаб казачих організацій для захисту півострова» (Росовецкий, А. 2019).

Отже, станом на початок активної фази конфлікту у Криму основу проросійських парамілітарних формувань уже зосередили у спеціально визначених районах півострова в очікуванні команд діяти за планом їх російських кураторів.

Із захопленням у Сімферополі будівель Верховної Ради та Ради Міністрів Автономної Республіки Крим у ніч на 27 лютого 2014 р. російська розвідувально-диверсійна група спецпризначення 45-го окремого полку спеціального призначення повітряно-десантних військ (Росовецкий, А. 2019; Семена, М. 2021) розпочала активну фазу конфлікту, що характеризувалася подальшим загостренням обстановки, поглибленням існуючих протиріч та створенням нових. На парамілітарні формування у цей період покладалися такі основні завдання:

- блокування критичних інфраструктурних, адміністративних і військових об'єктів;
- патрулювання у визначених районах населених пунктів;
- організація та несення служби на блокпостах на основних транспортних магістралях півострова;
- виявлення та нейтралізація проукраїнських активістів тощо.

В окремих випадках виконувалися інші завдання, направлені на подальшу дестабілізацію обстановки на півострові. Так, 27 лютого 2014 р., після захоплення будівлі Верховної Ради професійно озброєними особами, члени т. зв. сил самооборони Криму на чолі зі «Стрелковим» зібрали її депутатів на засідання парламенту (Моисеева, А. 2021).

Обсяг і зміст завдань, що поклалися на російські формування, залежали насамперед від наявності у районі військових частин ЗС України. При цьому окремі дії парамілітарних груп формально й не порушували українського чинного законодавства, проте, у сукупності їх дії призводили до блокування намагань українського керівництва відновити контроль над обстановкою в регіоні.

У багатьох випадках захоплення у Криму об'єктів, будівель і військових частин ЗС України здійснювалося за однаковим алгоритмом: блокування об'єкта групами цивільного населення, або його захоплення загонами парамілітарних формувань із подальшою передачею під контроль та охорону російським військовослужбовцям. Така тактика в умовах бездіяльності відповідних правоохоронних і спеціальних органів і служб України позбавляла військовослужбовців ЗС України можливості ефективно протидіяти агресору. Дії завербованого російськими спецслужбами керівного й особового складу українських структур сектору безпеки і оборони значно ускладнювали і без того напружену обстановку, дезорганізували дії військ і дезорієнтували особовий склад, населення та керівництво країни щодо подій, які відбувалися на півострові.

Одночасне захоплення критично важливих об'єктів, зокрема елементів системи зв'язку та телекомунікацій, здійснювалося винятково російськими силами регулярних частин їх збройних сил за допомогою парамілітарних формувань, без залучення цивільного населення. До захоплення кораблів і суден Військово-Морських Сил ЗС України, крім російських регулярних частин, залучалися в основному групи спеціального призначення ГРУ ГШ.

Зауважимо, що на той час російські частини, задіяні в операції з окупації півострова, отримували від російського вищого військового керівництва вказівки такого змісту – якщо буде опір з боку українських сил або втрати, то не нападати і відходити. Тобто тактика окупації була м'якою – рухатися малими кроками, якщо не буде реакції.

Під час другої, латентної фази конфлікту, після захоплення Криму, діяльність парамілітарних формувань була спрямована, головним чином, на виявлення та нейтралізацію українських осередків та активістів опору агресору. Вони виконували переважно репресивні функції у випадках, коли застосування формальних юридичних процедур і російських правоохоронних органів вважалося недоцільним.

Застосування проросійських парамілітарних формувань напередодні захоплення частини території Донецької та Луганської областей мало свої особливості. З їх складу були створені окремі навчені підрозділи, які завчасно отримали зброю. Ці формування вже брали активну участь у бойових діях спільно з підрозділами російських спецслужб і збройних сил, але російських військовослужбовців офіційно оголосили «добровольцями» або такими, що «перебувають у відпустці», а їх участь у подіях відбувається з власної ініціативи. Тобто росія як держава відповідальності за їх дії не несе.

Водночас, із початком активної фази антитерористичної операції (квітень 2014 р.) з'ясувалося, що у протистоянні з регулярними військами парамілітарні загони та групи не демонстрували високої бойової ефективності. Як наслідок, країна-агресор у подальшому була змушена залучати власні регулярні військові формування, а також створювати парамілітарні формування з числа місцевого населення тимчасово окупованих територій. Проте їх роль швидко почала відходити на другий план, оскільки вони виявилися доволі складними в керівництві і не завжди ефективними в умовах ведення інтенсивних бойових дій (Белесков, М. М. 2021, с. 29). Це зумовило потребу у найманцях із відповідною військовою підготовкою. За таких умов російська федерація поступово почала залучати до виконання завдань ПВК, зокрема й «Вагнер», особовий склад якої мав досвід участі безпосередньо у бойових діях у Придністров'ї, Абхазії, Чечні та Грузії. За даними Служби безпеки України, не менше 270 бійців компанії «Вагнер» безпосередньо воювали за Луганський аеропорт і Дебальцівський виступ, були

причетні до збиття українського військово-транспортного літака Іл-76 тощо (Белесков, М. М. 2021, с. 29).

Що стосується парамілітарних формувань, що захопили окремі райони Донецької та Луганської областей за активної участі російських силових структур, наприкінці 2014 р. – на початку 2015 р. на їх основі почали створювати військові формування, що за структурою, чисельністю, підготовкою, озброєнням і всебічним забезпеченням набували ознак регулярних військових формувань: з початку загальновійськовій частини на кшталт бригади, а у подальшому їх об'єднали в оперативно-тактичні об'єднання – армійський корпус. Отже, прагнення російського військово-політичного керівництва реорганізувати парамілітарні формування у структури на кшталт армійських є їх характерною рисою та тенденцією для подальшого розвитку за певних або сприятливих умов.

Отже, підсумовуючи вищезазначене, можемо зробити такі **висновки**.

Постійні недружелюбні заяви вищого політичного керівництва російської федерації на адресу західних країн і НАТО лише стверджують агресивні наміри Кремля.

Найближчими до реалізації «українського сценарію» «гібридної» війни перебувають ті європейські країни, що мають не лише спільний кордон із російською федерацією, а й із її союзниками. Нагадаємо, що широкомасштабне вторгнення військ російської федерації в Україну здійснювалося з території Республіки Білорусь. Відповідно країна-агресор використовуватиме методи дестабілізації суспільно-політичної обстановки, схожі до застосованих і апробованих в Україні, особливо із залученням парамілітарних формувань. У разі їх успішної реалізації ці формування стануть дієвою силою для подальшого руйнування державного устрою. Можливість застосування такого інструментарію приховує справжні наміри держави-агресора, її безпосередню участь і присутність у конфліктах. Водночас застосування парамілітарних формувань в умовах ведення бойових дій високої інтенсивності проти підготовленої й добре оснащеної армії порівняно з регулярними збройними силами є менш результативним.

Разом з тим, успішність дій парамілітарних формувань залежить від:

- ідеологічного налаштування місцевого середовища;
- логістики – можливості розгортання таких формувань у районі проведення операції

та їх забезпечення, у тому числі зброєю, що суттєво спрощується у разі втрати державою контролю над власним кордоном, зокрема й морським;

- сприятливих умов місцевості для дій парамілітарних формувань, що на початку своєї діяльності дуже часто застосовують партизанську тактику;
- ефективності комплексної силової протидії сил безпеки і оборони та центральних органів виконавчої влади держави застосуванню противником парамілітарних формувань в умовах «гібридних дій».

Отже, можемо констатувати, що парамілітарні формування за досвідом подій в Україні стали дієвим інструментом дестабілізації суспільно-політичної обстановки, загострення якої призводило до подальшої ескалації, а згодом переростання у збройний конфлікт.

Неврахування і недооцінка вищим воєнно-політичним керівництвом України такого феномена сучасності, як парамілітарні формування створило реальну загрозу територіальній цілісності та суверенітету нашої держави, що сприяло досягненню російською федерацією певних стратегічних цілей під час анексії Криму та окупації окремих районів Донецької та Луганської областей.

Вищевикладене дає підстави зробити висновок, що парамілітарні формування мають право на існування, проте, цілі та порядок їх створення, діяльність, особливості фінансування мають здійснюватися на основі чинного законодавства країни їх створення під постійним контролем з боку держави. І найголовніше, державі необхідно створити і мати дієвий механізм протидії незаконній діяльності парамілітарних формувань та своєчасно реагувати на такі виклики і загрози.

СПИСОК ВИКОРИСТАНИХ ДЖЕРЕЛ І ЛІТЕРАТУРИ

- Акімов, М. О. (2019). Незаконна парамілітарна діяльність: потреба та проблеми криміналізації. *Кримінально-правові та кримінологічні засоби протидії злочинам проти громадської безпеки та публічного порядку: Збірник матеріалів Міжнародної науково-практичної конференції*. Харків, Україна, 18 квітня 2019 р. Харків: ХНУВС, с. 24–26.
- Березовець, Т. (2015). *Анексія: Острів Крим. Хроніка «гібридної війни»*. Київ: Брайт Стар Паблішинг, 392 с.
- Белесков, М. М. (2021). *Сучасний російський спосіб ведення війни: теоретичні основи і практичне наповнення: аналітична доповідь*. Київ: НІСД, 29 с.
- Бурба: Аналіз показує, що в 2014 году был не просто захват Крыма. Россия готовилась годами. (2022). URL: <https://gordonua.com/news/crimea/burba-analiz-pokazyvaet-cto-v-2014-godu-byt-ne-prosto-zahvat-kryma-rossija-gotovilas-godami-1594353.html> [дата зверн.: 26.03.2024].
- Онищук, О. (2024). Участь приватної військової компанії “Вагнер” в окупації Криму та бойових діях на сході України (2014–2015). (Ред. А. Киридон). *Війна Росії проти України (лютий 2014 – лютий 2024 рр.). Стратегії репрезентації*. Київ: Енциклопедичне видавництво, с. 65–72.
- Коваль, М. В. (за заг. ред.). (2023). *Приватна військова компанія “Вагнер”: від створення до сьогодні*. Київ: НУОУ, 136 с.
- Конончук, А. О. (2018). Мета створення непередбачених законом воєнізованих або збройних формувань та участі в них. *Науковий вісник Національної академії внутрішніх справ*. № 3, с. 288–302.
- Кругленко, О. (2019). Статистика зради: скільки солдатів у Криму зрадили батьківщину у 2014 році. URL: <https://zn.ua/UKRAINE/statistika-preda-telstva-skolko-voennyh-v-krymu-izmeniligrisyage-v-2014-309629.html> [дата зверн.: 18.02.2019].
- Крутов, М. & Добрынин, С. (2023). “Редут”, “БАРС”, “Дон”, “Поток”: какие в России действуют ЧВК, кроме “Вагнера”, и кто за ними стоит. URL: <https://www.currenttime.tv/a/russian-private-military-companies/32422559.html> [дата зверн.: 23.05.2023].
- Мартиненко, Д. О. (2020). Криміналістична класифікація злочинних угруповань парамілітарного типу. *Південноукраїнський правничий часопис*. № 4, с. 85–90.
- Моисеева, А. (2021). «За спиной сил «самообороны Крыма» встали наши военнослужащие». Контролировала ли Россия парамилитарные формирования в Крыму? URL: <https://ru.krymr.com/a/kontrolirovala-li-rossiya-paramilitarnyye-formirovaniya-v-krymu/31166969.html> [дата зверн.: 24.03.2021].
- Про введення в дію Закону Української РСР “Про відновлення Кримської Автономної Радянської Соціалістичної Республіки” та про поповнення складу Верховної Ради Кримської АРСР: Постанова

Верховної Ради Української РСР від 12.02.1991 р. № 713-ХІІ. (1991). *Відомості Верховної Ради України*. № 9. Ст. 85.

Про Збройні Сили України: Закон України від 06.12.1991 р. № 1934-ХІІ. (1992). *Відомості Верховної Ради України*. № 9. Ст. 108.

Про міліцію: Закон України від 20.12.1990 р. № 565-ХІІ. (1991). *Відомості Верховної Ради України*. № 4. Ст. 20.

Про Службу безпеки України: Закон України від 25.03.1992 р. № 2229-ХІІ. (1992). *Відомості Верховної Ради України*. № 27. Ст. 382.

Росовецкий, А. (2019). “Зеленые человечки”, приказ не стрелять и битва за корабли: хроника оккупации Крыма-2014. URL: <https://www.segodnya.ua/regions/krym/zelenye-chelovechki-prikaz-ne-strelyat-i-bitva-za-korabli-hronika-okkupatsii-kryma-2014-1237858.html> [дата зверн.: 12.03.2024].

Семена, М. (2021). Крим, лютий 2014 року. Брехня і правда про ці дні... Сім років тому. URL: <https://day.kyiv.ua/article/podrobytsi/krym-lyutyu-2014-ho> [дата зверн.: 15.02.2024].

Сотников, Д. (2023). Помимо “Вагнера”: какие еще ЧВК из России воюют в Украине. URL: <https://www.dw.com/ru/pomimo-vagnera-kakie-ese-cvk-iz-rossii-vouut-v-ukraine/a-66003911> [дата зверн.: 26.06.2023].

Тищенко, Ю. (за заг. ред.). (2017). *Питання автономії Кримського півострова. Дискусії, виклики, зміст*. Київ: ТОВ «Агентство “Україна”», 76 с.

Турчинов озвучив шокующие цифры зрадників України у Криму у 2014 році. (2017). URL: <https://tsn.ua/politika/turchinov-ozvuchiv-shokuuyuchi-cifri-zradnikiv-ukrayini-u-krimu-u-2014-roci-911308.html> [дата зверн.: 14.10.2023].

Як війська РФ за два тижні захопили Крим. (2024). URL: https://www.youtube.com/watch?v=_d8MCbYPPf4 [дата зверн.: 16.03.2024].

Как России удалось взять Крым без боя? (2015). URL: https://www.bbc.com/russian/russia/2015/03/150320_crimea_film_battle [дата зверн.: 20.03.2024].

К захвату Крыма РФ начала готовиться после распада СССР – ГУР. (2016). URL: https://news.liga.net/politics/news/k_zakhvatu_kryma_rf_nachala_gotovitsya_posle_raspada_ssr_gur [дата зверн.: 22.08.2024].

REFERENCES

Akimov, M. O. (2019). Nezakonna paramilitarna diialnist: potreba ta problemy kryminalizatsii [Illegal paramilitary activities: the necessity and problems of criminalization]. *Kryminalno-pravovi ta kryminolohichni zasoby protydii zlochynam proty hromadskoi bezpeky ta publichnoho poriadku: Zbirnyk materialiv Mizhnarodnoi naukovo-praktychnoi konferentsii*. Kharkiv, Ukraina, 18 kvitnia 2019 r. Kharkiv: KhNUVS, s. 24–26. [in Ukrainian].

Berezovets, T. (2015). *Aneksiia: Ostriv Krym. Khronika “hibrydnoi viiny”* [Annexation: The Island of Crimea. Chronicle of the “hybrid war”]. Kyiv : Brait Star Pabliishynh, 392 s. [in Ukrainian].

Bielieskov, M. M. (2021). *Suchasnyi rosiiskyi sposib vedennia viiny: teoretychni osnovy i praktychne napovnennia: analitychna dopovid* [The modern Russian way of waging war: theoretical foundations and practical content: analytical report]. Kyiv: NISD, 29 s. [in Ukrainian].

Burba: Analiz pokazyvaet, chto v 2014 godu byl ne prosto zahvat Kryma. Rossiya gotovilas godami. (2022). [Burba: Analysis shows that 2014 was not just a Crimean seizure. Russia had been preparing for years]. URL: <https://gordonua.com/news/crimea/burba-analiz-pokazyvaet-chto-v-2014-godu-by-l-ne-prosto-zahvat-kryma-rossija-gotovilas-godami-1594353.html> [Accessed: 26.03.2024]. [in Russian].

Onyshchuk, O. (2024). Uchast pryvatnoi viiskovoi kompanii “Vahner” v okupatsii Krymu ta boiovykh diiakh na skhodi Ukrainy (2014–2015). (Red. A. Kyrydon). *Viina Rosii proty Ukrainy (liutyi 2014 – liutyi 2024 rr.). Stratehii reprezentatsii*. Kyiv: Entsyklopedychnе vydavnytstvo, s. 65–72. [in Ukrainian].

Koval, M. V. (ed.). (2023). *Pryvatna viiskova kompaniia “Vahner”: vid stvorennia do sohodennia* [Private military company “Wagner”: from creation to the present day]. Kyiv: NUOU, 136 s. [in Ukrainian].

Kononchuk, A. O. (2018). Meta stvorennia neperedbachenykh zakonom voienizovanykh abo zbroinykh formuvan ta uchasti v nykh [The purpose of creating and participating in paramilitary or armed formations not provided for by law]. *Naukovyi visnyk Natsionalnoi akademii vnutrishnikh sprav*. № 3, s. 288–302. [in Ukrainian].

Kruhlenko, O. (2019). Statystyka zrady: skilky soldativ u Krymu zradyly batkivshchynu u 2014 rotsi [Betrayal statistics: how many soldiers in Crimea betrayed their homeland in 2014]. URL: <https://zn.ua/UKRAINE/statistika-preda-telstva-skolko-voennyh-v-krymu-izmenili-prisyage-v-2014-309629.html> [Accessed: 18.02.2019]. [in Ukrainian].

Krutov, M. & Dobrynin, S. (2023). “Redut”, “BARS”, “Don”, “Potok”: kakie v Rossii dejstvuyut ChVK, krome “Vagnera”, i kto za nimi stoit [“Redoubt”, “BARS”, “Don”, “Potok”: what PMCs operate in Russia besides “Wagner”, and who is behind them]. URL: <https://www.currenttime.tv/a/russian-private-military-companies/32422559.html> [Accessed: 23.05.2024]. [in Russian].

Martynenok, D. O. (2020). Kryminalistychna klasyfikatsiia zlochynnykh uhrupovan paramilitarnoho typu [Forensic classification of paramilitary criminal groups]. *Pivdennoukrainskyi pravnychi chasopys*. №4, s. 85–90. [in Ukrainian].

Moiseeva, A. (2021). «Za spinoy sil «samooborony Kryma» vstali nashi voennosluzhashie». Kontrolirovala li Rossiya paramilitarnye formirovaniya v Krymu? [“Our military personnel stood behind the Crimean self-defense forces.” Did Russia control paramilitary formations in Crimea?]. URL: <https://ru.krymr.com/a/kontrolirovala-li-rossiya-paramilitarnyye-formirovaniya-v-krymu/31166969.html> [Accessed: 23.05.2024]. [in Russian].

Pro vvedennia v diiu Zakonu Ukrainskoi RSR “Pro vidnovlennia Krymskoi Avtonomnoi Radianskoi Sotsialistychnoi Respubliki” ta pro popovnennia skladu Verkhovnoi Rady Krymskoi ARSR [On the entry into force of the Law of the Ukrainian SSR “On the Restoration of the Crimean Autonomous Soviet Socialist Republic” and on the replenishment of the Supreme Council of the Crimean ASSR]: Postanova Verkhovnoi Rady Ukrainskoi RSR vid 12.02.1991 r. № 713-XII. (1991). *Vidomosti Verkhovnoi Rady Ukrainy*. № 9, art. 85. [in Ukrainian].

Pro Zbroini Syly Ukrainy [About the Armed Forces of Ukraine]: Zakon Ukrainy vid 06.12.1991 r. № 1934-XII. (1992). *Vidomosti Verkhovnoi Rady Ukrainy*. № 9, art. 108. [in Ukrainian].

Pro militsiiu [About the police]: Zakon Ukrainy vid 20.12.1990 r. № 565-XII. (1991). *Vidomosti Verkhovnoi Rady Ukrainy*. № 4, art. 20. [in Ukrainian].

Pro Sluzhbu bezpeky Ukrainy [About the Security Service of Ukraine]: Zakon Ukrainy vid 25.03.1992 r. № 2229-XII. (1992). *Vidomosti Verkhovnoi Rady Ukrainy*. № 27, art. 382. [in Ukrainian].

Rosoveckij, A. (2019). “Zelenye chelovechki”, prikaz ne strelyat i bitva za korabli: hronika okkupacii Kryma-2014 [“Little Green Men,” the Order Not to Shoot, and the Battle for Ships: Chronicle of the Occupation of Crimea-2014]. URL: <https://www.segodnya.ua/regions/krym/zelenye-chelovechki-prikaz-ne-strelyat-i-bitva-za-korabli-hronika-okkupacii-kryma-2014-1237858.html> [Accessed: 12.03.2024]. [in Russian].

Semena, M. (2021). Krym, liutyi 2014 roku. Brekhnia i pravda pro tsi dni... Sim rokiv tomu [Crimea, February 2014. Lies and truth about these days... Seven years ago]. URL: <https://day.kyiv.ua/article/podrobytsi/krym-lyutyi-2014-ho> [Accessed: 15.02.2024]. [in Ukrainian].

Sotnikov, D. (2023). Pomimo “Vagnera”: kakie eshe ChVK iz Rossii voyuyut v Ukraine [Besides Wagner: What other Russian PMCs are fighting in Ukraine]. URL: <https://www.dw.com/ua/pomimo-vagnera-kakie-eshe-ese-cvk-iz-rossii-vouut-v-ukraine/a-66003911> [Accessed: 26.06.2024]. [in Russian].

Tyshchenko, Yu. (ed.). (2017). *Pytannia avtonomii Krymskoho pivostrova. Dyskusii, vyklyky, zmist* [The issue of autonomy of the Crimean peninsula. Discussions, challenges, content]. Kyiv: TOV «Ahentstvo “Ukraina”», 76 s. [in Ukrainian].

Turchynov ozvuchyv shokuiuchi tsyfry zradnykiv Ukrainy u Krymu u 2014 rotsi. (2017). [Turchynov announced shocking figures of traitors to Ukraine in Crimea in 2014]. URL: <https://tsn.ua/politika/turchynov-ozvuchiv-shokuyuchi-cifri-zradnykiv-ukrayini-u-krimu-u-2014-roci-911308.html> [Accessed: 14.10.2023]. [in Ukrainian].

Yak viiska RF za dva tyzhni zakhopyly Krym. (2024). [How Russian troops captured Crimea in two weeks]. URL: https://www.youtube.com/watch?v=_d8MCbYPPf4 [Accessed: 16.03.2024]. [in Ukrainian].

Kak Rossii udalos vzyat Krym bez boya? (2015). [How did Russia manage to take Crimea without a fight?]. URL: https://www.bbc.com/russian/russia/2015/03/150320_crimea_film_battle [Accessed: 20.03.2024]. [in Russian].

K zahvatu Kryma RF nachala gotovitsya posle raspada SSSR – GUR. (2016). [Russia began preparing to seize Crimea after the collapse of the USSR – GUR]. URL: https://news.liga.net/politics/news/k_zahvatu_kryma_rf_nachala_gotovitsya_posle_raspada_sssr_gur [Accessed: 22.08.2024]. [in Russian].

Ihor PECHENIUK

PhD of Historical Sciences, Senior Researcher

The National Defence University of Ukraine

(Kyiv, Ukraine)

ORCID: <https://orcid.org/0000-0001-5790-130X>

Oleksii CHIRIKALOV

PhD of Historical Sciences

The National Defence University of Ukraine

(Kyiv, Ukraine)

ORCID: <https://orcid.org/0000-0003-1939-8322>

**PRO-RUSSIAN AND RUSSIAN PARAMILITARY FORMATIONS
IN RESOLVING THE ARMED AGGRESSION OF THE RUSSIAN FEDERATION
AGAINST UKRAINE IN 2014–2015**

When establishing control over the Crimean peninsula, the Russian Federation, along with the effect of unpredictability, used prohibited methods of warfare, including use of paramilitary formations, which allowed the aggressor country to achieve its goal at the initial stage of armed aggression. However, the further use of such formations during the escalation of the armed conflict in Donetsk and Luhansk regions did not lead to the desired result for the aggressor.

The authors examine the peculiarities of training and use of pro-Russian and Russian paramilitary formations, determine their role and place in the unleashing of armed aggression against Ukraine in 2014–2015, identify the reasons for the effectiveness of these formations' actions in the period in question, and provide recommendations on ways to counteract the phenomenon of paramilitary formations.

At the same time, it has been established that paramilitary formations during the armed aggression were entrusted with the following main tasks: blocking critical infrastructure, administrative and military facilities; patrolling in certain areas of settlements; organising and serving at checkpoints on the main transport routes of the peninsula; identifying and neutralising pro-Ukrainian activists, etc.

It is proved that the success of paramilitary operations depends on the ideological setting of the local environment; logistics – the possibility of deploying such formations in the area of operation and their provision, including weapons, which is greatly simplified if the state loses control over its own border, including the sea border; favourable terrain conditions for the actions of paramilitary formations, which often use guerrilla tactics at the beginning of their activities; the effectiveness of comprehensive force counteraction of the security and defence forces and central executive authorities of the state to the enemy's use of paramilitary formations in the context of "hybrid actions".

Keywords: *annexation of Crimea, Anti-Terrorist operation, "green men", paramilitary groups, large-scale aggression of the Russian Federation, private military campaigns.*

ВИМОГИ ДО ОФОРМЛЕННЯ СТАТТІ

Кожна надіслана стаття має містити таку інформацію:

Шифр УДК (обов'язково)

DOI:

Ім'я та прізвище автора

науковий ступінь, вчене звання, посада

Місце роботи; місто, країна (у дужках)

(усі відомості наводяться у називному відмінку

українською мовою)

ORCID, електронна пошта, номер телефону

Наприклад:

УДК: 94(477)

DOI:

Микола Заболотний

кандидат філософських наук, доцент,

доцент кафедри філософії,

Харківський національний університет

Повітряних Сил імені Івана Кожедуба

(Харків, Україна)

ORCID: <https://orcid.org/0000-0000-0000-0000>

Електронна пошта: mz@gmail.com,

Номер телефону: +380960000000

НАЗВА СТАТТІ (українською мовою)

Анотація українською мовою (до 600–800 знаків з пробілами).

Ключові слова українською мовою (від 5 до 8).

Текст статті

постановка проблеми у загальному вигляді та її зв'язок із важливими науковими чи практичними завданнями;

аналіз останніх досліджень і публікацій, в яких започатковано розв'язання даної проблеми і на які спирається автор, виділення невирішених раніше частин загальної проблеми, котрим присвячується дана стаття;

формулювання мети статті (постановка завдання);

виклад основного матеріалу дослідження з повним обґрунтуванням отриманих наукових результатів;

висновки з даного дослідження і перспективи подальших розвідок у даному напрямі.

Статті оформлюються за науковим стилем Harvard Referencing style. Втім, з урахуванням вимог наукометричних баз Scopus і Web of Science, вихідні дані архівних і музейних джерел включаються не до загального списку використаних матеріалів, а до підрядкових посилань в кінці сторінки та оформлюються відповідно до ДСТУ 8302:2015 «Інформація та документація. Бібліографічне Посилання. Загальні положення та правила складання» К.: УкрНДНЦ, 2016. С. 13–15.

Наприклад:

АРХІВНІ ДЖЕРЕЛА:

Підрядкове посилання у кінці сторінки
(у тексті нумерацію посилань застосовувати наскрізь):

1. Центральний державний архів вищих органів влади та управління України (далі — ЦДАВО України). Ф. 3959. Оп. 2. Спр. 12 (назва документа зі справи). Арк. 25.
2. ЦДАВО України. Ф. 3959. Оп. 2. Спр. 12 (назва документа зі справи). Арк. 27.
3. Державний Архів Львівської області (далі — ДАЛО). Ф. 3. Оп. 1. Спр. 70 (назва документа зі справи). Арк. 30.
4. ДАЛО. Ф. 3. Оп. 1. Спр. 70 (назва документа зі справи). Арк. 32.

СПИСОК ВИКОРИСТАНИХ ДЖЕРЕЛ І ЛІТЕРАТУРИ

(в алфавітному порядку та їх посилання в тексті)

Наприклад:

Державний документ:

Посилання в тексті:

(Аналітична доповідь. 2018, с. 159).

В списку використаних джерел і літератури (див. у References позицію 1):

Аналітична доповідь до Щорічного Послання Президента України до Верховної Ради України «Про внутрішнє та зовнішнє становище України в 2018 році». (2018). Київ: НІСД, 1316 с.

Електронні ресурси (без автора):

Посилання в тексті:

(В Міністерстві оборони України буде створено Раду волонтерів. 2014).

В списку використаних джерел і літератури (див. у References позицію 4):

В Міністерстві оборони України буде створено Раду волонтерів. (2014). URL: <https://www.mil.gov.ua/news/2014/10/02/v-ministerstvi-oboroni-ukraini-bude-stvoreno-radu-volonteriv-general-polkovnik-valerij-geletej> [дата зверн.: 11.11.2020].

Електронні ресурси (з автором):

Посилання в тексті:

(Матяш, М. 2017).

В списку використаних джерел і літератури (див. у References позицію 12):

Матяш, М. (2017). Одним із найбільш значущих результатів Революції Гідності стало виникнення волонтерського руху. Укрінформ, 14 жовтня 2017 року. URL: <https://www.ukrinform.ua/rubric-society/2324579-ukrainske-volonterstvo-avise-unikalnee-jomu-zavdacuemo-suverenitetom.html> [дата зверн.: 11.11.2020].

Кандидатська дисертація:

Посилання в тексті:

(Вашкович, В. В. 2018, с. 140).

В списку використаних джерел і літератури (див. у References позицію 5):

Вашкович, В. В. (2018). *Купецтво Харківської губернії (друга половина XIX — початок XX ст.: дис. ... канд. іст. наук: 07.00.01 — Історія України. Харків, 220 с.*

Автореферат дисертації:

Посилання в тексті:

(Волониць, В. С. 2007, с. 15).

В списку використаних джерел і літератури (див. у References позицію 6):

Волониць, В. С. (2007). *Торговельно-комерційна діяльність греків-купців в Україні (середина XVII — XIX ст.)* (автореф. дис. ... канд. іст. наук: спец. 07.00.01 — Історія України). Донецьк, 20 с.

Стаття в журналі з DOI:

Посилання в тексті:

(Новікова, В. Г. 2019, с. 39).

В списку використаних джерел і літератури (див. у References позицію 13):

Новікова, В. Г. (2019). Місце та роль жінок у волонтерському русі в період проведення АТО (2014–2018). *Воєнно-історичний вісник*. № 2 (32), с. 38–50. DOI: <http://dx.doi.org/10.33099/2707-1383-2019-32-2-38-50>.

Стаття в журналі без DOI:

Посилання в тексті:

(Гозуватенко, С. П. 2015, с. 68).

В списку використаних джерел і літератури (див. у References позицію 8):

Гозуватенко, С. П. (2015). Постать генерала Михайла Омелянович-Павленка за оцінками його сучасників. *Воєнно-історичний вісник*. № 1 (15), с. 64–71.

Матеріали конференцій:

Посилання в тексті:

(Пастернак, О. Д. 2020, с. 104–105).

В списку використаних джерел і літератури (див. у References позицію 14):

Пастернак, О. Д. (2020). Трагедія Бабиного Яру у фокусі музейних джерел. *Українське військо: сучасність та історична ретроспектива: Збірник матеріалів I Міжнародної науково-практичної конференції*. Київ, Україна, 27 листопада 2020 р. Київ: НУОУ, с. 104–105.

Закон України:

Посилання в тексті:

(Про внесення змін до деяких законів України щодо волонтерської діяльності. 2015).

В списку використаних джерел і літератури (див. у References позицію 15):

Про внесення змін до деяких законів України щодо волонтерської діяльності: Закон України від 05.03.2015 р. № 246-VIII. (2015). *Відомості Верховної Ради України*. № 22. Ст. 146.

КНИГИ:

Один автор:

Посилання в тексті:

(Грицюк, В. М. 2010, с. 60).

В списку використаних джерел і літератури (див. у References позицію 10):

Грицюк, В. М. (2010). *Стратегічні та фронтові операції Великої Вітчизняної війни на території України*. Київ: НАН України. Інститут історії України, 150 с.

Два автори:

Посилання в тексті:

(Веденєєв, Д. В. & Биструхін, Г. С. 2006, с. 24).

В списку використаних джерел і літератури (див. у References позицію 7):

Веденєєв, Д. В. & Биструхін, Г. С. (2006). *Меч і тризуб. Розвідка і контррозвідка руху українських націоналістів та УПА (1920–1945)*. Київ: Генеза, 408 с.

Від трьох до шести авторів:

Посилання в тексті:

(Шуст, Р. М., Крижанівський, А. Л., Целуйко, О. П., Швець, В. Є., Вовчак, О. Д. & Комаринська, З. М. 2011, с. 125).

В списку використаних джерел і літератури (див. у References позицію 23):

Шуст, Р. М., Крижанівський, А. Л., Целуйко, О. П., Швець, В. Є., Вовчак, О. Д. & Комаринська, З. М. (2011). *Гроші України*. Київ: УБС НБУ; Харків: ТОВ «Видавництво “Фоліо”», 502 с.

Багатотомне видання:

Посилання в тексті:

(Смолій, В. А. (ред.). 2011, с. 244).

В списку використаних джерел і літератури (див. у References позицію 17):

Смолій, В. А. (ред.). (2011). *Економічна історія України: Історико-економічне дослідження* (в 2 т., Т. 1). Київ: Ніка-Центр, 696 с.

Редактор (без автора):

Посилання в тексті:

(Станко, В. Н. (голов. ред.). 2002, с. 315).

В списку використаних джерел і літератури (див. у References позицію 18):

Станко, В. Н. (голов. ред.). (2002). *Історія Одеси*. Одеса, 560 с.

Редактор і керівник авторського колективу:

Посилання в тексті:

(Сиротенко, А. М. (за заг. ред.). 2020, с. 120).

В списку використаних джерел і літератури (див. у References позицію 19):

Сиротенко, А. М. (за заг. ред.). (2020). *Воєнні аспекти протидії «гібридній» агресії: досвід України: монографія*. Колектив авторів. К.: НУОУ ім. Івана Черняхівського, 176 с.

Без автора (або ред. колегія):

Посилання в тексті:

(Смолій, В. А. (ред.). 2011, с. 318).

В списку використаних джерел і літератури (див. у References позицію 16):

Смолій, В. А. (ред.). (2011). *Нариси історії української революції 1917–1921 років* (кн. 1). Київ: НВП «Видавництво “Наукова думка”» НАН України, 390 с.

Упорядники:

Посилання в тексті:

(Голько, О., Тучак, О. & Халак, Н. (упоряд.). 2014, с. 78).

В списку використаних джерел і літератури (див. у References позицію 9):

Голько, О., Тучак, О. & Халак, Н. (упоряд.). (2014). *Українські жертви Волині 1938–1944 рр. у картах і таблицях. Володимир-Волинський район*. Львів, 96 с.

Автор і перекладач:

Посилання в тексті:

(Зомбарт, В. 2003, с. 68).

В списку використаних джерел і літератури (див. у References позицію 11):

Зомбарт, В. (2003). *Евреи и хозяйственная жизнь*: авториз. перевод с немецкого Г. Гросман (ред. пер.). Київ: МАУП, 229 с.

Перевидання:

Посилання в тексті:

(Бойко, О. Д. 2014, с. 125–127).

В списку використаних джерел і літератури (див. у References позицію 2):

Бойко, О. Д. (2014). *Історія України: Навчальний посібник* (5-е вид., доп.). Київ: Академвидав, 720 с.

Частина книги:

Посилання в тексті:

(Шевченко, В. В. 2011, с. 630).

В списку використаних джерел і літератури (див. у References позицію 22):

Шевченко, В. В. (2011). Розвиток галузей промисловості. (Ред. В. А. Смолій). *Економічна історія України: Історико-економічне дослідження* (в 2 т. Т. 1). Київ: Ніка-Центр, с. 626–632.

Стаття в збірнику наукових праць (один автор):

Посилання в тексті:

(Боровой, С. Я. 1982, с. 162).

В списку використаних джерел і літератури (див. у *References* позицію 3):

Боровой, С. Я. (1982). Особливості формування населення міст Південної України в дореформений період. *Історія народного господарства та економічної думки Української РСР*. № 16, с. 63–68.

Стаття в збірнику наукових праць (двох і більше авторів):

Посилання в тексті:

(Шамрай, В. О. & Ольховський, М. А. 2015, с. 141).

В списку використаних джерел і літератури (див. у *References* позицію 20):

Шамрай, В. О. & Ольховський, М. А. (2015). Сучасний стан офіційного визнання волонтерської діяльності в Україні. *Зовнішня торгівля: економіка, фінанси, право*. № 4 (81), с. 139–144.

Посилання в тексті:

(Shchipsanskiy, P., Savchenko, V., Martyniuk, O. & Kostiuk, I. 2020, pp. 1302–1308).

В списку використаних джерел і літератури (див. у *References* позицію 21):

Shchipsanskiy, P., Savchenko, V., Martyniuk, O. & Kostiuk, I. (2020). Air defense planning from an impact of a group of unmanned aerial vehicles based on multi-agent modeling. *International Journal of Emerging Trends in Engineering Research*. Vol. 8. No. 4. pp. 1302–1308.

REFERENCES

(Транслітерований латиницею список використаних джерел і літератури
у тому порядку, що й в основному списку).

В квадратних дужках додається переклад назви книги чи статті англійською мовою. Вказується також мова оригіналу, наприклад: [in Ukrainian]; [in English], а не країну походження публікації [in USA]; або [in English] чи [in French], а не [in Canada]. **Увага!** Для видань, які мають офіційну назву англійською, наводиться саме вона.

Тексти українською мовою транслітеруються згідно з Постановою Кабміну України від 27.01.2010 № 55 «Про впорядкування транслітерації українського алфавіту латиницею» (<https://slovyk.ua/translit.php>).

Тексти російською мовою — за системою Департаменту США (http://shub123.ucoz.ru/Sistema_transliterazii.html).

REFERENCES

Analitichna dopovid do Shchorichnoho Poslannia Prezydenta Ukrainy do Verkhovnoi Rady Ukrainy “Pro vnutrishnie ta zovnishnie stanovyshche Ukrainy v 2018 rotsi” (2018). [Analytical Report to the Annual Address of the President of Ukraine to the Verkhovna Rada of Ukraine “On the Internal and External Situation of Ukraine in 2018”]. Kyiv: NISS, 1316 s. [in Ukrainian].

Boiko, O. D. (2014). *Istoriia Ukrainy: Navchal'nyj posibnyk* [History of Ukraine: Textbook] (5th ed.). Kyiv: Akademydav, 720 s. [in Ukrainian].

Borovoi, S. Ya. (1982). Osoblyvosti formuvannia naseleння mist Pivdennoi Ukrainy v doreformenyj period [Features of population formation in the cities of Southern Ukraine in the pre-reform period]. *Istoriia narodnoho gospodarstva ta ekonomichnoi dumky Ukrain's'koi RSR*. № 16, s. 63–68. [in Ukrainian].

V Ministerstvi oborony Ukrainy bude stvoreno Radu volonteriv. (2014). [A Council of Volunteers will be established in the Ministry of Defense of Ukraine]. URL: <https://www.mil.gov.ua/news/2014/10/02/v-ministerstvi-oboroni-ukraini-bude-stvoreno-radu-volonteriv-general-polkovnik-valerij-geletej> [Accessed: 11.11.2020]. [in Ukrainian].

Vashkovych, V. V. (2018). *Kupetstvo Kharkivs'koi hubernii (druha polovyna XIX — pochatok XX st.)* [Merchants of Kharkiv province (the second half of 19th — beginning of 20th century)]. (Candidate's thesis). Kharkiv, 220 s. [in Ukrainian].

Volonyts, V. S. (2007). *Torhovel'no-komertsijna diial'nist' hrekiv-kuptsiv v Ukraini (seredyna XVII–XIX st.)* [Trade and Commerce of the Greek Merchants in Ukraine (middle of XVII–XIX)] (Extended abstract of Candidate's thesis). Donetsk, 20 s. [in Ukrainian].

Vyedyenyeyev, D. V. & Bystrukhin, H. S. (2006). *Mech i tryzub. Rozvidka i kontrrozvidka rukhu ukrayinskykh natsionalistiv ta UPA (1920–1945)*. [Sword and trident. Intelligence and counterintelligence of the movement of Ukrainian nationalists and the UPA (1920–1945)]. Kyiv: Geneza, 408 c. [in Ukrainian].

Hozuvatenko, S. P. (2015). Postat henerala Mykhaila Omelianovych-Pavlenka za otsinkamy yoho suchasnykiv [The figure of General Mikhail Omelyanovich-Pavlenko according to his contemporaries]. *Voiенно-istorychnyi visnyk*. № 1 (15), s. 64–71. [in Ukrainian].

Holko, O., Tuchak, O. & Khalak, N. (comps.). (2014). *Ukrains'ki zhertvy Volyni 1938–1944 pp. u kartakh i tablytsiakh. Volodymyr-Volyns'kyj rajon* [Ukrainian victims of Volhynia 1938–1944 in maps and tables. Volodymyr-Volynskyi district]. Lviv, 96 s. [in Ukrainian].

Hrytsyuk, V. M. (2010). *Stratehichni ta frontovi operatsiyi Velykoyi Vitcheznyanoyi viyny na terytoriyi Ukrayiny* [Strategic and frontline operations of the Great Patriotic War on the territory of Ukraine]. Kyiv: NAN Ukrayiny. In-t istoriyi Ukrayiny, 150 c. [in Ukrainian].

Zombart, V. (2003). *Evrei i zozyajstvennaya zhizn'* [Jews and economic life]: avtoriz. per. s nem. (G. Grosman, Trans.). Kyiv: MAUP, 229 s. [in Russian].

Matiash, M. (2017). Odnym iz naibilsh znachushchykh rezultativ Revoliutsii Hidnosti stalo vynyknennia volonterskoho rukhu [One of the most significant results of the Revolution of Dignity was the emergence of the volunteer movement]. URL: <https://www.ukrinform.ua/rubric-society/2324579-ukrainske-volonterstvo-avise-unikalne-jomu-zavdacuemo-suverenitetom.html> [Accessed: 11.11.2020]. [in Ukrainian].

Novikova, V. H. (2019). Mistse ta rol zhinok u volonterskomu rusi v period provedennia ATO (2014–2018) [The place and role of women in the volunteer movement during the ATO (2014–2018)]. *Voiенно-istorychnyi visnyk*. № 2 (32), s. 38–50. DOI: <http://dx.doi.org/10.33099/2707-1383-2019-32-2-38-50>. [in Ukrainian].

Pasternak, O. D. (2020). Trahedii Babynoho Yaru u fokusi muzeinykh dzherel [The tragedy of Babyn Yar in the focus of museum sources]. *Ukrainske viisko: suchasnist ta istorychna retrospektyva: Zbirnyk materialiv I Mizhnarodnoi naukovopraktychnoi konferentsii*. Kyiv, Ukraina, 27 lystopada 2020 r. Kyiv: NUOU, s. 104–105. [in Ukrainian].

Pro vnesennia zmin do deiakykh zakoniv Ukrainy shchodo volonterskoi diialnosti [On amendments to some laws of Ukraine on volunteering]: Zakon Ukrainy vid 05.03.2015 r. № 246-VIII. (2015). *Vidomosti Verkhovnoi Rady Ukrainy*. № 22, art. 146. [in Ukrainian].

Smolii, V. A. (ed.). (2011). *Narysy istorii ukrains'koi revoliutsii 1917–1921 rokiv* [Essays on the history of the Ukrainian revolution of 1917–1921]. (Vol. 1). Kyiv: NVP «Vydavnytstvo “Naukova dumka”» NAN Ukrainy», 390 s. [in Ukrainian].

Smolii, V. A. (ed.). (2011). *Ekonomichna istoriia Ukrainy: Istoryko-ekonomichne doslidzhennia* [Economic history of Ukraine: Historical and economic research]. (Vol. 1). Kyiv: Nika-Tsentr, 696 s. [in Ukrainian].

Stanko, V. N. (ed.). (2002). *Istoriia Odesy* [History of Odessa]. Odesa, 560 s. [in Ukrainian].

Syrotenko A. M. (ed.). (2020). *Voienni aspekty protydii “hibrydnii” ahresii: dosvid Ukrainy: monohrafiia* [Military aspects of counteracting “hybrid” aggression: the experience of Ukraine: a monograph]. Kolektyv avtoriv; K.: NUOU im. Ivana Cherniakhovskoho, 176 s. [in Ukrainian].

Shamrai, V. O. & Olkhovskiy M. A. (2015). Suchasnyi stan ofitsiinoho vyznannia volonterskoi diialnosti v Ukraini [The current state of official recognition of volunteering in Ukraine]. *Zovnishnia torhivlia: ekonomika, finansy, pravo*. № 4 (81), s. 139–144. [in Ukrainian].

Shchipanskiy, P., Savchenko, V., Martyniuk, O. & Kostiuk, I. (2020). Air defense planning from an impact of a group of unmanned aerial vehicles based on multi-agent modeling. *International Journal of Emerging Trends in Engineering Research*. Vol. 8. No. 4. pp. 1302–1308. [in English].

Shevchenko, V. V. (2011). Rozvytok haluzei promyslovosti [Development of industries]. (Red. V. A. Smolii). *Ekonomichna istoriia Ukrainy: Istoryko-ekonomichne doslidzhennia* (v 2 t. T. 1). Kyiv: Nika-Tsentr, s. 626–632. [in Ukrainian].

Shust, R. M., Kryzhanivskiy, A. L., Tseluiko, O. P., Shvets, V. Ye., Vovchak, O. D. & Komarynska, Z. M. (2011). *Hroshi Ukrainy* [Money of Ukraine]. Kyiv: UBS NBU; Kharkiv: Folio, 502 s. [in Ukrainian].

*Ім'я та прізвище автора латиницею
Науковий ступінь, вчене звання, посада,
Місце роботи; місто, країна (у дужках) —
англійською мовою у називному відмінку
(місто, країна)
ORCID*

Наприклад:

*Mykola Zabolotnyi
Candidate of Philosophical Sciences (Ph. D.),
Associate Professor,
Associate Professor of Department of Philosophy,
Ivan Kozhedub Kharkiv National University
of the Air Force
(Kharkiv, Ukraine)
ORCID: <https://orcid.org/0000-0000-0000-0000>*

НАЗВА СТАТТІ (англійською мовою)

Анотація англійською мовою (від 1800 знаків з пробілами).

Ключові слова англійською мовою (від 5 до 8).

Вимоги до подання статті

1. За зміст статті, достовірність фактів, цитат, дат тощо відповідає автор.
2. Файл подання є документом Microsoft Word у форматі RTF.
3. Інтернет-посилання у тексті супроводжуються повними коректними адресами URL.
4. Якщо матеріали, на які посилається автор, мають DOI — він обов'язково вказується у списку літератури.
5. Текст набраний 14-м розміром кеглю з міжрядковим інтервалом 1,5; всі ілюстрації, графіки та таблиці, а також якісні фотографії розміщені безпосередньо у тексті, там, де вони повинні бути за змістом (а не у кінці документу).
6. Статті та інформацію про авторів надсилайте на офіційну пошту журналу: voeyn_ist@ukr.net з поміткою в полі «Тема» — «Матеріал для “Воєнно-історичного вісника”».
7. Обсяг рукопису (основного тексту статті, без анотацій, списку використаних джерел і літератури та references) не більше 20 тисяч знаків (з пробілами).
8. Стаття, що подається англійською мовою, її текст супроводжується анотацією (від 1800 знаків з пробілами) із зазначенням назви статті та відомостей про автора (прізвища та ініціалів, наукового ступеня, вченого звання, посади та місця роботи) українською мовою. Анотація англійською мовою має 600–800 знаків.
9. Скорочення та аббревіатури у тексті статті обов'язково мають бути розписаними повністю. *Наприклад: Науково-дослідний інститут (далі — НДІ), підводний човен (далі — пч).*
10. Як елемент комп'ютерного кодування текстів — нерозривний пробіл — використовувати у наступних випадках: між двома ініціалами і між ініціалами та прізвищем («Т. Г. Шевченко»); між скороченим зверненням та прізвищем («м-р Сміт»), а також після географічних скорочень («м. Київ»); всередині скорочень та їм подібні («і т. д.», «т. ч.»); між числами та одиницями вимірювання, які відносяться до них («12 кг», «1981 рік»).
11. Для вирізнення прямої мови, цитат, заголовків, назв, а також слів, ужитих у непрямому, найчастіше іронічному значенні у статті використовувати лапки наступного формату: «Алмаз». Якщо в цитованому тексті або в прямій мові, узятих у лапки, є інші цитування, а також власні назви та інші слова або вислови, що мають уживатися в лапках, використовувати лапки наступної форми: «Науково-виробничий комплекс “Прогрес”».
12. Список використаних джерел і літератури розміщується у кінці роботи на окремій сторінці. Він надає інформацію, необхідну для того, щоб знайти і отримати будь-яке джерело, процитоване в тексті

статті. Кожне джерело, процитоване в статті має з'явитися у списку використаних джерел і літератури. Так само, кожен запис у списку використаних джерел має бути згаданим в тексті. Джерела в списку не нумеруються, а організовуються в алфавітному порядку за прізвищами авторів і в хронологічному порядку, коли робляться посилання на більш ніж одну роботу одного автора (за роком публікації, починаючи з найбільш раннього).

Якщо зустрічаються роботи одного автора, опубліковані в один і той самий рік, в бібліографічному списку вони розміщуються в алфавітному порядку, виходячи із назв робіт; до року публікації в такому випадку приєднується мала латинська літера a, b, c ...

Наприклад:

Илларионов, А. (2013a). Два героя. Раушан Абдуллин и Сергей Шевелев. Радио Эхо Москвы: Блог Андрея Илларионова, 06 ноября. URL: <https://echo.msk.ru/blog/aillar/1192808-echo/> [дата зверн.: 12.01.2021].

Илларионов, А. (2013b). Жертвоприношение миротворцев. Показания свидетелей. Радио Эхо Москвы: Блог Андрея Илларионова, 21 октября. URL: <https://echo.msk.ru/blog/aillar/1181606-%20echo/> [дата зверн.: 12.01.2021].

Илларионов, А. (2013c). За что Медведев наградил 10-ю бригаду спецназа орденом Жукова? Радио Эхо Москвы: Блог Андрея Илларионова, 02 ноября. URL: <https://echo.msk.ru/blog/aillar/1189776-echo/> [дата зверн.: 12.01.2021].

За наявності кількох праць одного року публікації зі спільним першим автором, у списку спершу ставиться посилання з меншою кількістю авторів.

Наукове видання

ВОЄННО-ІСТОРИЧНИЙ ВІСНИК

Збірник наукових праць

MILITARY HISTORICAL BULLETIN

Collection of scientific papers

1(55) / 2025

Міністерство оборони України
Національний університет оборони України

За достовірність викладених фактів, цитат, власних імен та інших відомостей відповідають автори матеріалів.

Редакція залишає за собою право на скорочення і літературне редагування матеріалів, за погодженням з авторами.

Редакція не веде листування з авторами і читачами на сторінках збірника.

Усі права захищені.

Передруки і переклади матеріалів збірника дозволяються лише за згодою авторів і редакції.

При передруку посилання на «Воєнно-історичний вісник» обов'язкове.

Редактор *Д.В. Веденєєв*
Макет і комп'ютерна верстка *А.І. Погорєлов*

Підписано до друку 28.03.2025. Формат 60x84 1/8.
Зам. 296. Обл-вид.арк. 6,84. Ум. друк. арк. 15. Наклад 100 прим.
Друкарня НУОУ

Свідоцтво про внесення суб'єкта видавничої справи до Державного реєстру видавництв, виготівників і розповсюджувачів видавничої продукції, серія ДК № 2205 від 02.06.2005